Јелена Ј. Димитријевић

Седам мора и три океана

ДРУГА КЊИГА

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ БЕОГРАД

Јелена Ј. Димитријевић

СЕДАМ МОРА И ТРИ ОКЕАНА

ДРУГА КЊИГА

Јелена Ј. Димитријевић

СЕДАМ МОРА И ТРИ ОКЕАНА

Друга књига

Уредници
Биљана Дојчиновић
Владимир Ђурић

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године

Јелена Ј. Димитријевић

Седам мора и три океана
Друга књига

Уредници
Биљана Дојчиновић
Владимир Ђурић

Транскрипција рукописа
Владимир Ђурић, Марија Булатовић, Жељка Јанковић,
Снежана Калинић, Вишња Крстић и Радојка Јевтић

Рецензенти
Александра Вранеш
Владислава Гордић Петковић
Зоран Пауновић

Издавачи
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Народна библиотека Србије

За издаваче
Анђелка Митровић
Ласло Блашковић

Дизајн и прелом
Наташа Теофиловић

Лектура
Марија Булатовић

Штампа
ДОСИЈЕ
СТУДИО

Тираж
300

ISBN 978-86-6153-641-0

Београд, 2020.

Изворни текст Јелене Ј. Димитријевић у целини је транскрибован из рукописа и то дословно, без исправљања граматичких и правописних омашки и без прилагођавања савременом српском језику. Исто важи и за изразе на страним језицима које ауторка често користи. У фуснотама приложена су додатна објашњења и коментари саме ауторке, уредника и чланова групе која је у оквиру пројекта *Књиженство* радила на транскрипцији, од 2017. до 2019. године. Аутентичне ауторкине напомене посебно су обележене.

Једине интервенције јесу графички изглед самог наслова, писање назива бродова курзивом, као и редослед појављивања бележака о Јапану и путу преко Тихог океана. Следећи хронологију и топографију путовања, уредници овог издања су два пронађена поглавља из Јапана уметнули после поглавља о Индији, а пре поглавља „На Тихом океану" и Епилога.

Текст је транскрибован и приређен у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, а књига је објављена захваљујући подршци истог Министарства.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА
Биљана Дојчиновић и Владимир Ђурић i

СЕДАМ МОРА И ТРИ ОКЕАНА
Друга књига 1

ИЗБОР СТРАНИЦА ИЗ РУКОПИСА 218

ПОГОВОР
Владимир Ђурић 231

БЕЛЕШКА О АУТОРКИ 255

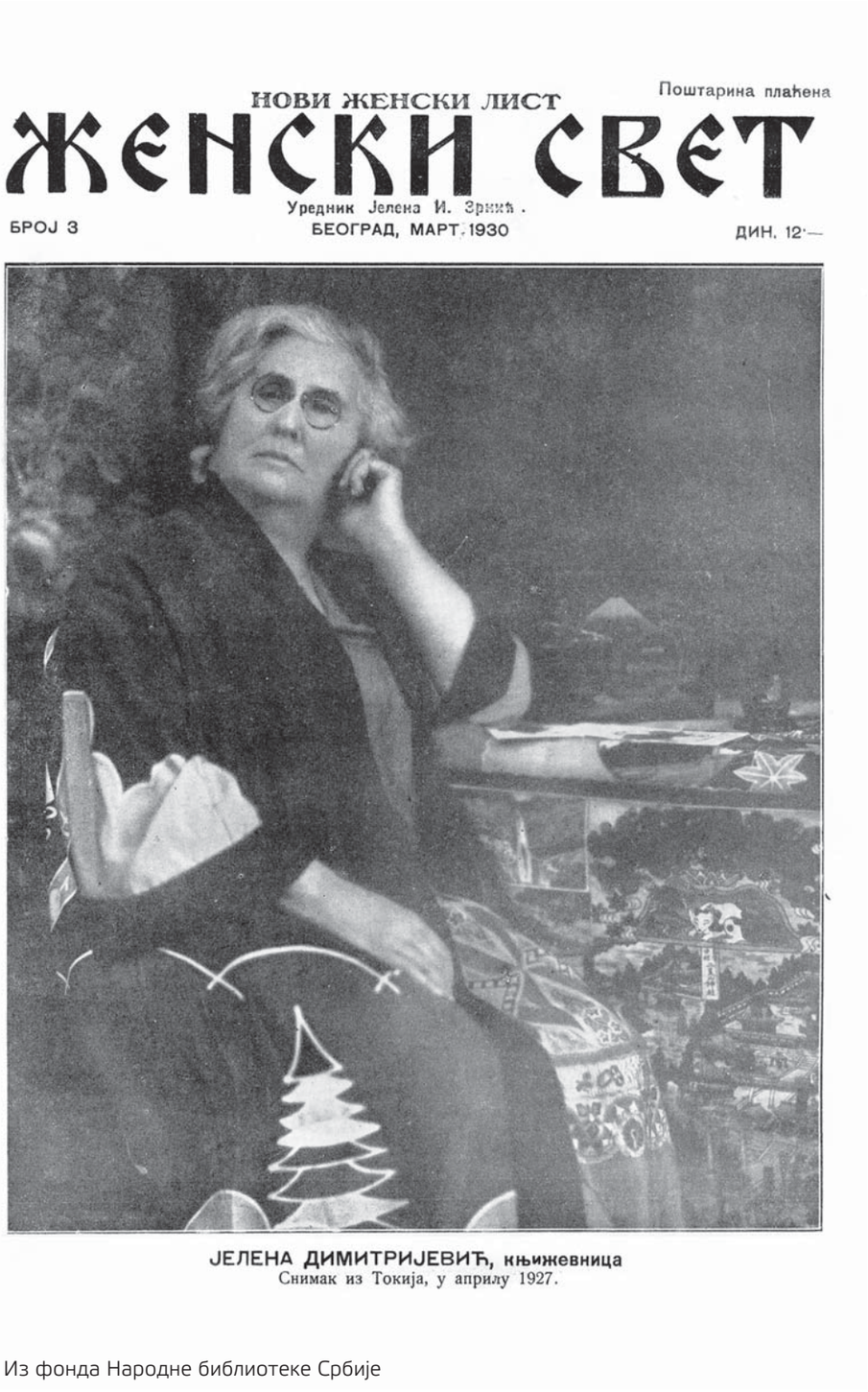

НОВИ ЖЕНСКИ ЛИСТ

Поштарина плаћена

ЖЕНСКИ СВЕТ

Уредник Јелена И. Зрнић.

БРОЈ 3 БЕОГРАД, МАРТ 1930 ДИН. 12·—

ЈЕЛЕНА ДИМИТРИЈЕВИЋ, књижевница

Снимак из Токија, у априлу 1927.

Из фонда Народне библиотеке Србије

Реч уредника

У новембру 1926. године, српска књижевница Јелена Ј. Димитријевић (1862–1945) креће на пут око света. Из Ђенове пут Истока, у Египат, Палестину, Сирију, Либан, а потом у Индију, на Цејлон, у Кину, Јапан и Америку и враћа се у Ђенову. О својој жељи да путује око света, на крају овог, осам месеци и четрнаест дана дугог путовања, пише:

> Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести, већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари...

Књижевно сведочанство овог путешествија јесте путопис *Седам мора и три океана* у две књиге. Прва књига путописа објављена је 1940. године, а пред новом генерацијом читалаца друго издање појавило се 2016. године. Друга књига путописа сада је први пут пред публиком. Из рукописа су за ауторкина живота објављена свега три одломка: први и најдужи чине *Писма из Индије*, као самостално издање 1928; „На Тихом океану (белешке с пута)", објављен 1930. и епизода „Моја рупија и снек-чармерове гајде", објављена 1935. године. *Писма из Индије* репринтована су и преведена на енглески и

хинди 2017. године, док је одељак „На Тихом океану” објављен 2014. године. Сви остали делови текста друге књиге до сада су могли да се прочитају само у рукопису чуваном у Народној библиотеци Србије.

Истраживачки тим пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* радио је на овом рукопису од 2017. до 2019. године. То је такође било напорно, неизвесно али надасве узбудљиво путовање кроз текст Јелене Ј. Димитријевић, записан скоро век раније на далеким меридијанима. Књига почиње путовањем из Египта до Индије, а највећи део рукописа односи се управо на ову земљу. У рукопису се налазе и кратак осврт на Јапан и опис дела пута преко Тихог океана. Иако недостају поглавља о појединим градовима у Индији и Јапану, а у целини о Цејлону, Кини и Хавајима, и мада су поједине реченице недовршене, писане у журби и несређене, ова књига представља вишеструки врхунац стваралаштва Јелене Ј. Димитријевић. Њено приповедање о далеким земљама и пределима проткано је личним ставом и причом, сећањем, доживљајем, а често и драмском напетошћу за коју ова ауторка има посебан дар, те се чита без даха. При томе, временска дистанца негде даје посебну патину, а понегде изненађује актуелношћу. Речју, пред нама је сведочанство о изузетном путовању радознале, образоване, искусне путнице и зреле ауторке која сагледава свет без предрасуда, а описује га гласом мудре песникиње, тако да све време осећамо као да смо заиста тамо, у тој дивној пустоловини, с њом.

Биљана Дојчиновић и Владимир Ђурић

Јелена Ј. Димитријевић

СЕДАМ МОРА И ТРИ ОКЕАНА

Друга књига

Четврти одељак

ПУТ ИНДИЈЕ

I
КРОЗ КАИРО И ПОРТ-САИД

Пут Индије...

Али како бих могла да не забележим у својој бележници ово што ми је забележено у срцу пре поласка на ходочашће нашој мајци Индији?

Ево, драге моје, оне које ме се сећају и желе да знају где сам.

Напустила сам Свету Земљу, Палестину, свратила сам у „профану", у Мисир, у њихов град Каиро. Купила сам карту брода *Краковија* што кроз који дан плови из Порт-Саида у Бомбај; посетила сам велику египатску госпођу и видела сам... кога?

Како ми се учини овај велики град на Нилу. Као да сам у њему некад дуго, дуго, живела и била срећна.

У улици Каср-ел-Нил нашла сам делић од свога срца.

Свако страно место које овако заволимо, заволимо га због некога. Јер мртве ствари: Старине, Уметност, Лепота – одушеве нас, али нас после одушеве само тренутно, кад говоримо о њима; док човек, живо људско биће има сасвим друго преимућство. Ми се с њим разговарамо кад смо далеко од њега, као кад би било крај нас, с нама. Простор нам не смета. Па ипак, време... Ах, време! Али овом приликом Време још није могло да учини ништа. А и како би кад је тек неколико недеља прошло од мога одласка у оне друге земље – сусетке овој земљи, у Палестину и Сирију.

Хладна и увек трезвена Американка, дописник великог америчког листа „Њујорк Тајмс", која ме прати до Каира, била је примљена као моја познаница у дому не само најлепше, него и највеће Египћанке савременог Египта, њене екселенције Ходе Ханем Шарави Паша.[1] Док смо седеле у њеном замку Луј XIV, погледала ме је са зависношћу што сам је увела у тај дом где се уверила да Исток, вечити Исток, тајанствени Исток, крије у себи блага драгоцена. Изненађена Египћанкином лепотом и њеном отменошћу, нарочито њеним мислима и погледима на људе и свет, Американка је тек

1 О сусрету са египатском принцезом видети XX поглавље прве књиге *Седам мора и три океана.*

тада разумела мој ентузијазам. Свакако тек тада. Обратила јој се неколико пута с неким питањем, али тако дискретно, да та питања нису личила на интервју репортера. И ја знам да ће од сваког одговора бити један – допис. А пошто знам колико се у Америци плаћа за један допис, нарочито за допис овакве необичне, просто невероватне врсте, онда... Нека. Од срца се радујем. Ја Американку овим не задужујем, него јој се одужујем за гостопримство њених сународница за време мога боравка и гостовања у Америци одмах после рата, кад сам из своје земље бежала од успомена из црних дана...[2]

Велика Египћанка и ја, мала Српкиња, опростиле смо се топло, као две добре, искрене пријатељице не рекавши „До виђења!" него „Збогом". Као да смо предосетиле да се никад више нећемо видети. Ово овакво опраштање двају источних жена, топло и дирљиво опраштање, „демонстративно", како би се рекло у Америци, мучно да је разумела ова жена са „дивљег Запада" о коме тако много прича Џек Лондон. Јер она је отуд, из неког места.

И ставши на праг вратница што воде на улицу, која нам отвара један од стражара у египатском костиму, што стражи пред вратницама ове дивне палате, ја се окретох, бацих поглед свакако последњи и уздахнух, дубоко уздахнух. Семићанка и Аријевка; муслиманка и хришћанка. Али зар и за срце то значи нешто?

Из улице Каср-ел-Нил упутих се у Авенију Фуада Првог – без Американке. Њу испратих на Пирамиде. И под утиском после вишенедељног састанка и вечног растанка с милом женом, ишла сам полако погнуте главе. Радост и жалост. Као онда кад сам полазила из Каира. Али не. Онда је била жалост и радост, а сад...

Приближила сам се брзо, иако сам ишла полако, како се мени чинило, углу Авеније Фуада Првог, према Башти Езбекији да видим ко је заузео оно место где је стајала мала девојчица Фатма са зеленом корпицом црвених каранфила.[3] Како ће ми бити кад видим

2 Боравак у Америци током 1919. и 1920. године Јелена Ј. Димитријевић је описала у путопису *Нови свет или У Америци годину дана*, оригинално објављеном 1934. године. Друго издање објавила је 2019. године издавачка кућа „Лагуна".

3 О првом сусрету с каирском цвећарком видети XXII поглавље прве књиге.

неку другу девојчицу на оном месту тога[4] угла. А можда и – празно. И у томе помислих нека јој лака земља у мезару увијеној у неколико аршина бела платна. И...: зацрвене се каранфил, огроман каранфил, зазелене се лишће... Фатма!!! Она сама била је баш као црвени каранфил у црвеној дугачкој антеријици и црвеним папучицама, са зеленом шамијицом на глави; у одећи и обући што сам јој ја купила у чаршији Муски, пред свој одлазак из Каира.

Кад ме спази, прво устукну, па одмах потрча к мени и ста да плаче и да муца: „Онај... Онај... што продаје Тутино[5] срце... Рђав човек... Каже... Казао ми да сте ви..." И не завршивши реченицу узе на глас да плаче.

– Казао ти да сам умрла, је ли Фатма?

– Јес... Јес, муца она и гласно плаче. Пролазници застају и као да питају шта је ово. А ја јој не казах да је то исто за њу мени рекао. А и како бих? Девојчица. Дете.

Пошто се мало примири, каза ми да је одболовала. „Грознице, грознице."

Јадна девојчица, баш као да је из гроба устала, толико је потамнела.

И пре но продужих пут, ја јој метнух на врат – танак као у штиглица – огрлицу од пужића из Генисаретског језера, њој намењеној, ма да[6] ми је онај рекао да је умрла. Она прими мој поклон, пужиће, радујући се; и пружи ми свој – каранфил.

Нисам одбила каранфил, нити сам јој понудила новац да бих је умирила. И ја: с каирског Арабљанина донех проклетство, јер је хтео да ми се освети што му не купих јеленак, који ми је свако јутро, кад сам пролазила поред Баште Езбекије, нудио „баш" онај јеленак „од тиркиза", за који ми је тражио четрдесет пиастера, прво, а после спуштао, спуштао, док најзад није спустио на четири, вичући: „Купите га, Леди! Јер он је баш онај што је замењивао Тутанкамону срце за тридесет и три века докле год је лежао у гробници."

4 Није довољно јасно у рукопису. Претпоставка је да пише „тога".

5 Тутанкамоново.

6 Везнике „мада" и „иако" ауторка углавном пише одвојено.

С каирског Арабљанина сам скинула проклетство, а хаифског Јеврејина сам благословила. Јер да не би оног случаја с картом у Хаифи,[7] ја бих право у Порт-Саид; те нити бих свратила у Каиро и видела још једном велику египатску госпођу, нити бих сазнала да је жива, шућур! мала каирска цвећарка.

Да, свако зло има своје добро.

*

Јуче сам се провезла кроз Каиро, управо кроз његову једну улицу. Јер Нубар-паша улица где је мој хотел – Њу-Бедивијал[8] – води право станици с које се полази за Порт-Саид.

Порт-Саид! Сан или јава?

Заиста, кад нам се овакве жеље испуњавају или овакви снови остварују, нама се чини да су жеље још само жеље, а снови вазда снови. И небројено пута ми се учини као да сањам, а једанпут – ох, не дај Боже! – да сам... да нисам при здравом разуму... Нарочито, сама! Први пут. Јер из Ђенове за Египат пођох с Мис Мими и другим Американкама, гостима у хотелу „Изота",[9] из Египта у Палестину с Американкама и с Енглескињама. Да, сасвим сама – у Индију!

Како би ми било пријатно да је са мном Американка, новинар. Али она остаде у Каиру да интервјуише жене, египатске феминисткиње.

Још који час па Порт-Саид! Још један дан па Суецки канал, Црвено море. Само још дванаест дана па – Индија!!!

А воз је јурио кроз песак, кроз пустињу. Компартимани[10] би се напунили песком, путници би се погушили да прозори нису били херметички затворени, јер су на прозорима спуштени капци, те се чинило да је ноћ због затамњене светлости. Ја сам с времена на време излазила у коридор да видим предео кроз који смо пролазили. Африка, Египат, непрестано Египат. Сад пустиња, песак. Сад оаза, бујно зеленило. Па опет пустиња. Брзе промене као на филму. А с друге је стране Азија, Палестина, Јерусалим са својих

7 Видети XXXVII поглавље прве књиге путописа.

8 Није довољно јасно у рукопису.

9 Није довољно јасно у рукопису.

10 Купеи.

дванаест капија (не десет), и тамо, иза капија, у зидинама, највећа хришћанска светиња – Христов Гроб. Какве, какве брзе промене. Од пустиње и песка учини се пространство – море; па мало, и поља, њиве се ору, камиле – по једна у плугу – вуку плуг. Па опет..., да, и по неко насељено место, варошица сва у цвећу, палме, кипариси. И опет – пустиња.

Враћам се у купе, али „сад ће Исмаилија", неко каже, чује се глас из коридора и ја поново излазим. „Оно је тамо Исмаилија", говори ми један путник Арабљанин показујући руком. Ја се сетих брода *Тракије* којим сам пловила са својим мужем пре двадесет седам година грчким морима мимо грчких острва. *Тракија*, која нас је носила у Смирну и даље, мимо малоазијске обале, поред Троје, па кроз Дарданеле у Цариград, срела се близу једног острва с *Исмаилијом*, египатским бродом, чији су ми се женски путници муслиманске вере, у црним ферецама, с белим јашмацима, учинили као ласте које се враћају на зимовање у жарке пределе. Јер била је јесен. А египатски брод *Исмаилија* учинио ми се једно острво отиснуто у некој бури из вода богзна чијих и залутало у грчке воде... Из воза ми се варош Исмаилија учини лепа, живописна, као и све ориенталске вароши. У зеленилу шарене куће, јасно плаво небо додирују врхови белих минара и црних кипариса. Типичан ориенталски град; интересантан због језера око себе.

На једној станици после Исмаилије дођоше две младе арапске девојке, у црним чаршафима, с белим печима; и пролазећи мимо мог купеа видеше да нема мушкараца, да је у њему жена и уђоше. Биле су без багажа, те се видело да неће путовати далеко. Смакоше с главе чаршаф, скинуше печа и севши према мени, оне, по обичају арапском, свакако из радозналости испиташе ме одакле сам и куда идем. Говориле су француски. И казаше ми да су кћери неких спахија и да се зову: једна Азизе-ханем, друга Даулед-ханем. Обе су врло лепе, семитске боје пути. Што се тиче зуба већ сам казала: да све Арабљанке са којима сам говорила имају особито лепе зубе. Па ме питаше да ли сам била у Паризу. „Ах, Париз!" Њихов је сан, видела сам, Париз као мој Индија. Кад бих могла да видим какав је Париз у њиховој машти, у машти младих Африканки или боље рећи младих Арабљанки. У свакој младој Арабљанки ја познам Шехерезаду, ону

из „Хиљаду једне ноћи”. Па, по мојој жељи, узеше да певају неку свакако љубавну арапску песму, али тако тихо да не чују у купеу до нас мушкарци. И кад отпеваше песму оне, опет по мојој жељи, узеше да играју. Игра је истоветна као у Турској и као у Шпанији, у градовима Андалузије. Виле су у струку, тресле у плећима и, место звецкања зиловима и кастањетама, пуцале су петама. Ја им понудих пре него што су почеле да играју кастањете понете из Шпаније за успомену, а оне одбише опоменувши ме мимиком да су у купеу до нас мушкарци. Једна од њих, Азизе-ханем, много лепша и много живља од Даулед-ханем, кад је почела да игра, да се вије, да и очима и устима, и сваком цртицом свога лица, нарочито смехом говори – учини ми се позната и необично мила. „Где сам је видела и кад?” Ах, да – сетила сам се. Ово је друга „belissima Estrella hispano-Amerikana, Imperio Argentina”, која ме је усхићавала прошлога лета у варијетејима Барселоне и Сан Себастијана: Империо Аргентина! Celebre cancionista, cupletista, cantadora de flamenco, bailarina, danzarina, guitarista...” какве епитете и квалитете не изређају у плакатима па чак и на улазницама Шпањолци уочи представе у којој ће суделовати ова заиста славна „звезда” латинско-американска.[11]

Али кад се ове две лепе и веселе девојке раздрагаше у игри до врхунца воз нагло успори лет: оне похиташе по чаршафе и печа, спремише се, па поздравивши мене теменима веома дубоким потрчаше излазу.

– За овим местом долази Порт-Саид, опомену ме кондуктер.

„Порт-Саид, Индија!” И опет ми се учини да сањам.

*

Отсела сам у хотел „Пост” као и многе путнице, Енглескиње, и пошла сам по Порт-Саиду. Због стила кућа, нарочито због боја, као и Исмаилија, живописан. Кад питах једног Италијана чији је стил зграда, он одговори: „Свачији”. Јер у Порт-Саиду је од седамдесет и једне хиљаде становника скоро двадесет хиљада Европљана. Из свију раса људи виде се његовим улицама. Нарочито улицом „Нил”. Интересантан је још и са свог положаја толико равног да се скоро изједначио с морском површином. Из даљине се и не опажа пловили

11 Вероватно је реч о Антонији Мерсе и Луке (Antonia Mercé y Luque, 1890–1936), чије је уметничко име било Ла Архентина (La Argentina), славној и утицајној плесачици.

ви Суецким каналом или Средоземним морем. Познаје се, само из даљине, по Кули светлости која је толико висока те дању обележава земљу, а ноћу се види на двадесет миља у окô. Да није те куле мислио би човек да су се свуд разлиле воде. Или има се утисак да као да је није саградила људска рука него је неким чудом никла из воде. Али још је нешто монументално у Порт-Саиду што се диже над водама и даје сигнал путницима да ту има и копна. То је монумент, огромна статуа Лесепсова, коју је Лесепсу подигло Суецко Друштво. Зграде где су бирои Каналске компаније и где се бележе тонаже бродова и листе путника што пролазе кроз канал, падају путницима у очи тек кад мимо њих пролазе.

Идем порт-саидским улицама сама – први пут. Мис Мими Бракус нестаде као да паде у Нил и поједоше је крокодили. Мис Мери Њутон још лута по Светој Земљи, а оне друге моје сапутнице, Енглескиње и Американке, по Трансјорданији. Не могу рећи да ми је пријатно, не што се бојим, већ што немам и што нећу имати с ким да делим утиске.

Пред једном радњом у улици Нил скупило се много Енглеза и Американаца, и мушкарци и жене: купују „топи” (topee).[12] У тој радњи ништа друго до тих шешира за тропске земље. Поједини су на жицама и са вентилима при врху. Једни су од бела платна, други од беличасте сирове свиле. Припрема, или боље рећи ратна спрема: ратоваће човек са сунцем. Људи се спремају за дефанзиву онога који ће бити у офанзиви на Црвеном мору и у Индији и чија се сила већ опажа и овде, у Порт-Саиду. Каква сила, а каква одбрана! Иронија, по изгледу. Сунчеве огњене стреле и шешири од платна и свиле, с вентилима и без вентила. Па ипак, кажу да се многи одбране иако се овако бране.

Само ја не купих topee (топи), шешир од бела платна или од беличасте сирове свиле, или шлем, тропски шлем како ово одбрамбено оружје неки зову. Што ће ми? Мислим. Ја сам на зими

12 Топи (енглески: *topee*) јесте посебан тип лагане капе облика шлема за топла поднебља.

слабић, а на топлоти сам јунак, не обичан јунак, него неко из нечије приче, или наш из народних песама.[13]

Оставих радњу с тропским шеширима, па се упутих чаршијом, то јест чаршијама: да видим какве су. Оне типичне источњачке чаршије и овде. Пуне шаренила, шарене робе: свега и свачега за одело, а и за јело. Риба са целог Истока, блиског и далеког. Из Турске, из Египта, из Индије, Кине и Јапана. Богати путници, туристи, мушкарци и жене, они који се нису снабдели александријским и каирским чаршијама и базарима, снабдевају се овде костимима бедуина и њихових жена, Јапанаца и Јапанки и другим: спремају се за костим-бал који је на великим бродовима што плове Средоземним и Црвеним Морем, као и океанима облигатан.

Јутрос сам рано устала и тумарала по крају или крајевима уређеника. Дан је врео још од јутра. Уређеници су сви на улици. Арабљанке у шареном оделу, покривене главе – не и лица. Куће са дугачким ходницима отвореним са улице. Камиле и магарци, све накићено као људи и као жене... Врева! У овој се кући пржи нешто на маслу: мирише; на оном доксату се свира. Ах, да, ври од света, од товарних камила и претоварених магараца, од лако обучени[14] људи и полунаге деце. А како је тамо код нас? Наша деца једва се крећу од силног топлог одела у која су их њихове маме обукле, и црвених образчића и црвених носића, црвених од хладноће, од зиме журе се у школу весела, јер данас је Свети Сава ђачка слава. Кад се сетих тога ја низ лице осетих сузе.

Оставих уређенички крај па се упутих споменику Лесепсову.[15] Стадох преда њ: „Овде си успео, а у Панамском каналу претрпео си неуспех.” Један ми мештанин говори: „Споменик, статуа висока је двадесет две и по стопе, пиједестал двадесет четири и по.” Ја слушам и мислим: „мали је знак захвалности или признања. Јер Лесепс је растављајући два континента зближио два света. Док је

13 У српској народној књижевности једна од честих временских формула у функцији карактеризације јунака јесте „летњи дан до подне”, указујући на хиперболичну снагу епског лика.

14 Недостаје слово „х” у рукопису или барем апостроф.

15 Фердинанд Мари Виконт де Лесепс (Ferdinand Marie Vicomte de Lesseps, 1805–1894), француски дипломата и инжењер, градитељ Суецког канала.

било превлаке они су били далеко. И статуа као да гледа у та два света, над водама што су се разлиле пред њим и око њега. Докле је Средоземно море, одакле је Суецки канал?

Заиста интересантно. И поетично. Чак и романтично. Колико сам мореуза до сада видела, а ниједан није учинио на мене овакав утисак. Али ово није мореуз, но Канал просечен људском руком. Африка и Азија. Растављено водом фараонско царство од земље јеврејских царева.

Тумарајући по Порт-Саиду чини ми се да се тим тумарањем заварам као дете играчком. Јер сва сам обузета једном јединим мишљу – путем у Индију. Каква кураж, као да ми неко у подсвести узвикује. И каква енергија! Ни за тренутак ме не напушта једно чудно душевно стање. Огњене стреле сунца на Црвеном Мору, огњене стреле сунца у Индији. И болест индијске, управо бомбајске грознице. Црвено Море! Проклета Индија! Кобре! Да, кобре, извлаче се из зида собе, увлаче се у постељу, завлаче се под узглавље. Ох, ништа, ништа не слаби енергију, не обара морал. У смрт за бољи или друкчији живот. За промену, бољу или гору, само за промену. Код куће, у кући – сама. Мој друг и ја нисмо били благословени у светињи брака, оним што би нам за живота нашег причињавало бриге, али и стварало радости и у чему бисмо после смрти живели. А ја Порт-Саидом лутам само да ми брже прођу ови несносно дуги часови, часови до поласка.

Подухватила ме струја, или неки талас, па ме носи: од Ђенове... Докле, докле, до на крај света, као кад би свет, наша планета имала крај. Оно што је округло нема ни почетка ни краја. Откуд оволика енергија кад се је прошла не само прва младост, но и младост, па чак и зрело доба? На дрвету ми живота воће је зрело и презрело, а гле! – још не опада! Душа као да се затворила зато у се, да из себе пркоси Времену. Јер док је време на телу вршило промену правилно, по природном закону и процесу, души ми није хтело, или није могло ништа.

И док ноге клецају од умора, од шетње, хода по Порт-Саиду, душа освежавана новим утисцима весело изговара ону тако драгу

максиму сваком људском створењу зрелијих година, максиму жене филозофа Американке: „Старост је само уображење” (Age is all imagination).

Како ће ми бити кад сирена с *Краковије*, или боље рећи сама *Краковија*, сутра рикне. Као да ће ме том својом риком опоменути да онога часа кад се у њу укрцам кидам са свим оним што је материјално и што ме везивало за део света и за земљу у којој сам се родила и провела готово читав људски век. Још само духовна веза с тим светом, земљом и људима. Или само с људима, с онима који су ми своји, најближи по крви: с братом и сестром, као и са мојима милим умрлима – и пријатељима.

И нећу, не могу чекати четири сата. Одмах по ручку полазим са својим багажем. Два буданца,[16] носача, већ ме изгледају. И видим себе како за њима потрчкавам, да ми не умакну, или да ми не измакне *Краковија* иако знам да неће, јер ће се отиснути од обале тек у четири и по поподне.

Бацићу један поглед на Порт-Саид, град који сам прижељкивала годинама, прижељкивала га због Индије, на Лесепсов споменик што ће ми у мојој уобразиљи пожелети „срећан пут!”, и у Кулу светлосну што стрши над овом ниском низином. А кад се већ нађем на броду и сместим ствари у својој кабини, ја ћу изићи на највиши кров брода, па и не окренувши се Порт-Саиду да му речем „збогом!”, бацићу поглед пред собом где ћу у машти видети град у који ћу се после вишедневне пловидбе искрцати, видећу Бомбај, капију западне Индије или како га званично зову – капију Индије: Индију!

16 Вероватно да мисли на будисте.

II
СУЕЦКИМ КАНАЛОМ

Јуче у четири по подне заплови *Краковија* Суецким каналом на Црвеном Мору – пут Индије. Ја сам се већ била одморила кад она заплови те сам могла са задовољством да посматрам онај разнолики свет што махаше ко капом ко рупцем са обале која се, како се чинило, кретала и полако удаљавала заједно са Порт-Саидом. Добро сам се била одморила јер сам дошла и укрцала се у лађу за читави час раније пре но ће она запловити. А било је журбе, нервозе, радозналости и страха. Журбе и нервозе да се што пре сврши с доношењем и предајом багажа, пењањем на лађу и смештањем у кабину, радозналости каква ли је кабина, страха да није учињена погрешка те да се добија нека друга кабина уместо оне која се, у агенцији, на плану видела и изабрала и за коју се платило.

Али, све је било у реду; те иако се на *Краковији* има провести прилично од живота, десет и по дана и пуних једанаест ноћи, под погодбама толико неизвесним (јер ко зна какво ће бити Црвено Море), ја сам писку сирене слушала као неку мађијску трубу којом се објављује, лично мени, полазак у нов живот...

Што се тиче кабине, пријатнија је но што се могло очекивати. Потпуно је засебна, с „креветом”, не с „колевком”, с великим прозорима што гледају на море, на једном од првих спратова, горе, не доле у гробници. Ако не гробнице, оно су тавнице те кабине из ходника, без прозора, с електричном светолошћу усред бела дана. При самој помисли на такву једну кабину које сам у пролазу поред њих виђала – коса ми се на глави диже.

Моја кабина на *Краковији*, иако није „луксузна кабина” као на *Италији* – пуна је светлости и ваздуха. Ради промаје, отворена су и врата и прозори. Три вентилатора зује, не као муве (о, не дај Боже!) но као пчеле, као рој пчела у пролеће, те имам потпуну илузију да је мај, а не јануар и да сам ја у неком врту с исцветалим јоргованом или у ливади с цвећем. Чак ми се у неколико махова учини да мирише цвеће...

И потпуно задовољна, чак помало срећна због те ситнице, а која је тако крупна кад ће да се плови „земаљским паклом” – Црвеним Морем, пошто мало одмакосмо од Порт-Саида, ја пођох да разгледам лађу. Пела сам се са спрата на спрат, ишла сам по палубама, силазила сам у трпезарију, улазила сам у салоне, библиотеку, собу за музику, па чак и у бар! Хтела сам све да видим, не као кад дођем у неко непознато место, но као кад се уселим у нов стан. А *Краковија* која би била као палата од карарског мрамора, због своје белине, да није клизила Суецким каналом лако као да је од беле свиле – по реду и чистоћи не заостаје иза *Италије*. Само што је од *Италије* и много већа и много лепша. *Италија* и *Краковија* биле би као две сестре кад би нешто припадале једном пловидбеном друштву. Али овако: *Ситмар Лајн* и *Лојд Триестино*... И на овој лађи су као на оној: собарице Италијанке, танке и високе Пиемонтеске биране, мушка послуга италијанска као што је италијанска посада. Чак и доктор је Италијан; и осим њега сви говоре енглески. А како и не би, кад су путници на *Краковији* у већини Енглези...

Брод се креташе кроз један невероватан теснац, како се мени учини: кроз Суецки канал. Мало, врло мало подсети ме на Канал где је некад била Коринтска превлака. Ваљда што је и ово овде некад била превлака.

Пошто сам лађу разгледала, наслонила сам се на кљун лађе окренута лицем према мајци Индији којој сам пошла на поклоњење. Али с часа на час окретала сам се и погледала то лево то десно. Исток и Запад. Азија и Африка. Египат и Палестина. У Египту, у њиховом главном граду оставих један делић од свога срца, један мали делић, јер сам хтела да га имам што више за земљу којој сада идем, за њена села и градове, и за њене народе, у Палестини и Сирији у свим местима по којима је Он, наш Господ ходио.

Иако је топло ипак се опажа да је зимње доба (по старом календару тек 14. јануар), јер се брзо узе да смркава, али изгреја месец, те обасја обе обале Канала поред којих је лађа промицала тихо и обазриво. „Дугачак је осамдесет шест морских миља, широк четири стотине осамдесет стопа, дубок, понегде, тридесет три стопе,” говори један; како је плитак, помислих, а везује два дубока мора! Али он је дело руку човекових, не природних.

Мало, мало, па места за утоваривање и истоваривање, са западне стране.

„У 1925. години, кроз Суецки канал је прошло пет хиљада триста тридесет седам бродова са тонажом од преко двадесет шест милиона. Од овога броја бродова највише је британских – шездесет од сто. Највећа овлашћена брзина је пет и три четврти морских миља на сат, осим кад се плови кроз језера где је допуштена пуна брзина. Колико овај Канал доноси годишњег прихода! Зато Египћани траже да се по што по то ослободе удела енглеског. Такса за тонажу седам франака од једне тоне, а такса за пасажере десет франака од особе. Тотална сума добивена од таксе за провоз у 1925. години достигла је број од сто двадесет два милиона франака. Број пасажера – осим војних лица – у 1925. години: две стотине шездесет девет хиљада, пет стотина двадесет две особе. Удеонички капитал Каналске компаније две стотине милиона франака или осам милиона фунти стерлинга. Каналски пут уштеди око две петине пута[17] Добра Нада од главних пристаништа европских до Бомбаја, и око једну четвртину пута до Кине.”

Ах, да, интересантно је знати и овакве ствари из садашњости, не само из прошлости: ко је све пролазио превлаком из Старог Завета, а ко из Нове Историје.

На западу Суецког канала до Ел Кантаре (Моста),[18] то јест око четвртине пута налазе се широке воде – језеро Манзала. И остатак остојања на западу, и цело остојање на истоку ништа друго није до песковита пустиња по којој ноћу лутају лисице, шакали и хијене. Заиста, ако ми је ишта жао, то је: што не видех у пустињи ни шакала ни хијену (ни лисицу, наравно, али то не жалим, пошто лисица има и по нашим крајевима). Али ја нисам лутала египатским и сиријским пустињама ноћу, ко дању, и видела сам: камиле, магарце, и људе...

Кад сам пре неколико недеља преко ел Кантаре прешла нисам се сетила њеног Ратног Гробља с многим гробовима, јер сам била сва обузета једним Гробом коме сам ишла на поклоњење. У овом Ратном Гробљу скоро једна трећина војника је из Аустралије и

17 Нејасно у рукопису, али је смисао очигледно: „преко рта Добре Наде”.

18 Ел Кантара је град у Египту и на арапском значи „мост”.

Нове Зеландије: „нови крсташи”, јер су дошли да се боре за освајање Христовог Гроба од „некрста” мада већина нису били хришћани. Суецки канал је испрва за чудо прав, те стога не личи на реку, и тесан је, да се једва два већа брода мимоиђу. А после се шири. На две миље од ел Кантаре улази се у језеро Бала.[19] Највећа је узвишица терена код Гисра,[20] шездесет пет метара над морском површином. Овде је био велики кантонман[21] кад је после око Канала одмакао. Близу уласка у језеро Тимзу, на по пута од Порт-Саида за Суец, један мали канал спојава морски Канал с Каналом слатке воде (вода за пиће).

Исмаилија, опет Исмаилија, по трећи пут Исмаилија! И колико год је пута видим, толико пута се сетим лађе *Исмаилије* коју сам пре толико година срела у грчким водама, а сетивши се ње, ја се сетим и својих ондашњих сапутника са брода *Тракије*... Исмаилија је некад, док није било Канала, била важно место за трговину Египта. Трговци су се у њој задржавали при пролазу за Суец. У рату је била важно место за операције против Турака. У источном крају вароши налазе се механизми којима се пумпа вода из Канала Слатке Воде за у Порт-Саид.

Ток Канала кроз језеро Тимза, што ће рећи Крокодилово Језеро обележено је котвоказима.[22] Каналом се често виде места за утоваривање и истоваривање. После неколико миља Канал додирује највиши терен Тусума, где је површина пустињска двадесет стопа над морем. Овде је посао Канала био завршен за половину превлаке и био готов 1859. године. На три миље од овога лежи Серапијум, место које се тако зове због остатака храма Серапионова. Миљу и по од овога Канал улази у Горка Језера чији је ток опет обележен котвоказима. Ова језера су некадашњи Хелиополиски Залив и научници држе да је овде био прелаз Јевреја. На крају главних језера диже се висока кула светлиља. Најпосле се додирује место с пешчаним каменом и кречњаком где су се нашли фосили

19 Језеро Бала (Ballah).

20 Пролаз El-Guisr.

21 Француски: *cantonnement*, војни смештај.

22 Котвоказ је пловећи знак који указује где је могуће котвљење, сидрење.

хипопотамуса и корњача. Кад се допловило довде до Суеца је остало само још дванаест и по морских миља.

Стајале смо на палуби дуго у ноћ: једна Италијанка, две Енглескиње и ја. Све смо готово једнога доба. Италијанка, жена једног фабриканта из Болоње, већ по трећи пут плови Каналом – увек с мужем – Енглескиња – обе су „мис” – по четврти пут; само ја пролазим њим први пут.

Још бисмо стајале и посматрале „мртве воде” како се чинило, очекујући обале с дивном вегетацијом, и равнице прошаране жбуновима иако смо знале да су далеко. Али нас с палубе отера ноћна свежина, да не речем хладноћа. „Ми уображавамо да смо на Црвеном Мору, и зато нам није хладно,” рече једна Енглескиња смејући се.

Повукосмо се у своје кабине, да се одморимо и припремимо за нове утиске који ће на нас навалити кад изађемо из Суецког канала и запловимо „у широко море”, Суецки залив. Нарочито на мене.

Дуго нисам могла заспати размишљајући колико је бродова Суецким каналом прошло за ово педесет осам година од када је он званично прорадио, колико народности, колико се језика њим говорило, и колико је гробова сада оних који су се смејали или плакали бродећи њим. И, ето, превлака је овде била вековима, и вековима, и ње је нестало кад су људи хтели да је настане. А где су ти људи чије је дело тај Канал, и који су га копали. Тамо, на „Брежуљцима Запада”. Отишли су они тамо, а за собом су оставили: једни дело свога духа, други дело својих руку. Људи нестаје, дела остају, остају све дотле док их не уништи онај што све ништи, Време. Са свим и свачим човек се хвата у коштац и, врло често, надјачава све и свашта; али двојици човек не може ништа: Смрти и Времену. Јер умрети се мора, а времену се пре или после, или најпосле подлеже. Испрва, оно само почиње својим зубом да нагриза, а после, преко оног што је нагризло узме својим тешким корацима да прелази, докле најпосле стане да таба, да му уништава сваки траг. Што је ствар ситнија, то је оно брже уништава! Али, нигде се човек не сећа

толико мало пролазности и ништавила, колико кад је на једном пространству, океану или великом мору, где се осим онога што је вечно, неба и воде више ништа не види, чак ни најмањи крајичак копна који би га подсетио на пролазност и ништавило, а и на људску таштину. „Таштина над таштинама; све је таштина.”

„Тужно је то”, кажем ноћу; „смешно је”, говорим дању што сам се дигла на овај пут кад сутра могу умрети. На шта труд? Или чему ми служи задовољство, кад се не може доживљавати и преживљавати двапут?

Али, – успомене. Да није било...успомена из ружичастих дана мира у црним данима Светскога рата како би се живело и преживело!

Ноћу, кад по сву ноћ лежим будна како на дому тако на путу црне мисли наилазе на мене. Истина, на путу је лакше: сутра ће бити нових утисака. Нада за „ново”, иако „ништа ново под сунцем”.

Ма да сам доцкан легла, дуго нисам заспала. Чула сам ход поред моје кабине: свакако се неки враћају из бара, са брица. Осетила сам тихо, готово неприметно љуљушкање брода и сетила сам се, то јест знала сам да не плови више „мртвим водама”. Нарочито брујање воде што доводи на очи сан као успаванка материна крај детиње колевке. И уместо да спавам ја..., ја нестрпљиво сам чекала да се сване. И шапутала сам као да би ме чуло Црвено Море:

„О, Црвено Море!”
На гојним плећима ватрених својих тркача,
Сребрних сапи и гриве;
Пронеси ме кроз своје жуте и црвене њиве
И кроз таласаве ливаде плаве
И однеси ме у земљу мистике и снова!”

Ах, црна Индија, проклета Индија, наша мајка Индија: ја осећам да ме неко у њој чека! Мистерија Индије!

III
ЦРВЕНО МОРЕ

Ма да сам врло мало спавала ипак чини ми се да сам рано устала: преко својег обичаја. Кад изађох на палубу заплави се дивно плаво светло преливајући се на жарком сунцу у много прелива. Ближећи се кљуну палубе, ја изненађена узвикнух:

„Никад нисам видела овако плаво и оволико плаво ниједно море као што је плаво Црвено Море!”

А оне две Енглескиње, моје сапутнице, насмејаше се громогласно овој игри речи. Кад преведох Италијанки, јер и она је стајала са Енглескињама, и она се узе смејати говорећи:

– Чак ни наше море [Јадранско Море] није оволико плаво ни овако плаво.

А један францисканац што стајаше с њима мени говори:

– А, видећемо Црвено Море баш црвено, тамо, кад запловимо поред обале Срећне Арабије[23] где плове силни корали: вуку се поред саме обале као широки дрвени сплавови.

Да, са њима је један Италијан-Францисканац који има и браду и бркове... Да ли је овакав у Европи, не знам; а на Истоку, пошто је свештено лице... Мисионар, за онолике Мороузинске Колоније и за Индију. Двадесет први пут плови овим морем, па му је све познато. Прича нам на енглеском језику изговарајући као Енглез. А ми, што бисмо пиљили у географске карте и у путописне књиге кад је он и карта и књига. И други прилазе да га чују. Италијанка, жена фабриканта из Болоње не зна енглески, али зна њен муж и преводи јој. Реткост је да се неко кренуо у Индију а да не зна енглески. Ах, да, енглески не зна ни доктор – Италијан, лекар на броду што плови у Индију. Једни бише изненађени и рекоше да је ово место свакако добио протекцијом...

Мени је жао било што сам мимо места на изласку из канале Суец прошла, а не видела га. Францисканац, или часни отац, како

23 Јужна Арабија, данашњи Јемен. Назива се још и „Срећном” због своје плодности (латински: *Arabia Felix*).

му се путници обраћају, теши ме, говорећи да немам шта да жалим. За накнаду тога обећава да ће нам показати, место на Црвеном Мору куда је Мојсије прошао и провео Изабрани Народ.

Суец је скоро сасвим ишчезао. Бела једра расејана по широкој води. Море је тако плаво, те стога се толико могу да опазе једра. За бродом остаје широка бела пруга слична синоћњем Млечном Путу на небу; а над њим лете бели галеби, читава јата. Беле се као она једра, и као ови ситни расејани облачићи на дну неба. „А ко рече да су овамо галеби мрки?" – „Чекајте! појавиће се и мрки: око Џеде, око Моке и око Адена." Море је тако тихо те се чини да лађа стоји а плове: обале и облаци. Францисканац нас уверава да је ово море често тихо чак и онда кад на Индиском океану бесни монсун.

И брзо, па се обале готово сасвим измакоше. Још помало видимо једну са западне стране афричку обалу...

– Синај ћемо видети тек сутра: појавиће се за који минут, и ишчезнуће... А сада: ево овуда је Мојсије провео Изабрани Народ из мисирског ропства у Свету Земљу. Мојсије је пружио свој штап – Црвено Море се разделило на двоје...

Заиста, за путника је то доживљај који се не заборавља. Да видимо оно што у детињству нисмо ни слутили да се може видети. И ја знам да смо се сви Црвеним Морем сетили свога детињства, али не куће и мајке, него школе и учитеља, па чак и свештеника: оних који су нам предавали Стари Завет и Катихизис. И кад нам се показало то место, не прстом на карти, већ руком у природи сви смо се радознало загледали а и зачудили се као кад смо били деца...

„А Господ рече Мојсију:

„А ти дигни штап свој и пружи руку своју на море, и расцијепи га, па нека иду синови Израиљеви сухим."

„И пружи Мојсије руку своју на море, а Господ узби море вјетром источнијем, који јако дуваше цијелу ноћ, и осуши море, и вода се раступи."

„И пођоше синови Израиљеви посред мора сухим, и вода им стајаше као зид с десне стране и лијеве стране."

Али осврнувши се „видесмо" кад истим путем пође фараонова војска; али се море састави, и сва се војска утопи...

Све смо видели тако како смо видели оних дванаест извора који су се појавили за децу Израиљеву и како смо чули оних седам псалама које је отпевао Израиљ у славу Господа...

– А данас, часни отац пружав руку према истоку у правцу Арабије рече нам да су брежуљци које видимо Синајски Ланац, и да ће се ускоро појавити сама Гора Синајска. „Појавиће се и гледаћемо га само за који минут у даљини од тридесет седам географских миља." И ми упресмо очи, и нетрепћући очекивасмо готово без даха. Као да ће то бити само једна визија, Гора-Синај, са које ће се чути глас Господа којим издаје Мојсију „Десет Божијих Заповести".

...И Синај се појави, али не за неколико минута, како рече часни отац, него за неколико секунада, како се мени учини. Сав се засија, и – нестаде га, изгуби се у магли, сличној некој магли из Библије. Ми, жене, погледасмо једна у другу ништа не говорећи; али као да смо у мислима говориле: „Утисци из Религије или од Господа јачи су од утиска световних ствари". А ја: све светиње, и јеврејске – нарочито оне које су и наше светиње – и хришћанске видела сам...

Каква радост! Не толико што сам видела Синајску Гору, већ што могу рећи „видела сам Синајску Гору". Ја у овом часу заборавих да чути над видети има своје велико преимућство пошто је не само другачије, но и лепше ако замишљамо; или чувено а невиђено. А у сваком случају чини нам се несрављено даље док га не видимо него у стварности што јесте. И ово док га нисам била видела било ми је и мистично и мистериозно и – на крај света како ми више није ни Христов Гроб пошто сам га видела. Али, ето, неразумљива нека жарка жеља за путовањем, радозналост да се све види и чулним очима ставља на коцку чак и оно без чега нам живот тако често не би био живот пун, него као некако празан; ставља нам на коцку наше илузије.

IV
ЦРВЕНИМ МОРЕМ ИЛИ ПАКЛОМ И РАЈЕМ

На *Краковији*: поред осталих путника су и две Индијанке.[24] Лепше су од свих жена. Као што су интересантније од свих жена: због физиономије, због боје пути и због одела. Индијанке, Индускиње, што ће рећи Браманске вере. Мати и кћи а као две сестре. Чудна боја пути, заиста. Није као у Африканки, ма да је тамна. Индијско сунце оставља на лицу други, друкчији печат од онога који оставља мисирско. Али не само да су лепе, него су лепотице. А чини се још љупкије због необичне белине зуба а и због белих сари,[25] огртача, сличним пеплонима античких Гркиња. Истина, оне су досада толико пута промениле сари колико је пута море променило боју. Али шта ја говорим? Црвено Море је непрестано плаво, тако плаво како није плаво ни Јадранско Море; а њихова су сари сад плава, сад ружичаста, сад жута, сад наранџаста; у кћери најчешће црвена у свим нијансама. Индијанке ни у Европи не остављају своје народно одело. Из Европе се враћа читава породица: отац (лица чоколадасте боје и ужасно ружан), мати (лепотица), кћи (лепотица) и два сина, дечаци (обоје као и сестра им лепи, личе на матер). И мати и кћи веома су ситне.

Иако шапатом, ипак пробрија као гонг бродом, пробрија са палубе на палубу још чим се брод крете и оне се појавише: да је мати кћи Тагорове синовице. То би доста да се путници узеше шетати том палубом, где су њих две стајале и разговарале се са Енглезима енглески (најчистијим енглеским изговором) и – погледати их. Да се било рекло да је ова лепа жена синовица каквог европског краља не би је свет оволико гледао, као што ју је гледао кад је чуо да је кћи синовице овог индијског песника.

Боже мој, да ли је овај индијски песник заслужио обожавање целога света; или га обожавају просто због добивене Нобелове

24 Мисли на Индијке. И надаље, ауторка користи термине „Индијанац" и „Индијанка" паралелно са „Индијац" и „Индијка". Уз то, ауторка некад користи етимолошки, а некад фонетски облик придева: „индијски" и „индиски" и сл.

25 Сарија. Ову реч, пошто је доживљава као страну, ауторка често не ставља у падеж.

награде? Кажу да се дотле једва био чуо у Европи и Америци; а после би стављен на пиедестал толико висок да се могаде видети са све четири стране света. Многи га уврстише у богове. У Чикагу би дочекан како се дочекују краљеви и би назван „Краљ-Песник". Никад не могу заборавити тај дочек као ни онај којим дочекаше у Америци Метерлинка, белгијског песника.

Али на Црвеном Мору, где је још од јутрос завладала паклена врућина, путници не намеравају да решавају проблем, већ само да га констатују. То могу. Нешто лако, да не би крв још јаче појурила у главу и десила се катастрофа.

Па ипак, путници би гледали ове Индијанке и кад не би биле у сродству са Тагором, једино што их не би гледали очима снобова, него естетичара. Јер њих две су заносно лепе. Нарочито кћи, врло млада девојка: моја „Циганчица". Нашавши да јој је боја тена као у наших циганских девојака, ја је назвах Циганчицом и она се не наљути. Напротив, би јој пријатно, те се засмеја и показа оба реда „бисер-зуба". Ово је поређење засметало али шта да радим кад никакво ново не могу да нађем које би одговарало белини и сјају њених зуба. Косу сам јој поредила с потоком од гагата.[26] За очи јој рекох да су као зреле оливе (колико због боје, толико и више због сјаја); и она се опет засмејала, и смејала се, смејала како се обично смеју жене рођене под јарким сунцем што букти... Сваки час пролази поред стола где ја бележим своје утиске, нагиње се нада мном, као да ме не раселе – : „What are you writing about?", то јест: „О чему пишете?" А ја, ја јој шапатом одговарам, увек исто: „I am writing about your eyes (пишем о вашим очима)", и она се опет засмеје и смеје се. Данас сам тражила од ње допуст да је пољубим; а она, смејући се, поднела ми један образ, па други, и оба ока! Један стари Индијанац, Хиндус, како чух, посматрао је ово како се мени учини с негодовањем, јер сам хришћанка (а можда ме је држао и за јеврејку, све једно) а лепа девојчица је – Браманка. Из прве касте, Боже мој, па да се „додирује" с неким за кога каста – ни прва ни последња не постоји. Али, шта мари? Мати лепе младе девојке, која поносито рече – кад се упознадосмо – „Ја сам Браманка" – гледа

26 Врста лигнита или каменог угља, познат и као црни јантар. Користи се у изради накита.

мажење своје кћери и смеје се, и чисто као да би рекла: „Мазите и мене, јер и ја сам млада: од своје кћери старија сам само за две три године више од једне деценије”.

И нико да се с овом девојчицом овако зближи, осим мене! И ниским да се она оволико разговара колико с једним високим, високим и необично белим младим Енглезом. Забављао се с њом на палуби и јутром, и вечером, па чак и у подне кад брод плови кроз јару по Црвеном Мору, названом црвеним не због алга и корала, како се мисли, већ свакако због пламена што избија из његових вода кад је сунце на зениту, и кад воде нису плаве, него беле као залеђене...

Ето, млада Индијанка! Не враћа се у Индију сама, него с флертом који је из Енглеске понела!...

И за дивно је чудо што ништа чудно не изгледа што је поред њега као струк крина поред Кипариса; нити нам је необично што је њено лице приближно Кипарису, а његово крину... Да, стасом му је она једва до појаса.

Ова мала слатка Браманка зове се Девика. Зар јој није и име лепо? „Божица (godess)[27]”, преведе ми њено име баш онај високи млади Енглез што с њом флертује. А он свакако зна пошто рече да му је познат и индустански[28] и бенгалски језик, јер у Индији живи већ пет година.

„Девика! Девика! Девика!” брујаше ово лепо име кроз мене као говор кроз брод! И пре но што бих ја питала коју сапутницу: да ли је икада видела да икоје име овако одговара ономе који га носи као „Девика” овој браманској девици – преда мном се појави визија једна од које се ужаснух и покрих очи рукама.

...Ломача! Букти! Пламен диже пут неба!... Расплетене црне косе, сва у белом скаче на ломачу жива поред мртвог мужа главом – Девика!...

Срећна и пресрећна! Јер једва је прошло нешто више од пола века како је у Индији овај варварски обичај укинут, обичај да

27 Goddess.

28 Хиндустански (или хиндустани или хинди-урду) је било генеричко име за урду и хинди језик који ће се одвојити 1947. године када Индија стиче независност.

хиндуска удовица жива скаче на ломачу где јој гори мртав муж... Али, и сада, ах! Када се Девика уда, па ако јој ма и првог дана после удаје умре муж остаје удовица вечито. А овако млада, и овако вреле крви...

А зар није овај обичај свирепији од оног?... Садашња индуска удовица је оно што осуђеник коме је смртна казна замењена доживотном робијом. Јер поред тога што се не може преудати, не може се ни накитити. А ништа свирепије но забранити накит, или лишити накита ону жену која толико воли да се кити да се: од сребра, злата, бисера и драгог камења једва креће. Али можда га она само зато толико носи што не зна докле ће да га носи.

Визија ишчезе јер Девика прислони своје мрко лице на моје и, по навици (ма да нисам писала) упита ме шапатом: „What are you writing about? (О чему пишете?)” И ја јој, по навици, спонтано одговорих, шапатом: „I am writing about your eyes (Пишем о вашим очима)”.

Срећа па ме не запита о чему мислим пошто је свакако опазила да сам замишљена.

И тако, ова млада Индијанка на Црвеном Мору: почела је и да ме растужује, не само да ме развесељава.

„Девика”. У моју бележницу написа она и латиницом и санскритским писменима – своје лепо име.

29-I-1927! На Црвеном Мору

Јутро рано: палубом се шетају путници: људи, неколико у пицамама и мантилима; жене у јутарњим кимонима, највише црвеним, танким као да нису од платна или свиле, него од паучине.

Галеби што лете над водом, пред лађом и за лађом, зацело нису галеби, но душе Мисираца што се подавише у Црвеном Мору гонећи децу Израељеву...

Изгубиле су се обадве обале; и азијска и афричка. Арабија и Египат! Море је узнемирено, *Краковија* се љуља а путници помало посрћу, али још се, ипак, с палубе не повлаче...

Сваким часом бива топлије и топлије. Од врућине – многи су се препали, то јест сви који не подносе врућину и који на Црвеном Мору осећају носталгију за швајцарским глечерима и за нордијским фјордовима. Лако одевени у беле хаљине, са шеширима што се зову „топи" чекају напад сунца и његових зрака, или – „паклених стрела".

29-I, увече. Велика звезда са афричке стране као да замењује Кулу Светлиљу. Или је можда Кула светлиља. Појави се светлост, и нестане је за читав минут... Отуда иде лађа – све трепери... Море постаје сваким тренутком црње, тако и небо. Појављују се звезде све једна по једна, као да нечија рука пали свеће, и наравно, не може од једном све да запали. Тишина. После вечере биоскоп: Два Наредника. На палубама је топло као усред лета. У једном крају променад-дека, играју путници – обучени као за бал.

Данас је сунце из мора изашло, у море зашло. Вас драги дан: воде, воде, воде.

30-I-Недеља. Ни данас се не види ниједна обала. Море, море, море. Мирно је и пријатно је, и непрестано је плаво! Ја говорим сапутницама: „Јесте ли виделе још које море, овако плаво као што је плаво Црвено Море?" Оне се овој игри речи весело смеју.

Јутрос, на лађи, одслужене су три службе Божје: две католичке и једна протестантска. Протестанти, Енглези и неколико Американаца имали су службу у салону. За службу су били обучени – и људи и жене – на води, у лађи, као на копну, у цркви. Кроз широм отворене прозоре разлегале се пучином химне Господу из Књиге Химни и из срца путника. Уместо оргуља чуо се клавир на

коме је свирала једна млада путница – Енглескиња: уместо неког протестантског пастора службу је служио један британски мајор. Тако просто, а тако свечано. Као да су ову службу на води приредили анђели да би опоменули путнике да на пучини која је бескрајна нису сами, него с Господом.

Заиста, никад немамо тако утисак као да смо без игде икога, као на води, кад лађа плови пучином са које се обале не виде.

31-I

Јуче су се Енглези и њихове жене били примирили зато што је недеља; а данас још од јутра певају, свирају и играју разне спортске игре. У басен скачу да из басена изваде одједном „свих дванаест ножева" (бачених, то јест разбацаних по води). Најјачи из тога однесе рекорд, тренутно узастопце, једна „мис". Од пљеска руку чинило се као да се тресе лађа. Нарочито од вике: „Three cheers for Miss Maud! Hip, hip, hurrah!". Ја мислим да се зато викало што Мис Мод није у цвету младости, а носи у свим спортовима, без разлике, рекорд за рекордом. Најгласније виче и најјаче пљеска један грдно висок и дивно развијен млади Енглез, тетовиран на грудима, мишицама и ногама, а кога ја зовем Џон Бул.[29]

Да, физички – прави је Џон Бул; али не носи рекорде из спортова он, него дугачка и мршава Мис Мод. Силан се новац баци за опкладу и дивне се награде дадоше за рекорде.

Одбор за забаве, игре, састављен је од путника још првог дана пловидбе, уједно је и Жири; а награде, покуповане по Египту и Сирији, поређане су у једном стакленом орману у салону да их путници разгледају као неку изложбу.

Данас се појавише два делфина: поред лађе. И дуго су пливали тако, као да нас прате. А после сташе да се играју. Скоче у вис, и одмах као да падну; узму да се јуре, да се утркују као за опкладу. Енглези вичу и соколе једног од њих који им је симпатичнији зато ваљда што је мањи од свога „партнера". Кладе се. Одређују им

29 Сатирични књижевни лик из 18. века који је постао популаран у карикатурама у Великој Британији и САД.

награду. Али, ах: овде већи однесе рекорд...; и у исто време обоје – ишчезоше...

Делфини су ишчезли; појавили су се галеби. Путници се обрадоваше и узеше гледати у даљину – да виде копно. Јер да је копно близу јавили су нам весници – галеби.

А ја: почела сам осећати носталгију не за оним што је прошло, него за овим што ће проћи. И да бих то одстранила, узех из библиотеке једну књигу о путовањима, легох у одмарачу на палуби и уз брујање вода узех читати:

„У једном од својих есеја Cowly[30] каже, да је човек сам крив ако умре а није видео чудесни свет, свет у коме живи. А један други писац, који је много путовао, вели: Симпатија и толеранција, тековине велике вредности, награда су вам коју добијате од путовања. Мешајући се много како са својим сапутницима, тако с људима чије земље походите, ви видите човечији род из једног другог угла и стичете оно осећање милосрђа које се стиче само када се види свет. Јер погледи вам постају далековидији, појмови шири. А бивајући старији и слабији кад се више нема снаге за путовања (ма да се има љубави и воље) ви ћете бити сами себи довољни сећајући се онога што сте на својим путовањима видели и осетили. Зато, когод може нека путује. Колико ради задовољства које осећа док путује, толико исто и ради искустава која ће на путу стећи и успомена које ће са пута донети.”

А читајући ове редове ја се сетих г. Гугушевића, нашег вицеконзула у Мароку. То јест, сетих се његовог питања и мога одговора. Прочитавши у мојој Путној Исправи оне силне земље у које хоћу да путујем, рече:

– Зашто идете на овако дуг и заморан пут?

– Идем у печалбу.

Спонтан одговор. А он: ма да Македонац,[31] ипак се сети да идем у печалбу духовну.

30 Абрахам Коули (Abraham Cowley, 1618–1667) био је водећи енглески песник у 17. веку. Аутор је једне књиге есеја.

31 Алузија на чињеницу да су Македонци били познати као печалбари.

*

Џеда, Мока, Аден непрестано се чује Црвени Морем као што се тамо, код нас чује Дунавом: Земун, Панчево, Нови Сад. И мени су ова три прва места по помињању сасвим своја: као што су ми своја она три друга. Туркиње говоре о њима, нарочито о два тако често: о Џеди, чим почну о светој Меки; о Моки кад год пију кафу. А колико пију кафу Туркиње свима је познато.

И прођосмо поред Џеде, морског пристаништа за Меку, прођосмо, али не усидрисмо се пошто *Краковија* не пристаје овде. Францисканац, на кога сам већ била заборавила, крену од некуд, и стаде да говори као католички свештеник с предикаонице: о светињи муслиманској – Меки. „Но! Па ми то знамо.” О Џеди са становницима од преко двадесет хиљада (са онима из околних села), опкољеном зидом са кулама, с два утврђења према мору. Улица паралелна са морем – лепа је. Становници Џеде, Арабљани, најфанатичнији је народ на свету; и Европљани стога морају пазити кад, искрцавши се у Џеду пођу њом поред њених светиња. „Иначе”, вели, „могу зло проћи”. За варош, три су улазне капије са мора, али само средња служи странцима за улаз у место које се сматра као предграђе Свете Меке. Мека-Капија је резервисана за Мухамеданце, ходочаснике који у масама долазе сваке године из Индије. Никаквих других знаменитости које би странце могле интересовати, до Евиног Гроба. Једна мала џамија у средини од два дугачка, ниска зида, сто четрдесет стопа у дужини као да чува гроб прамајке Еве. Часни отац говори, а ми, жене, оне које су већ виделе Адамов гроб, погледамо се и као да питамо једна другу: „А зашто нам Муслимани узеше Еву? Ваљда зато што воле жене.”

Па прођосмо поред Ходеиде која је опет на источној страни, западно од мореузина Баб-ел-Мандеб, и која има двапут више становника од Џеде. Мока је сто миља јужно. За Ходеиду пристају лађе недељно, па и чешће. Ходеида има лепе зграде; а њене џамије са кубетима и минаретима чисто маме путника да у њу сврати и по њој се прошета. Али наша лађа ни овде не свраћа, већ продужава пут према земаљском паклу – Адену.

Црвено Море је најуже код острва Перима у мореузини Баб-ел-Мандеб, што ће рећи „Капија Суза”. Између арабљанске обале и

острва Перима свега је једна и по морска миља; а између афричке девет и нешто више. На том острву мучно је за воду иако је оно у води. Некада се становништво острва Перима снабдевало водом из Адена, сувишком воде из њихових танкова (цистерна); а сада има за то своје нарочите апарате. Кула светлиља са највишег врха острва показивала нам је ноћас из далеке даљине Перим око кога су се скупљали европски гарнизони освајајући га и губећи га, док није најзад дошло у стални посед – Британске Империје. Друштво за Угаљ створило је од Перима место место за спасавање коме нема равна на целом Истоку. Пароброди за спасавање увек су готови да притекну у помоћ бродовима у њиховој несрећи. А кажу да су се бродоломи често дешавали на Црвеном Мору ноћу док није било кула светлиља онолико колико их је сада, нарочито куле светлиље Браћа.[32] Ту су они, ноћу, често наседали на неки спруд или ударали о неку стену.

Кад год смо били близу арапске обале пиљили смо у воду да видимо корале, црвене као крв, због њих се ово море и зове Црвено Море. Часни отац рече да корални сплавови плове дуж обале, паралелно с копном, састављајући се с њим. Корали се, вели, дижу из морских дубина до близу, његове површине, и воде стога нису плаве, него црвене. Али, ах, ништа не видесмо, ни сплав од црвених алга, а камо ли од корала. Он нам објасни да смо далеко од обале, а ми се осетисмо разочаране. Па и алге „црвене као крв”! Где су оне? Саме алге вуку се (ко зна одакле и ко зна докле), али не црвене него жуте. Као да је на води грдно широк и грдно дугачак појас од жутих кадивица или невена...

Црвено је море плиће од јула до септембра не што су онда највеће врућине, већ што му монсун из Индијског океана тера таласе у Аденски залив, а одатле кроз мореузину Баб-ел-Мандеб ка Суецу...

Ноћу, после Суеца, узеле смо бројати куле светлиље и гледати да им запамтимо имена. „Зафарана, Раи Шариб (обе на западној обали), Шадаван (јужно од ове), па Куле Светлиље – Браћа...

32 У питању су куле архипелага Саваби који се налази уз афричку обалу, а носи још и француски назив *Седморица Браће* (Les îles des *Sept Frères*).

Колико дана и ноћи: небо и вода, вода и небо – вода...

Као да нисмо на једном мору што се на географској карти чини тако уско, него на океану. – И откуд то? – „Па Црвено Море је на појединим местима широко преко две стотине морских миља, а пруга којом плови *Краковија* сече море по средини.

Вечерас је хоризонт, са западне стране, био наранџасто-јоргован боје, и личио је на заставу развучену у дужину и у ширину. Али чија би могла бити застава толико дуга и толико широка да би се могла лепршати на две трећине света? „Британске Империје. А она се тако и лепрша.” Да је ово рекао неки Британац било би нескромно, али Италијан, фабрикант из Болоње...

О дивних вечери на Црвеном Мору када се и мисли и осећа!

Вечера се рано, готово за видела, у трпезарији широм отворених врата и прозора, где се окрећу двадесет осам вентилатора: двадесет четири са таванице и четири из кутова: вечера се уз музику и брујање таласа. А после вечере сваки иде у своју кабину, даме да замене вечерње хаљине јако деколтоване хаљинама са палубе, а господа смокинге лаким белим капутима или да остану у кошуљи. И тада се разилазе: једни да променад-деком одшетају вечери; други да гледају и слушају море и да ћуте; трећи да посматрају звезде и да говоре; четврти – а њих је доста – да у неком скривеном куту, можда на крову брода, под небом црним као при стварању света – флертују. А, најпосле – једни се упућују на једну страну палубе: да гледају биоскоп; и још једни: улазе у бар да играју карте, домине, шах, или просто да седе и пију виски... Ко је за шта, и коме се шта допада. Али, много је оних што се опруже у одмарачама и од дневне се жеге на ветрићу што ћарлија – одмарају. И доста је оних што се наслањају на кљун брода и посматрају звезде слушајући грамофон око кога се врте парови... Да, на *Краковији* се ноћу много игра као што се много флертује.

Ништа пријатније него за доручком видети Енглезе и њихове жене; или их посматрати кад се после доручка шетају

променад-деком. Сви су у чистом свеже опраном и изглачаном балском оделу које су сами и опрали и изглачали. Иако не сви, многи. А на *Краковији* је доста просторија а и прибора за ову сврху. На Енглезима се ниједно јутро не опажа да су то исте хаљине у којима су се јуче ваздраги дан забављали разним спортовима, те су се изопачиле, па можда и испрљале.

Синоћ се умало и ја не кладих (А ови се кладе, у нешто за понешто). У једну огромну звезду биле смо се загледале неколико Енглескиња, Италијанка и ја. Звезда је била црвена, и сваким часом постајала је црвенија. Италијанка рече да је ватра, пошто је светлост веома ниско, једна Енглескиња да је Венера, а ја да је Марс. „Марс је црвен", кажем ја. – „Венера је бела", вели она, али на заласку је црвена као и сунце што се зацрвени кад залази". И заиста, – била је Венера: све црвенија, и црвенија, док најпосле не ишчезе – утопи се у море.

Ова Енглескиња разуме се у Астрономији и сваке нам ноћи објашњава која је која звезда и како се зове које сазвежђе: све што се на Црвеном Мору види, а код нас се не види.

V
У АДЕНУ И АРАПСКИМ МОРЕМ

1. фебруара.

Одјутрос се непрестано види азијска обала, или само као брежуљци. Свакако острва. Неодређено. Галеби лете. Море је мирно и – врућина! Сви прозори отворени, сви вентилатори раде, ветар дува, промаја и – врућина! Тако је и на палубама. Јер ветар је врућ, и дува према лађи, не иза лађе. Пливамо поред Јемена, поред Срећне Арабије: у два часа поподне допловићемо у њезин град Аден, да одатле, из Аденског залива, запловимо Арапским Морем...

Међу многим путницима завладао је ужасан страх, паника: од врућине. Доктор рече да неколико путника леже готово у несвесном стању. Јер на нашем је броду доста Европљана који, како сами кажу, тешко подносе и обичну летњу врућину у умереном појасу, а камо ли у жарком, са 45 степ. Целз. у хладу. А док доктор ово говори, један Енглез припрема нас за Бомбај, опомињући нас да ваља бити обазрив, пошто је бомбајска врућина веома опасна. „Од осам пре подне, па све до пет по подне: не усуђујте се излазити на улицу без топи. Кад вам је од сунца заштићена глава, немате се бојати сунчанице." Али шта ће онај који се није снабдео тим шеширом још у Порт Саиду? Мораће остати у хотелу докле му га неко не купи и не донесе. У Порт-Саиду ја сам мислила: поднела сам тропску врућину у Андалузији у јулу, те зашто да је не поднесем у Бомбају у фебруару? Андалузија је такође позната с врућине. И док су једни слали поздраве швајцарским глечерима и норвешким фјордовима, ја сам певала химну индијском сунцу... „О, само даље од земаља снега и леда! О, нека умрем у онима са сунцем!" И мени се изненада учини да на *Краковији* нема ниједног путника који би волео сунце оволико колико га ја волим... „Сунце је то што ме вуче у ову далеку земљу", радосно помислих. И у томе часу, ја бејах тврдо уверена да у Индију идем само и једино због сунца.

*

Уместо у два часа по подне, као што нам се рекло, ми стижемо у аденску луку у један и четрдесет пет. Дочекаше нас читава јата галеба с веселим писком. Једни су мрко-кавене боје, белога репа

и груди, обичне величине; док су други готово црни или загасито чоколадасти као овај један Индијанац на *Краковији*, грдно велики. Као да су се око наше лађе разлетеле пловке, а не галеби. *Краковија* се још и не усидри кад је опколише мириада чамаца, једни са веслима, други с моторима, необично дугачки а уски, с људима црним, браон и чоколадастим, исто као што су и галеби. Завијени су доле комадом карираног или пругастог платна, а горе су сасвим голи, као што су сви боси и – једни гологлави, други с прљавим чалмама... Званични је чамац с енглеском заставом и с људима у црвеним чалмама. И пошто се званични са чамца попеше на лађу и примише рапорт од званичних на лађи, путницима би дат сигнал за излажење... Сви изиђосмо, осим оних који су се раније изјаснили да неће излазити. Једни се спуштају низ степенице сами, други помоћу морнара... И за час, па се осуше морем читаве поворке чамаца с белим путницима и с црним или мрким весларима. Вика, ужасна вика и дерњава. Изгледа да овај свет на Истоку не може ништа да ради без вике. Као да их вика буди из успаваности или дремежа што их спопада од грдне, просто неиздрживе врућине и, уједно, бодри их на рад. Мени падоше уочи чамци с Енглезима. Као да тек сад видим да је на *Краковији* највише Енглеза и њихових жена. Море мрко-плаво, као обично што је свако море кад је узбуркано, чамци шарени, чалме црвене, шешири бели. Слика је живописна, а била би и весела кад би се нешто посматрала с оне аденске стене којој се полако приближавамо; али, овако, кроз гужву, морем што је све узбурканије што смо ближе обали, у страху да се не сударе чамци и да ми не попадамо у море... О ко би се могао усхићавати лепотом природе или слике у бојазни од катастрофе?

После поподневне пловидбе нога нам, најзад, стаде на тврду земљу, на зажарено тле Срећне Арабије. Да, учини ми се као да нисам стала на земљу, него на жеравицу; и учини ми се као да нећу у град над којим се шири чудно плав свод небески, него у неки затворени простор са зажареном пећи. Сви ми који нисмо имали топи отворили смо сунцобране. Али, ах, ништа не помаже! Топлота као да не пада на сунцобран, него се завлачи под сунцобран, да се ту задржи док не попадамо у несвест испуштивши „штитове од

сунца". Како су паметни они путници што на „званично" питање ко ће излазити на обалу одговорише да они неће! Е, али ја... зар бих ја могла не видети Аден, па ма и по цену живота? Воља! Ја још нисам опазила да ми слаби воља, као што нисам осетила да ми се хлади Љубав, оно што ме је покренуло на овај дрско-смели и – за моје доба – фантастични пут: на пут у Индију.

– Хајдемо пешке на Танкове, предложих својој сапутници Мис Смит, једној од оних Енглескиња са којима сам се здружила још од Порт-Саида.

– На Танкове пешке?! рече она зачуђено и насмеја се.

Иако сам знала да је од обале до Танкова око пет миља, ипак сам имала веру у своје фабулозно пешачење, заборављајући аденску врућину. Али, ево, сети је се Мис Смит, и насмеја ми се. И тада, пре но што ћемо на Танкове, пођосмо пешке – да ја видим чаршију. Јер Мис Смит је већ била у Адену.

Чудан је Аден! Сав је стена, или сав је у стени! Град без вегетације. Нигде дрвета и нигде цвета. Уместо траве, песак што се на сунцу сија и засењује очи. На свакој стени као да је по сунце. Да, као да није једно сунце, него стотину. И не зна се које је од кога светлије. Црне наочари – које ми при операцији, пре годину дана, забранише окулисти заувек – у Адену нису довољно црне ни за најздравије очи. Да су десет пута црње но што су, па не би ипак могле ублажити ову светлост која као да не силази са неба, него излази из стена. Као на Црвеном Мору, тако, и више – мало нам помажу црне наочари на очима и зелени визијер над очима. О кад би било зеленог дрвећа да ублажи бљесак што бије из зграда боје глине! Да, гола брда, стене; нигде дрвета; куће боје глине равних кровова из којих излазе или мимо којих пролазе жене у жутим и црвеним лаким завијачама са шареним чаршавима на глави. Деца боса, горе гола, доле у завијачама, мања сасвим гола. Двоколице с грдно великим точковима, као они за египатске пустиње: вуку камиле чија је длака боје аденских стена. Свет од најцрњих црнаца до најбељих Енглеза. Исток и Запад, или Арабија и Енглеска. Сурови Арабљани из арабљанског Јемена, Турци, Египћани, Суданци, дивљи Swahilis са обале Источне Африке, припитомљени кудраве главе Сомали, разних секта Јевреји, Индијанци, бомбајски трговци и – британски

војници. И сав тај свет са Истока: тиска се, виче! А кроз гужву тога егзотичног света, мимо камила, јуре аутомобили држећи леву страну као у Енглеској, те се види да Аденом управљају Енглези. Улични продавци нас салетају нудећи нам своју робу: грдно велика нојева пера и огрлице од ћилибара; просјаци нас нападају тражећи „бакшиш"; дућанџије нас пресретају зовући нас у дућане да купимо дописне карте са изгледом Адена и његовог мора; здрава деца, здрави људи, јуре за нама и вичу: „Бакшиш! Бакшиш!" Вичу, деру се, зову, просе, погађају се за кола... Страшан је тај народ, Арапи. А над тим голим сурим брдима и над тим голим црним људима – дивно плаво небо, као што је око њих – дивно плаво море.

Једва се извукосмо из чаршије и дочепавши се кола повезосмо се мимо суре стене, прођосмо преко високог, високог моста над нечим што је личило на речно корито – потпуно суво. Ја рекох да је вода пресушила; кочијаш рече да воде није ни било, и да у Адену није: ни реке, ни извора, ни бунара. „То је јаруга, није река", рече Мис Смит.

– Па како живите без воде побогу, нарочито на овој жези?! Добро не помрете од жеђи?!...

– Танкови, рече он и ошину коња.

А кад дођосмо до Танкова, опет – стене! Као да су издубљени у стене. Ја просто ништа не видех, нити разумедох како се вади вода из Танкова. А да је има знала сам јер смо сретали људе с меховима пуним воде. За мене би аденски Танкови остали тајна, као што су за све нас тајна Нилови извори, али нам приђе један Арабљанин и стаде да нам држи „предавање" о Танковима. То његово „предавање" је: кратко, јасно и разговетно, и – као из књиге.

„...Ове Танкове: Турци су саградили, Енглези рестаурирали (пре седамдесет година). Они могу да садрже четрдесет милиона литара воде. Потоци што пресецају плато кратера, који је некад служио за тврђаву, сливају се у долину. Наравно, у кишне дане, иначе су без воде. Једна веома умерена киша довољна је да спусти знатну бујицу. Извесна количина воде задржава се у танковима који

су направљени да ту воду приме. Јер такве су конструкције да, кад се вода прелије из вишег танка, слива се у нижи, и тако постепено.

„Пошто кишнице није било у довољној количини, Малик-ал-Масур, јеменски султан, при крају петнаестог века сазидао је или прокопао аквадук[33] који ће доводити воду из Бир Хамида у Аден."

Овај Арабљанин, школован, видело се, продужи пут, а други нас замоли да добро упамтимо да аденски Танкови нису дело хришћана, него муслимана. Исто као у Египту кад Арабљани говоре о нилским Баражима, то јест да Баражи нису дело Енглеза, него Египћана.

Напослетку, познато је да муслимани, ма да не остављају за собом – кад одлазе из неке земље – ништа што је од уметничке вредности, остављају нешто што је корисно: хамаме и чесме.

По повратку са Танкова, Мис Смит и ја свратисмо пред једну кафану да попијемо „по чашу соде с ледом"...

– С ледом?, поновила сам чисто не верујући сопственим ушима.

Па ипак, добро сам чула, и од радости сам уздрхтала.

... Кад сам из сифона сипала соду у суд где је био комад леда, ја сам осећала оно што осећа алкохоличар кад му се донесе вино или ракија тамо где је мислио да тога пића и нема. Но, ја ово осећање не бих умела описати.

А тада ми моја сапутница предложи да идемо у двориште, где ћемо у једном басену видети мермана (merman) „кога су опевали многи песници"...

– Тритона! обрадовах се ја.

Али какво разочарање! Мерман, или једно грозно чудовиште, огроман је љускар са прстима раширеним као у чапље на „ногама и рукама"... Што се тиче његове главе – ја сам затворила очи да је не гледам. И за ову гнусобу платисмо по рупију!...

Излазећи из дворишта, ја се сетих једне дивне слатке статуице коју сам видела 1910. год. на британско-јапанској изложби

33 Аквадукт.

у Лондону. Њу је њен „створитељ” назвао *Little Mermaid*, а у њезино подножје од белог мрамора, као што је и она сама, песник (Anderson) урезао је стихове, то јест песму у прози:

„And shall I die and be cast about like the foam of the sea, and cease to hear the music of waves if I cannot obtain an immortal soul?”

Што ће рећи на нашем језику:

„А хоћу ли ја умрети и бити разбацана тамо-амо као морска пена, и престати да чујем музику валова: ако не добијем бесмртну душу?”

И она дивна слатка Мермедица створена човеком кћи је овога чудовишта које је створила природа!

Напослетку, зашто не? Пример: она мала Индијанкица и – њен отац.

Најпосле, кроз гужву мештана, најегзотичнијег света на свету, сиђосмо до близу пристаништа и ту се заустависмо крај гомиле путника са *Краковије*: да посматрамо нојеве. Читава јата нојева, белих и црних, готово питомих, пошто су се шетали тихо и безбрижно, не плашећи се навале посматрача. Овде су неки продавали нојева пера, и вадећи их из џакова викали „Ехт!”[34] Мене је изненадила ова немачка реч, јер од европских језика: ниједан други ови људи не знају, до енглески. Свакако су је чули и научили од немачких трговаца који су долазили у Аден и куповали нојева пера. Неке путнице са *Краковије* купише и по десет пера, а Мис Смит и ја не куписмо ни по једно...

Ја не купих не што ми нису потребна, него што су скупа; а Мис Смит... е то не знам: нисам је питала.

Један мештанин позва нас да нам покаже пешчану пољану, где нојеви носе јаја, и да нам објасни очигледно како их крију у песку. Други стаде да мери ноја, не метром или аршином, него јардом; и нађе да је највиши висок пуна четири јарда. Један опет „приреди” утакмицу из трчања – људи и нојеви, и: нојеви надтрчаше људе.

34 Echt! (немачки: стварно, истинито).

И ко зна докле бисмо се пекли на сунцу и пиљили у нојеве као нојеви у јаја, да нас сам капетан не подсети на повратак. И ми бацисмо поглед у највишу тачку Адена што се зове Стена, а која се диже 1700 стопа на морем; а тај наш поглед био је опроштајни поздрав Адену, о кога су се отимали и хришћани као муслимани, и у коме смо ми, путници са *Краковије* – 1. фебруара 1927 – провели неколико незаборављених часова грејући се на његовом жарком сунцу и купајући се у његовом врелом ваздуху.

И једни рекоше: Збогом паклу, а други: Довиђења, рају! Наравно: ови су се шалили.

Ето, и то прође. „Све пролази”. И ја дубоко уздахнух, а и одахнух.

*

У овом паклу хаос од идеја. Како ћу систематисати белешке кад су ми несистематисане идеје. И стога бележим последње оно што је ваљало бити забележено прво. Не замерите. Сву ову збрку начинили су: врућина и умор, умор и врућина.

Аден је дуго био под Турцима који су Аденски Залив били отели од Арабљана. Давно је то било. Марко Поло, враћајући се са свог пута на Далеком Истоку, записао је: „Кад је вавилонски Солдан (султан) ударио на град Акру, аденски Солдан му послао велику помоћ, која се састојала из тридесет хиљада коњаника и четрдесет пет хиљада камила. Али он то није учинио толико из љубави према Сараценима, колико из мржње према хришћанима.” У почетку, 1513, Алфонс од Абукерка, назван „Велики”, славни португалски морепловац, заплови из Индије са двадесет великих бродова и покори Аден. Али при нападу тврђаве лествице Португалаца се поломише; те, ма да беху заузели једно утврђење које је бранило луку са тридесет девет топова, Португалци ипак беху приморани да се, после четвородневне опсаде, повуку.

Прве енглеске лађе учиниле су поход на Аден 1619. год.

Аден су узели од Енглеза Арабљани на крају четврте деценије прошлог столећа; а најпосле је дошла конвенција 1914. године, названа Англо-турском конвенцијом.

Аденска морска трговина доноси много прихода и стога се о Аден отимају и муслимани и хришћани.

Иако у Адену живе најфанатичнији муслимани, Арапи из Јемена, и тако га много походе Арапи из Меке и Медине, ипак – у њему поред џамија има и црква: англиканска, шкотска и римокатоличка. Све су три у тврђави, а подигнуте су за британске трупе.

И још нешто. Поред муслиманског пространог гробља, у Адену шире своје периферије и гробља хришћанска. Да, на Истоку, како блиском, тако далеком, уверавају нас путници да нема ниједног места где не би било: енглеске цркве, енглеског гробља, као ни – америчке мисије.

Иако је Аден врео као пакао у свако доба године, ипак је, веле, здраво место. Епидемије, кажу, ретко кад има, пошто: „Свака бацила која би се икада појавила не само да одмах угине, него просто, као на огњу, изгори". И заиста, док се у Египту од мува не може човек да одбрани, у Адену не видех нигде једне муве.

Највећа му је тачка Стена, као што рекох, а светлост његове куле светлиље баца своје рефлекторе на двадесет миља даљине.

Аден има 46.000 становника, а у његову луку сврате преко хиљаду пет стотина бродова годишње.

Колико интересују путника аденски Танкови, толико Сôни судови. Соним судовима зову плитке судове од глине у које се пушта вода из мора. Та вода ту остаје све док се не испари и не остане сама сô која се покупи. За ово: једно италијанско друштво плаћа таксу, за сваку тону соли коју добије.

Многи оде да види Танкове; готово нико не виде Сôне Судове.

Шта ће се кад су „кратки данци а дуги конаци".[35]

Сирена са *Краковије* рикнула је већ једанпут, и многи путници већ се журе према луци где се љуљају мириаде каика...

35 Израз из народне књижевности („Несретни сватови", „Женидба Марка Краљевића").

*

Краковија се још не креће, а ми стојимо на палуби и посматрамо чудан призор, или боље рећи – призоре, пошто су два. Један је: утоваривање соли у шлепове и викање. Чудно викање! Као оно у Египатском музеју при дизању мрамора за оправку музеја. Исти гласови, иста мелодија! Ламентација, стара од како је овог града и ових људи. То јест, не <u>ових</u>, но <u>људи</u>. Јер, дизати овакве терете на оваквој врућини!!... Како је све примитивно! Као да су ови људи први људи на земљиној кугли.

Овај је призор жалостан, а један други страшан.

Са чамаца начичканих око *Краковије* пре но што се она крену, па чак и пошто се крену, разлегало се гласно: „Good bye! Good bye (Збогом! Збогом!)! – Бакшиш!" То су викали Сомали, ружни и готово голи. Путници, они што воле спортове сваке врсте, па чак и смртоносне: са горњег дека, бацали су у воду по новчић-два, везане у хартију, и са уживањем гледали кад се Сомали за новац крве међу собом, стрмоглављују се и ишчезавају под таласима... Пљесак се разлеже, узвици проламају небо. Јер, заиста, ово је „спектакл" који се можда више нигде неће моћи видети. Жене, поједине, не све: врисну и покрију очи кад се Сомали стрмоглаве, а обрадују се при новом пљескању и узвицима, јер то је знак да се Сомали појављују из воде... Да, појављују се, али не празних шака, но „пуних", пењу се у чамце и поново: „<u>Good bye! Good bye!</u> – Бакшиш!" И тај спорт се понављао небројено пута, све док се *Краковија* није кренула. Па и после, то јест, Сомали су за лађом јурили, викали, тражили „бакшиш" докле год лађа не пође пуном брзином. Тада су се вратили; а од уских чамаца, из којих су извиривали Сомали, што год су се они више удаљавали, путницима су се све више чиниле неке чудне морске животиње, изишле из дубине и разиграле се по површини...

За време монсуна овај опасни спорт је забрањен, а иначе, ево, власти га толерирају а путници траже.

Да, *Краковија* плови пуном брзином поред азијске обале што се сваким часом више и више удаљује, мимо облака што лете. Од Адена се задуго видела Стена и Кула Светлиља, док најзад и то није ишчезло... Путници су се повукли у своје кабине да се до вечере

колико-толико одморе од хода по аденској врућини и од утисака из аденске чаршије.

Истога дана увече.

Лађа плови као по зејтину, толико је вода мирна. Све отворено, вентилатори зврје, и опет – врућина!

У Порт Саиду се рекло „збогом” и немачком и француском језику, и само се чује енглески. Чак и Доктор, прибележивши пуно реченица, почео је ревносно да учи енглески. Ја га преслишавам с времена на време. Спрема се да на Костим-Балу изјави љубав на енглеском – Девики. Јер шта му вреди што јој „добацује” на италијанском кад она не разуме. На пример, ја јој рекнем на енглеском да је волим, а он добаци на италијанском: „А ко њу не би волео”. Ова мала Индијанка све му више заврћује мозак, и он би већ одавно изишао из своје резервисаности, али пусто незнање језика! „О! кад бих знао бенгалски, њезин матерњи језик, осетио бих се као да сам махараџа од Бенгала!” Он све то говори кад ту није онај дугачки млади Енглез, неуморни удварач Индијанкин и на енглеском и на бенгалском, кога се он – Италијан – прибојава (нећу да речем боји): јер Енглез је боксер, Италијан није...

Због те своје „црвеноморске болести” (јер љубав је Доктора „спопала” на Црвеном Мору) Доктор је почео постајати интересантан. Дирамо га ја и Италијанка, жена фабриканта из Болоње, – за сваким ручком и за сваком вечером. Јер нас четворо: италијански брачни пар, Доктор са *Краковије* и ја, једемо за једним столом. Ја не знам због чега је шеф трпезарије дошао до ове комбинације (осим ако није што смо суседи, „добри суседи”), а знам да нам је свима пријатно. Италијанка је скромна, веома отмена и предусретљива старија госпођа. Доктор је истина мало уображен (свакако што је на *Краковији* доктор), али је занимљив, и није непријатан; фабрикант из Болоње, муж ове госпође прилично је досадан, али није неподношљив. Досадан је лично мени колико због свога енглеског језика, толико због, опет свога, „индијског кари”. Иако се Menu на *Краковији* увек састоји из изврсних француских и италијанских јела, фабрикант из Бољоње не би рачунао да је ручао или вечерао ако му

се не би сервирао и индијски кари, јело од пиринча спремљено на индијски начин, зачињено с триста индијских зачина и преливено некаквим индијским сосом справљеним од зачина. Indian curry, а што ће рећи „индијски сос”, ја једаред кушах, и због егзотичног мириса учини ми се просто немогућ. Али фабрикант из Болоње даде ми на знање: „Онај ко не може јести Indian curry – слободно нека не иде у Индију.” Ја ово протумачих овако: „У Индији другог јела нема”, те да не бих тамо гладовала, па можда чак од глади и умрла, и била спаљена на ломачи: узех га јести, ма и силом, и помало се на њ навикавати...

2. фебруар. Јутро.

Море, море, море. За лађом лете галеби, ма да се обала нигде не види. Бели су као снег, а црни на врховима крила.

„Одакле су кад се земља не види?” –„Са острва Сокотре, поред кога смо пропловили ноћас.” „На острву Сокотри свакако су становници бели пошто су му бели галеби?” –„Становници – урођеници су црни, али су бели дошљаци, они под чијом је управом Сокотра.” И сви се насмејасмо на овај „виц” фабриканта из Болоње, па чак и Енглези.

Истога дана око четири сата.

Ужасан ветар, врућ, те стога се зна да не излази из Еолова мехова, јер мехови би од ове врелине прегорели. Вентилатори раде, али мала помоћ. Све отворено, те промаја хоће да нас однесе, иако неће да нас убије. Јутрос смо се окупали у морској води, а сад се купамо у своме зноју. Жене с дугачком косом не могу да се очешљају, јер им се коса од зноја улепила. Ако овако и даље потраје Италијанка, Мис Смит и ја посетићемо фризерски салон ради шишања. Тек на оваквој врућини види се колико је ова мода практична.

Лађа се љуља, љуља; љуља се просто као колевка. Море је немирно. Мене ужасно боли глава и сваки час ми долази да повраћам. Дек где су наше три одмарале, готово је празан. Многи су се уплашили од морске болести и повукли се. И ја идем у своју кабину да легнем за времена...

Истога дана увече.

Собарица ми рече, да у трпезарији на вечери није било много гостију. Неки су добили морску болест, а неки из „предострожности" нису хтели напуштати кабине. Вечера им се носила у кабине. И мени тако, али ја просто ништа нисам окусила, ма да је потребно имати нешто у стомаку кад се море разлудује...

Па, ипак, у кабини ми је пријатније. Јер код отвореног прозора и широм отворених врата не осећа се толико запара, нити ми кад лежим онолико досађује љуљање...

3. фебруара.

Главобоља сасвим је попустила, прошла. Море се умирило, мирно је. Пре доручка, изашла сам на палубу да се прошетам. И друге се жене шетају. Што већа врућина, то тање хаљине, и краће сукње. Изгледа, као да их у својим кабинама поткрађују. Бог и душа, има се утисак као да ће се у једно подне на „ланчену", кад се путници не облаче у вечерње одело – жене појавити голе... Ја се сваки час сећам аденских жена: доле с платном, горе с чаршавом; и понављам: „Дивљакуше се покриле, цивилизоване се откриле..."

5 фебруара.

Баш у петак Фанси Бол (Fancu Ball),[36] то јест: Костим Бал. Каквих није костима! Али највише шпанских: са огромним чешљевима од корњаче, са свиленим мантиљама од чипке, са везеним мантонима[37] из Маниле. Од Европљанки је на балу најлепша једна Немица, Баварка из Минхена: танка и висока, лица снежно-бела а косе црне као гар. И муж јој је леп. Стасом су као брат и сестра. Он је Бедујин из Палестине, она Бедујинка из Сирије. Њиховом игром за коју они веле да је арапска, а за коју путници тврде да је аргентински танго: гледаоци се усхићавали до поноћи.

Да, каквих и чијих костима није било. Кроз коју год су туђу земљу прошле – купиле су по костим. Једна је направила огртач

36 Fancy.

37 Врста мараме или шала од свиле.

од нојевих пера која је у Адену купила; и после игре она га огрне... Свежа пера и свеже успомене. Чисто се осећа топлота аденских стена и виде јата дивних нојева... И док су се жене прерушавале у шпанске играчице, један мушкарац – Енглез – прерушио се у италијанску собарицу... Нисмо га питали, али смо помислили: Костим је позајмио на *Краковији*, од оне најлепше и стасом највише Пиемонтескиње..."

Девикина мајка је била и остала као Индијанка у једном дивном досада невиђеном сари; а Девика... Ах, Девика! Обукла се као шпанска Хитана, што ће рећи циганка; а мене је подсећала на једну лепу циганчицу из Ниша у коју се бејаху позаљубљивали Турци, и један се толико бејаше занео да јој „обуче ферецу" и венча је за се. И зато што ме потсети на ту нашу циганчицу, Девика ми би стопут милија. Боже мој, да ми је неко некад рекао да ћу у некој која личи на наше Циганке замислити наше жене и девојке и разнежити се, ја бих се наљутила; а гле овде, на Арапском Мору! (Колико човек да се прави, или да му се чини да се љути на своје, кад је у овакој једној даљини, и у необичној туђини: он опази да је био у заблуди и да уместо срџбе осећа носталгију).

Девика је, као што рекох, шпанска Хитана обучена у као крв црвену хаљину, са као крв црвеним мантилом, као са крв црвеном махрамом на глави (уместо мантиље). Кад је видех учини ми се као онај црвени цвет који сам у Египту видела, и који ми је личио на огромног лептира палог негде у крв и, после, долетелог на оно упола без лишћа дрво, да на његовој грани стоји све дотле док се не осуши. Никад ми се није чинило мркије њено лице, ни црња њена коса – чији су се прамичци спустили испод црвене махраме – ни бељи зуби – кад се смејала – као на Фанси-Болу. Што се тиче Доктора, он просто полуде и узе да јој изјављује љубав на једном немогућем енглеском језику (заборављајући високог Енглеза што се у костиму Хавајца око ње мале мотао); а она му од смеха није могла ништа да одговори...

На костим-балу, на силно осветљеној палуби – играло се, уз грамофон, до саме поноћи.

Сви балови имају једну краљицу, а овај на Арапском мору имао је две: Бедуинку и шпанску Хитану – Немицу и Индијанку.

И, ето, скоро ће подне, а краљице се још не појављују, јер и бела и мрка одмарају се на – ловорикама...

Почело ми је бивати досадно. Досадило ми је ово вечито веселе. Као да се освојио свет са свим његовим добротама и под условом да неће више бити међу људима злобе и зависти, мржње и лажи, подметања, измишљотина, клевете и, нарочито, крвопролића где брат брату кућу пали, жену му бешчасти, децу му у огањ баца, оштрицом мача очи му копа. Веселе! Енглезима и њиховим женама је тако као да на лађи нема више никога, као да су сву лађу за себе закупили, те се не осврћу ни на кога. Истина, нису неуљудни, нити кога вређају, али ни на кога се не осврћу. Они су господари целе *Краковије*, као што господаре на свим морима. Њиховим се језиком говори, њихове се игре играју; доручак се на њихов начин справља и служи се у оно доба у које им се служи код куће; као игре, и оброци се зову њиховим језиком; чак и ово неколико Американаца покоравају се на *Краковији* енглеском режиму; као да лађа није италијанска, него енглеска. И ово се толико и не види, колико се осећа; а осећа се све више и више што се дуже путује. Тачно је што се каже да су Енглези у сваком делу света код куће; и да им је кућа у свим деловима света. Многи их не воле; сви им се диве.

Што се тиче овог скоро разузданог енглеског весеља, Енглези ми личе на децу чији су родитељи строги, и која су пред родитељима мудра, а чим остану сама – лудују.

На *Краковији* нико ништа не чита; у библиотеци се не опажа да је која књига извађена. А и ко би читао на једној врућини што гуши и у једној ларми што заглушује?

Поред Мис Смит, ја имам још две сапутнице Енглескиње с којима се разговарам: разговарам се с њима о Индији. Обе су доста млађе од Мис Смит, и обе су учитељице у Индији. Истина, ја бих пре рекла да су мисионарке. Јер да су учитељице основне школе, уопште учитељице, како би могле крстарити око Индије преко целе године, и по забаченим местима тумачећи урођеницима Библију. Нарочито женама, за које кажу да су на тако ниском ступњу цивилизације

да за фотографију неког белог детета, нису знале да је дете, но су држале да је нека врста мајмуна. Ове две Енглескиње говоре поред индустанског још неке урођеничке језике, те стога томе свету и могу тумачити Библију. Чланови су Н.З.М.Ж; и позваше ме да – ако не будем нашла собу у хотелу – идем у Заједницу где ћу се осећати као код куће.

И ове су мисионарке, то јест учитељице, пошто су ми се тако претставиле, ошишане као и све младе путнице. Старији свет је конзервативан чак и у земљама младим, без традиција, а камо ли у оним с традицијом, на пример у старој Енглеској где су се традиције претвориле у Закон.

Недеља, 6. фебруара.

Синоћ је на *Краковији* била опроштајна вечера, или како се то каже нарочитим термином Captain's Dinner, то јест Капетанска Вечера. Мушки путници су били у фраковима, женски у дубоко изрезаним хаљинама. Енглескиње однесоше рекорд и из тоалете као што су носиле рекорд за рекордом из спортова. Једне су дивно – лепе, и стога ја одбацујем оно конвенционално мишљење света да Енглескиње само ружне путују, а све лепе седе код куће. И све су smart како кажу Енглези, stilish[38] како то веле Американци, и, најпосле, „шик" како се ми „српски" изражавамо. Капетан брода био је у униформи са одличјима, Доктор у униформи али без одличја пошто је млад те није учествовао у рату, а за ревносну службу на *Краковији* још није „получио"[39] одликовање... Најпосле Steward или Maître d'Hôtel и персонал што је под његовом управом, а што ће ређи келнери: у црном су оделу (фрак), а с белом машном и с белим рукавицама. Разуме се да су сви гологлави; само не бисте знали кад вам ја не бих рекла, да се у свих коса „машти". Али не од зноја (О, Боже нас сачувај!), него од неког зеитина не баш најпријатнијег мириса, који кроз трпезарију, с времена на време, пронесе ветар врућ као из пакла.

38 Stylish.

39 Полу́чити – постићи, добити, остварити.

На столовима најукусније намештеним било је цвећа, дивног и тако свежег као да је јутрос узабрано у неком италијанском врту и аеропланом донето за Капетанову Вечеру на *Краковији*.

Поред очекиваних јела из Menua, кусно[40] справљених, артистички намештених и естетичко служених, донесе се и нешто неочекивано и спусти на капетански сто... То је био пуњен фазан, али с перјем, раширених крила, те смо имали утисак да ће да полети и излети кроз прозор... Заиста интересантно! Али, ускоро видесмо шта је; јер се на сваки сто спусти по фазан с перјем, што у ствари и није перје, него... Ко зна како су то Италијани направили и нас обманули... Јер за час све плану, и од толиких фазана не оста ништа до – кошчице.

Али највећа сензација су биле ескимске кућице од снега из којих се црвенела ватра. Оне се уносе, електрика се гаси и у исто време проломи се: „Three cheers for the Captain of Cracovia! Hip, hip, hurrah!"

А кад поново засија електрична светлост, засвираше путници, и мушки и женски, наравно, не сви: засвираше у један простонародски музички инструменат – чешљеве!

– Где нађоше оволико чешљева, побогу? питах ја.

– У *Краковијином* слагалишту за награде и поклоне, одговорише у један глас Доктор и фабрикант из Болоње.

– И какве су ово кућице на нашим столовима.

– О, зар не знате?! Узвикну фабрикантовица. И додаде:

– Па то је сладолед.

– Ах, Боже мој, – сладолед!

Заиста, Италијани су уметници.

Уз песму и свирање на клавиру, са шалама и досеткама седело се до поноћи, а тада се отишло у кабине, али не празних руку, пошто је сваки носио по неку ситницу: капетански поклон добивен на Капетанској Вечери.

40 Укусно.

Све заборављам да кажем да се на *Краковији* и пије јер Црвено и Арапско Море нису сува мора, као што је Америка „сува земља".

Опет Недеља! Уместо да сам отишла да се Богу помолим као прошле недеље, ја одох да се окупам као сваки дан у ово доба. И као за казну, шта ми се деси! Отворивши своју кабину, ја чух врисак... Из каде скочи једна млада Енглескиња за коју тек сад дознадох колико је бела кад је видех голу... Ја се, наравно, тргох, и не учинивши јој примедбу што се купа у кабини која је у ово доба дана за другога одређена. Да, она је толико бела колико јој је муж мрк. Један млади Индијанац, мркији од свих Индијанаца овде, на броду.

– Нашли сте се у Индији? Рекох ја још у почетку пловидбе.

– О, не, него у Енглеској. На Оксфордском универзитету, где смо обоје студирали: срели смо се, заволели и узели.

Кад је питах које је вере, она рече:

– Заволела сам се с Браманом, а верила и венчала с Хришћанином.

Мене ово не изненади. Јер ја мислим да у свакој Енглескињи и Американки живи не само по Хришћанка, него и по мисионарка, она што и највеће противнике Хришћанства може да преобрати у Христову веру. То је моћ васпитања које се наслеђује с колена на колено.

„What are you writing about?"

Срце моје! Њој се није досадило ово питање као што јој се није досадило пресвлачење. Као њена мати и она: још није остала два сата у једном истом сари. „Како их не мрзи да се сваки час пресвлаче?" питам се не мислећи да се оне не пресвлаче, него самоодмотавају и замотавају пошто сари нема ни кроја нити шава. Један комад од седам осам јарди танког свиленог платна, које се доле драпира и опаше, а горе огрне остављајући десну руку слободну, а овде, због врућине, и главу. Као античких жена пеплони. Или, ову су женску „хаљину" Грци звали „пеплон" а Индијанци је зову „сари".

Да, досадно ми је све, и ствари и људи, чак и Девикина мајка иако је тако ретко виђам, пошто она највише времена, као и друге неке даме, проводи у бару: играјући бриџ. И ја бежим од света; јер пошто су они мени досадни, свакако сам и ја њима. То је узајамно, као и симпатија и антипатија. Бежим на кљун лађе, где нема никога и гледам у море. Само ми море није никако досадно. Оно ми је драго и кад пева и кад плаче, и кад је добре воље и кад је срдито. Оно не зна за конвенције; и непознато му је лицемерство. Оно не зна за маску, јер није глумац... Песниче! Певај ми, говори ми речи од милоште, и срди се на мене. И твоја ми је срдња мила, зато што је искрена.

6. фебруара, предвече.

Дођоше званичници и сваком путнику пружише по једну жуту хартију. Формулари. И сваки је требао свој да попуни: шта има за царињење; има ли што или нема. Ја попуних рубрике својим именом, завичајем, итд даље и написах: „Нема”; то однесох те предадох у офису.

Има ли чега културнијег од ове форме? Сићи ћемо на пристаниште бомбајско, пријавити се за пасоше и – свршено. Неки се муче с цариницима они којима се има шта да царини, а не сви путници. „Нема.” Како просто и како велико! Поштени су они који питају и стога верују да су поштени и они који одговарају.

VI
ПРЕД КАПИЈОМ ИНДИЈЕ

Искрцавање са *Краковије* у Бомбај биће сутра, 7. фебруара у осам часова ујутру; ступање на тле једне од најжељенијих земаља; остварење онога сна за који се држало да је неостварив!

Са енергије понос, са истрајности дивљење.

Јутрос се на *Краковији* устало врло рано; прво, што се на домаку Индије од узбуђења није могло спавати; друго, што се гледало да се сви са свима видимо и опростимо пошто смо имали једну исту судбину и делили и задовољство и стрепњу за непуних једанаест дана и пуних једанаест ноћи. Од моје јучерашње досаде ни трага. Ја сам сасвим друга, или она иста која сам била при кретању на овај далеки пут. У мени се пробудило оно што је тренутно било заспало: жарка жеља за мајком Индијом. Као да ћу се у њој срести са својим умрлим другом и пријатељем, са својим сапутником и у животу и на путу за дуги низ година.[41] А кад бих га срела у неком крају ове огромне мистериозне земље да му кажем шта сам све видела и шта сам осетила и да ма и један час поделим с њим утиске! Нико ми не може заменити њега, друга и пријатеља из моје ране и преране младости! Из доба живота када се душе најлакше разумеју и сједињују се као душе детиње.

Тражимо се, налазимо се, праштамо се. Сви смо весели, јер смо сви здрави. Црвено Море, ни ово – нису нам могли ништа. С доктором и фабрикантом из Болоње опростих се са руковањем, с фабрикантовицом и Девикином мајком заргљајем, с Девиком... Ах с Девиком! Девика ми поднесе оба своја лепа детињска ока да их пољубим. И обећасмо да ћемо једна другој писати.

Јуче, с мислима без мисли. Или с мислима које лутају тамо амо равнодушно. Са срцем које врши биолошку функцију

41 Ауторка мисли на свог супруга Јована Димитријевића који је погинуо у Првом светском рату.

аутоматски – мирно. А гле јутрос! Пред нама узе да се указује из магле или дима град, не вилински, како сам ја очекивала, него обичан, замагљен, сив, неодређен, а ипак – какво узбуђење! Бомбај! То је Бомбај, говори ми једна од оне две енглеске учитељице што су са службом у Индији. Оно узбуђење које ме је обузело при појави Александрије, то јест, оно осећање не може се поредити са овим које ме обузе кад Енглескиња рече: „Бомбај! То је Бомбај.”

Господе Боже!

Као да сам неким случајем или у сну пренесена довде, где сам се тргла из сна, пробудила се.

Као да нисам била свесна при припремању за ову земљу. А сад кад сам већ на домаку, кад ми се она указује пред физичким очима онако као и све друго што је стварно, ја не могу да верујем, да се расвестим.

Овако ми није било ни у најмлађим годинама кад сам путовала у страна места, на пример у Цариград, Смирну или Атину… Ни приближно.

– Чини ли вам се као да ћете се искрцати на Марс? упита ме једна Енглескиња која долази овамо сваке године по двапут, видећи ме овако узбуђену.

– Не. Ја се за Марс не бих оволико узбудила колико за Индију.

– Да, јер о Марсу не знамо много, или ништа.

Наслоњена на ограду палубе, окренута лицем према Индији, ја сам неколико пута изустила, не знам зашто, спонтано: „Наша Мајка Индија!”

Бомбај! Али откуд ова магла?! Можда из фабричких димњака пошто је Бомбај индустријски град… Али како би било дима из фабричких димњака овако рано? Тек прошло шест… Можда се овде рад почиње у свитање, мислила сам не сетивши се да су арапски крајеви без свитања као што су без сумрака. Најпосле, поред других великих зграда појављује се нешто велико и величанствено, нешто као неки лук на самој обали морској. И пре но што бих

имала времена да питам шта је оно, једна од оних двеју учитељица енглеских, наваљена на ограду кљуна лађе, као и њена колегиница и ја, са својом руком око мога паса, весело рече: „Капија Индије!”[42]

Она друга додаде, као да би ми објаснила:

„Лу̂к. Подигнут је у част принца од Уелса 1921 године приликом његове посете Индији и назван од индијског народа „Капија Индије”. Па додаде:

„Мајка Индија!”

А ја, спонтано, силно узбуђена, са сузама у грлу и као да ме неко мој у овој мистериозној земљи чека, нежно изустих: „Наша мајка Индија!”

42 Gate Way of India (прим. аут).

VII
БОМБАЈ – КАПИЈА ИНДИЈЕ

Да, кад се појавио Бомбај пред очима путника, он није давао илузију некога града из бајке, иако су то многи путници очекивали. А после смо сву своју пажњу били сконцентрисали на багаж и на искрцавање.

Искрцавање је почело тачно у осам.

Шта су учинили они што су имали шта да царине, не знам; а ја на једном месту одређеном за пасоше примих пасош – одузет од мене још јуче поподне –, на другом ми саопштише да пошто немам ништа за царину – „All right (У реду).”

И ја се обезбрижена и брижна упутих ка излазу. Силан свет. А толико шаренила на Истоку нигде нисам видела. Од кола и од носача закрчено.

Два голокрака кули[43] показаше ми свој број на широкој траци око своје руке и узеше мој багаж од носача из царинарнице; и пошто га сместише у кола примише награду.

Не познајући овдашње обичаје а не питавши никога колика им је такса од колета, ја пружих сваком по две рупије, пошто носим доста ствари, јер сам на путу већ друга година. Они, свакако изненађени јер су очекивали – како после чух – две ане,[44] раширише руке на прсима и поклонише се до саме земље.

Улазим у варош колима, пролазим улице, и опет не богзна какав утисак. Може бити с тога што сам брижна, грдно брижна; нисам ником јавила да ми се задржи соба у неком хотелу. А могла сам то учинити лако преко агенције „Томас Кук и Син”. Али, ето, ја то нисам учинила, па сад од хотела до хотела и свуда један исти одговор: Full up! (све је заузето). Шта да се чини? Кочијаш ми већ напомиње да имам да платим вишак јер је возио преко погодбе...

43 Енглески: *coolie*.

44 Ана је шеснаести део рупије.

Прво ме је одвезао до „Палас Тај-Махал”, па после до „Хотела Мајестик”... али каква иронија тражити собу по првокласним хотелима у време сезоне кад у Индији ври од туриста – Американаца и Енглеза! Тражити је овако: не резервисану раније.

Најпосле ми би лакше: сретох се с колима у којима је била мис Смит, моја сапутница. Она познаје Бомбај, јер је у њему живела, и она нађе собу, управо апартман и себи и мени у „Хотелу Дерби” у Улици Угдбан Род.

Иако није као „Тај Махал”, „Дерби” је права индијска зграда, у близини она два поменута хотела. А драго ми је, јер је у њему и моја сапутница са *Краковије* – Мис Смит.

И тако, велика и прва брига, у овоме туђем граду, би пребринута.

Пошто се доручковало на лађи, сад само имам да се спремим па да изађем. Ићи ћу пешке. Ништа ми није пријатније, него тумарати пешке по старом граду и „на тенане” разгледати његове куће и посматрати његове становнике.

Пролазећи поред бироа за примања где сам мало пре предала пасош и попунила пријаву, ја видех шефа портира, Енглеза, који се осмехну на мене, и као да би ме питао куда сам се упутила, али ме ништа не пита. Но, кад већ виде да полазим на улицу, он ме заустави и рече:

– Where are you going (Куда ћете)?

– У варош... једва чекам да видим Бомбај.

– У варош без топи?!

– О! Ја сам јунак на врућини.

– Али не на индијској.

– Ја долазим из Египта, а и тамо је врућина.

Он се насмеја и рече:

– Не шалите се. Пашћете на улицу: ударће вас сунчаница пошто сте без топи.

Ја се насмејах, јер се сетих оне радње у Порт-Саиду где се продају топи, и где се снабдеше с по једним сви путници – осим мене пошто сам ја чврсто уверена у своје јунаштво на врућини као год у своје пешачење од јутра до мрака – без одмора.

Нисам направила ни стотину корака, па се вратих, јер видех да моја „одбрамбена средства", шешир и сунцобран, пред овим непријатним, индијским сунцем, нису никаква. Сунце не сија, него букти, и то како ми се учини, право мени у теме као да је на зениту, ма да је далеко од зенита.

Кад виде Енглез да сам се вратила, рече смејући се:

– Јел'те, јунак сте на врућини и у Индији?

– Ах, ја сам мислила почетак фебруара, ко би рекао!

После једног сата имала сам топи, села сам у кола, и полако узела сам да пролазим бомбајске улице и да се изненађујем...

Својом егзотичношћу и својом лепотом, Бомбај може да изненади чак и оног путника који је много путовао и пропутовао, не само Европу, нашу малу Европу, у којој би се за многа места могло рећи оно што је Вук рекао за наше народне песме: „исто то, само мало друкчије", него чак и оног што је путовао по Америци, што је путовао по Африци, и што је прошао један део Азије. Да, и који је путовао и по Азији где свако место има своју локалну боју.

Видим да сам на Истоку, иако овај Исток нема ништа заједничко, или, иако је различит од оног Истока на који сам некад одлазила, а и од овог с кога сад долазим.

Овај Исток чува своју локалну боју као што су Индијци сачували своју народну веру и обичаје далеких својих предака. Истина, овде има много вера, али, пишући ове редове, ја мислим на веру браманску; а припадника ове вере је највише у Бомбају као у опште у Индији. У Бомбају улице су праве и широке, куће су с високим крововима покривеним олучастим црепом, црвеним толико да се има илузија да је по њима исцветао мак. Има их белих, жутих, плавих, зелених, љубичастих, црвених, с кубетима, с ћошкама, с верандама украшеним најлепшим дрворезима, с много

прозора, с финим капијама, с баштама где расте, буја свакојако тропско биље и растиње и цвета цвеће загасито црвено, загасито жуто, загасито виолет... И овде се види оно велико дрвеће једва с покојим листом, а с као крв црвеним цветовима што личе на огромне лептире пале негде у крв, па долетеле на ово полуголо дрвеће да ту стоје док се не осуше... Па паркови, и скверови с тропским дрвећем и цвећем, па „ледине" за разне спортове. И опет улице, дугачке, праве, асфалтиране. Огромне палате у индиском стилу за разне банке, за разне офисе, надлештва и станице. Ориентал. билдинг где је Индијска банка, чудо је од величине и од лепоте. И ви пролазите колима од девет и до пет – јер се пешке не може у ово доба дана – не да вам врућина, не да пешачити – и непрестано се изненађујете сад каквој згради, сад некој башти, сад једном дрвету. „Бамбус! Је ли то бамбус?... А оно огромно дрво под чијом сенком седи онолики свет, како се оно зове?" – Зове се манго. То је мангово дрво. „Ја то дрво први пут видим. Нисам га видела ни у Африци, ни у Америци." И одмах за тим : „А какав је ово цвет?" питате, али вам они не умеју казати како се зове на страном језику, а ви њихов језик не разумете. Читаве лесе од лозе са које висе љубичасти цветови и кроз коју провирује кућа златне боје као да је обложена кором од поморанџе.

Зграде: плаве, зелене, жуте, љубичасте; сари (у жена) бели, ружичасти, вишњикасти, жути и наранџасти; доти (у људи) бели, а турбани црвени, зелени, ружичасти; капе у полисмена (жандарми) жуте, хаљине – униформа – црне са жутим галонима; чакшире до колена, ноге босе у сандалама... Каква живописна слика! По банкама, чак и у индијској банци, чиновници – урођеници – једни сасвим боси, други у сандалама с платном доле, подигнутим и намештеним тако да формира гаће, али исто као у кулâ: једна „ногавица" засукана, дигнута чак преко колена, док је друга спуштена до испод колена као код деце у игри кад им се смакне чарапа на једној нози или им се задигне једна ногавица; док Енглези, чиновници у истој банци, у белим ципелама од платна. Урођеници – чиновници на улици су гологлави с косом много намазаном помадом, углађени; а Енглези имају на глави топи, велики с вентилима...

Улицама је заиста егзотично: кули су, судре и парије[45] упола голи са турбаном жутим или црвеним; деца, и доста велика, потпуно гола. Свет, из четврте касте зачудо је мрк, зачудо је мршав – цеванице су им као „цволике",[46] и руке тако, врат као у свраке, али и они су црних и меланхоличних очију, зуба белих, облика – у понеких – као у дивљег вепра. То су Хиндуси, из четврте касте, као што рекох; док они из прве касте, Брамани...то је не само различита каста, него и раса: пуно је људи лепих као хиндуски песник Тагор, и пуно је жена дражесних као његове синовице унука – Девика... А Парси, којих има у Бомбају педесет хиљада, дакле један мали део пошто Бомбај броји преко милион душа, врло су лепи, нарочито њихове жене. Али то је раса дошљака досељених из Персије пре дванаест векова. Хиндуске су жене једне лепе, друге нису, да не речем ружне су, пошто су жене: ове из четврте касте[47] разликују се од оних из прве, али очи, из очију се и ових као и оних чита нека дубока сета, меланхолија. О онима ван каста, о паријама, да не говорим. Ружне су... Боже мој!

Прво што пада странцу у очи кад пође бомбајским улицама, то је ова голотиња и ова босотиња. По највећим хотелима они око офиса за уписивање, примање путника, чиновници, а и „шасери", „грумови" боси су. Осим Енглеза како се чини, све је босо, често или најчешће чак и без сандала. Што се тича кула, не само да су боси, него и упола голи и страшно прљави. Онај комад платна обавијен око бедара свакако је првобитно био турбан. А турбани?! Е, турбани, то је нешто друго! Најчешће су црвени и жути, а готово увек као нови! Исто као што је у Египту са турбанима и фесовима. Мене ово не изненађује пошто знам шта је на Истоку капа, јер сам путовала по Истоку, и дружила се са женама са Истока. Ја се сећам својих пријатељица Туркиња, да кад им се муж врати из чаршије, па скине фес, оне га не остављају онако негде, него га међу на калуп...

И муслимана је доста у Бомбају, а они из „бољег друштва" одмах се познају по ходу: господа. И физиономијом и узрастом

45 Судре, тј. шудре, дравидско становништво које је обављало најтеже послове, четврта каста; парије, „недодирљиви", људи изван кастинског система.

46 Стабљика црног лука на чијем је врху семе.

47 Додато изнад реченице у рукопису: *Али су оне из четврте касте.*

разликују се не само од Хиндуса, него и од Парса. А и одевају се другачије. Сваки је „сахиб", многи је „кâн". „Зар нисте опазили да се у ходу и у држању сваког од муслимана опажа по потомак Великих Могула?" пита ме моја сапутница Мис Смит.

„Баксис" или „баксиш!" иду за вама и вичу. Она антипатична реч, бакшиш, свакако арапска увукла се и у Индију, само што је Индијанци изговарају погрешно. Не може путник-странац улицама мирно да иде и да посматра егзотичну лепоту града и егзотичну ружноћу људи, наравно, појединих: судра, а и парија...

Улицама се не виде камиле и магарци као у Египту, Палестини и Сирији, па чак ни слонови, него коњи и волови или биволи. И једни и други вуку кола. И једни и други „касају". Чудна су поједина кола и чудни су поједини волови. Кола су понека са два точка, и више личе на повећи сандук над којим су се дигли арњеви – те све скупа личи на балдахин смештен на точковима. А по колико је душа у њих село, и како! Једни седе са спуштеним ногама са стране, други позади. Ова оваква кола зову се еке. А ови овакви арњеви не само да их заклањају од сунца, него их испод њих освежава бриза,[48] отуда с мора, ако је има. А волови, с великим су и готово уметничким извијеним роговима и с гредом над вратом. Што се тиче запреге, и они индијски волови сироти, још носе јарам исто као и наши волови... Коњи су накићени кићанкама од вунице, а закићени на челу вештачким цветом; а волови имају венце од природног жутог цвећа – око врата и на роговима и при дну ушију и при врху. А жене? „Једне уши, а двоје минђуше"[49] како каже наш народни певач. А какве су те минђуше? По неколико златних или сребрних карика провучених једна кроз другу и на њима висе златни новци или тантузи.[50] Грдно велике карике, златне или сребрне на носу, некој на левој ноздрви, некој на десној, а некој на обадве. Али не само да су накићене новцима и тантузима, него и бисером и ђинђухама. Силне гривне око голих руку, силне гривне око босих

48 Бриза (француски: *brise*, италијански: *brezza*) – поветарац.

49 Додато изнад реченице у рукопису: *А, жене? Жене: „једне уши, а двоје минђуше."*

50 Жетон од лима или картона који је служио као обрачунско средство уместо новца, нарочито у кафанама.

ногу и силне ђинђухе око врата. Поједине једва се крећу од накита. Па ипак, ипак, види се: Индијанци више ките своје жене но своју марву – исто као Египћани.

Исток у свем своме шаренилу, али не и у мурдарлуку.[51] Улице су лепо поплочане и чисте, куће су ново окречене и обојене. Паркови и скверови маме путника да у њих, после грдног умора, сврати и седне да се одмори удишући чист ваздух пун мириса од егзотичног биља, цвећа и дрвећа и хладећи се морском бризом.

У Бомбају је енглеска управа, енглески ред и поредак као што је енглески систем вожње, јер кола држе леву страну као у Енглеској. Фирме су на индустанском језику, или језику гуџарати, и на енглеском. Тако исто и називи улица. Енглески се језик свуда чује, и на улици, и по радњама, и по хотелима – поред језика индустанског, гуџарати и многих других језика који се у Индији говоре – јер Бомбај је индустријски и трговачки град куда трговци, ради својих послова, долазе из целе Индије.

Осим енглеског, ја још не чух ниједног другог европског језика, ни француски, ни италијански, ни немачки... Сви ти језици чују се по улицама и радњама александријским и каирским. И овде се могу чути, али само по кућама оних што су те језике нарочито студирали, а и оних имућних што сваке године путују у Европу.

51 Турски: неуредност, аљкавост.

VIII
У ХОТЕЛУ ДЕРБИ

Зграда индијског стила, бела, у једној од главних улица. Моја соба, или соба за спавање у мом апартману врло велика, необично висока, с подом у мозаику, с таваницом у резбарији, са зидовима обложеним даскама премазаним масном бојом, до пола белом, од пола, „сокла",[52] плавом. Из собе се иде у купатило, турски „хамамџик", с подом у мозаику, са „соклом" у каменим плочама. У хамамџику, наравно, нема каде, него округао огроман лавабо, непокретан, камени, направљен али у поду, и крај њега чесма.

Купатило има двоја врата; кроз једна се иде из собе, кроз друга из ходника – да би се купатило могло спремати. На соби су троја врата, једна из хола са „оберлихтом",[53] двоја за веранду сву у стаклу са шалонама – ваљда да се заклони светлост пошто нема завеса. Врата од собе из хола имају браву, али немају кључа, од купатила немају кључа, а ни браве... Веранда је са улице; врло је велика, с великим прозорима, горе, а доле су мали прозори, то јест испод великих прозора су мали – сви су са шалонама. И веранда је с мозаиком. Ту су столице, ниске, тако и сто, све су од сандаловине. Обоја су врата висока и широка и кад се отворе од собе и веранде настаје једна огромно велика просторија. Кревет енглески, месинган с гвозденим рамом који не служи за балдахин, него за комарник – где није разапето платно, јер нема комараца. (Нигде комараца, а ни муве, да ли зато што их је сагорело индијско сунце, или што им није сезона.) По ширини – кревет је за двоје, па и за троје, ма да ми у офису за примање рекоше да је ова соба a single room (соба за једну особу.) На кревету има душек, јастук, и чаршав по душеку, али нема покривача. Ја се мало изненадих, али онај што разводи госте по опредељеним им апартманима и који говори енглески као Енглез, ма да је урођеник, рече: „Кад би тај покривач био такав као пауково платно, ипак би га гост са себе збацио." Дакле, зашто би стајао на постељи? Ја се са овим не сложих. Јер иако је дању паклена врућина, ноћу је свеже те би се могао поднети покривач чак и од

52 Подножје, стопа.

53 Немачки: светларник.

ланеног платна, а камоли од „пауковог”. Над креветом је велика „панка”, што ће рећи вентилатор који се непрестано окреће, те освежава ваздух који би нам дању давао илузију да излази из пакла и испуњава просторе, не само затворене, него и отворене у овој пространој земљи што се зове Индија. Све је удешено за одбрану од силног нападача – врућина коју једни странци називају тропском, а други, они који је тешко подносе – пакленом. И ово је сасвим субјективно. (Јер, на пример, ја је волим, ма да на улицу излазим у хаљини од беле тканине, нешто мало чешће[54] од пауковог платна, не излазим без топи на глави, и не идем пешке одавде донде од девет пре до пет после подне.)

Осим оно мало постељине, никаквих других меких ствари. Исто као у Андалузији, Грчкој и Египту, нарочито Горњем. Све је то због врућине, и све је удешено за одбрану од врућине. Јер зашто би се правиле овако високе собе, и оволико велике. И зашто би било оволико прозора, оваквих врата... Сви су прозори отворени и све су шалоне разређене... Сто за умивање је од мрамора, тако и сто „тоалет”, столице дрвене. Камен и дрво, дрво и камен. „Кад би било ма и најмањег тепиха поред кревета”, рекох ја. – „Донеће вам се парче рогозине, она држи хладовину...”

Јутром, врло рано, лупну вам (не куцну) тихо на врата. Ако сте лакосани, ви се пробудите и прво се јутро љутите што вас буде тако рано. Друго јутро знате шта је и – пријатно вам је. Један босоноги, упола го, с белом чалмом, млади Хиндус, повири кроз врата која је одшкринуо, не тражећи од вас дозволу, и каже: „Ча...[55] Чота-хазри.” Дакле, носи вам се „мали доручак” – „чота-хазри” – чај с тостом – печеним кришчицама хлеба намазаним бутером износи вам се на веранду са широм отвореним прозорима и разређеним шалонама... Износи се чота-хазри на веранду онима који нису навикли да једу у постељи кад нису болесни...И ви устајете, оперете руке – ако сте посисали с материним млеком да не метнете ништа у уста док нисте руке опрали, а јутром се чак и умили – и излазите на веранду да

54 Гушће.

55 Додато изнад: (*чај*),

попијете чај с тостом, па да се вратите у постељу. Јер да је рано ви видите чим сте бацили очи кроз прозор. По кућама још светлуцају свеће... Дивна, мистериозна слика која се не заборавља. Оно што се не види ви маштом допуњујете. Укућани сели доле, или можда за сто, да попију чота-хазри... Сви су у белом. Деца полунага... Али да ли је свуда уз чај и тост? Не верујем. Први утисак од чота-хазри урезао ми се дубоко, не само у свести, него и у срцу. Јер оно светлуцање свећа, не у свитање, пошто свитања нема, него у доба кад се дели ноћ од дана, ма да је још мрак, чини се као да је припремљено за дочек дана и, у исто време, за испраћај ноћи...

Још пре девет, или одмах после осам, да би се уграбио излазак по хладовини – каквој таквој хладовини – одлази се у трпезарију на бора-хазри (велики доручак). Тај индиски бора-хазри (који и Енглези овде зову тако) у ствари је енглески breakfast (доручак). Потпуно се учини странцу-путнику, који је одлазио у Енглеску, да је у Енглеској. Јер за доручак, поред чаја и масла, ту је и џем или мармелада – ко шта воли, барена јаја или пржена риба „јутрос ухваћена у Арапском мору и разнесена по хотелима за бора-хазри”, па „динствовани” бубрези или мозак справљен на начин како се справљају „бечке шницле”, па воће. Воће вас највише изненађује: има воћа које никад нисте видели, а камо ли јели. Поред осталог воћа, ту је плод од мангова дрвета.[56] О грејпфруту да не говорим. Јер ко је живео у Америци, зар није почињао доручак с грејпфрутом, ако не с кришком диње или с поморанџом. А послуга? Боса. Али она је бар одевена; док мој „собар”, црн, мршав, ситан, као да је од дванаест година, а кажу да има двадесет, готово је наг, и бос је, с цеваницама што дају утисак да су од неког мрког, егзотичног дрвета које сваки час може да се преломи на два комада. Из „касте је” ван каста: парија.

И за ручак, lunch, оброк у подне који овде зову чак и Енглези индустанским називом, tiffin (тифин), може се рећи да је енглески. Што се тиче вечере, она је француска. Али ни у подне ни увече оброк не бива без индијског јела што се зове indian curry. Пиринач зготовљен па преливен сосом направљеним у curry на индијски начин што ће рећи сос са хиљаду зачина. Заиста кад се путник-

56 Додато изнад: *не свеж, пошто зри тек у априлу.*

странац једном на ово јело навикне, не сматра ова два оброка за оброке ако у менију нема indian curry (индијски сос). Али без тога мени не бива.

А одмах после доручка.... Шта? Излазак у варош, или шетња по Бомбају. Кад сте изашли из своје собе и пошли у трпезарију да доручкујете, већ сте били потпуно готови за излазак: да се не би враћали у собу и губили време. Грабите да сте на улици док је сунце далеко, далеко од зенита. Колима, наравно, од девет до пет. Ах како би било дивно да се не мора прекидати шетња! Али тифин, то јест ручак. На послетку, после ручка морате се мало и одморити, па опет колима до пет. Кад би се могло пешке, после пет, по каквој таквој хладовини, дуго, дуго. Али вечера. А ноћ, она црна, тропска ноћ без сумрака, шири своја крила изненада, нарочито у ово доба године. Јер иако је врућина, несносна врућина, ипак је зимње доба, те су дани краћи од ноћи: ноћи свеже, свеже. А можда се чине оволико свеже само зато што долазе после дневне ужасне топлоте, врућине или управо јаре која царује од девет до пет читавих, несносно дугих – осам часова.

IX
ОСТРВО ЕЛЕФАНТА

Мис Смит и ја, одмах после „бора-хазри", упутисмо се према пристаништу што се налази у близини Лука Добродошлице; и стигавши за час, наравно колима, сиђосмо на море и уђосмо у један од моторних многобројних чамаца. Мис Смит каза место коме идемо на ходочашће, „Острво Елефанта" – и заклопара мотор, чамац се крену. Да, Острво Елефанта, њему смо се упутиле, једном од дванаест острва расејаних по Арапском Мору, или како многи странци воле да кажу по Заливу Индијског Океана, шест миља удаљеног од Бомбаја, опет једног од тих острва, али приближног толиког уз копно што се зове Индијско Полуострво или Индија, те даје илузију кад се к њему иде да и није острво.

Име овом острвцету дали су у шеснаестом веку Португалци због монолита једног нађеног пред острвом у облику слона, а који се сад налази у Викторија и Алберт Музеју у Бомбају.

Море је мирно, дивно, искићено моторним чамцима и лађицама с путницима из бела света. Наравно, да је највише Енглеза, а после, одмах, Американаца. Бљеште према жарком индијском сунцу беле као снег а танке као „паучина" од индијске свиле женске хаљине и бели тропски шешири (topees) на глави жена – туриста како и мушкараца. Из једног повећег моторног чамца уз пратњу мотора ори се песма. Морска трава се осећа непрестано, те се може дисати, мислити и, ето чак и певати. Ја осећам врућину мање него на Црвеном Мору што сам је осећала, али моја сапутница Мис Смит: учини ми се да уображава да и сад пловимо Црвеним Морем, те би била готова да га прокуне, ако, она Енглескиња, уме уопште да куне. У томе, клетви, Балканци носе рекорд.

Шест морских миља мени се учини као шест часака; али кад погледах за собом, за нашим чамцем: Бомбај, огроман град, једва се назирао личећи на нешто велико али безлично. Лук Добродошлице или Капија Индије апсолутно није личио на лук...

Дакле ту смо, пред острвом Елефанта. И узесмо да излазимо са чамаца и са лађица. И не стадосмо на чврсту земљу, него

пођосмо са стене на стену. Страхота! Коса ми се на глави диже сад и у овом тренутку кад ово бележим. Ред примеран, али Прилаз, прилаз острву… Да ми је Мис Смит о прилазу говорила не би се усудила да пођем ни по што, па чак ни по цену да гостујем код неке махараџинице или рацинице.

Ухватише ме, повукоше ме преко воде два кула. Један окренут мени ухвати ме са обе руке; други за мном ухвативши ме за мишице и са стене на стену морем… То је тесано камење у влажној и широкој по метар стази се иде читавих четврт часа. И ко није кракат зло. Мис Смит ишла је лако и сачекала ме на чврстој земљи смејући ми се. И зашто су ту те стене? Да су састављене разумела бих, али нису…: да би вода пролазила између њих… Кад се нађосмо на обали ја се прекрстих, а кули и наш вођа погледаше ме зачуђено. Један рече ја тај верски знак видео сам, али он је био шаком. Из овога сам разумела да је мало виђао православне. А Британци…, пардон, Енглези не Британци они се не крсте.

Одахнула сам али гле сад чуда! У храмове и пећине горе, на острву, не може се колима; а пешице? Нико не пође пешице него се сваком по на особ принесе наслоњача, пресвучена неким шареним индијским платном – што се зове седан-чер (sedan chair) и сваки од путника севши у по једну би понели на рукама по двојица кула. Ово је још непријатније: гледати те сироте људе где посрћу и слушати их како дахћу и носе нас до близу храма уз 340 степеница. И за толики труд и терет по 1 рупија, то јест по 21 динар од особе.

Кад сиђосмо са седан-черија ја погледах око себе: острвце а обрасло у зеленилу; а горе храмови. Заиста је дивно, али немадох времена дуже да посматрам лепоту, јер навалише продавци свега и свачега, и карте и ђинђуве, „за успомену са острва Елефанта”.

И прво одведоше нас у велике и величанствене пећине да се поклонимо Брами, Вишну и Сиви. Брама престављен као створитељ, Вишну; Сивине хар.[57] жена Вишнина плодност, Сива разоритељ. Храм чини необичан утисак. Сви богови и сва божанства, три бога главна што значи тројство као код нас Бог Отац, Син Божији, Дух Свети. Богови су с изванредним орнаментима на глави што јако

57 Можда од: хармонија. Нејасно у рукопису.

личи на царске круне; на глави богиња као у царица дијадеме из наших дана. За једну богињу вођ рече: „Зар не личи ова богиња на нашу царицу Викторију?” Па поред тога су и два „лингер-шира”[58] ту: за жене нероткиње. Ту је слава марта месеца кад се буди природа (премда у Индији је увек будна). Па ту је и једна група свирача и свирачица и играчице. Ту, где је то весеље слава је у септембру, што ће рећи кад се оберу виногради, као што су код нас славе обично у јесен и зиму.

Острво обрасло у зеленилу а у стени од силне стене на њему – храм Брами, један од најстаријих храмова што се у овој земљи налазе. Кад је слава храма вођа каже да је од чамаца загушено.

Некада је ту цветао град с дивним палатама и храмовима. Давно је то било: ко зна колико векова пре Христа. После Христа уништен је, и од њега ни трага. Само пећине, храмови, олтари, од стене у стени. Пећина Сивиних храмова – три на броју – они су богати скулптором у стени. Једни од посетилаца стоје пред њим као заковани и зачуђени. Оваква уметност! Неочекивана. Рађена у овој земљи – Индији – од њених синова. Јер по сваком потезу показује се и дух и душа њене деце: оних који верују у вечни живот душе и у њихову сеобу. Као из града у град, или из стана у стан – сели се душа из тела у тело. Мистерија, мистицизам, Индија, њезина деца.

Једне су скулптуре у музеју овога острва. Заиста, Острво Елефанта чува у својим стенама невиђене лепоте и неоцењиво благо. Зато је туристима први излет по доласку ма са којег континента на Острво Елефант.

Па какав је улаз! Какви стубови. Поред стубова, коридори – хиндуска божанстава. Ништа слично с божанствима која сам по другим земљама на четири континента виђала.

У коридору са стубовима, који мало час поменух, стајао је огроман монолит у облику слона који је сада у Бомбајском Музеју, а по коме се ово острво назива Елефанта (Слон).

У Сивиној пећини налази се трајна биста која претставља Браму, творитеља, Кришну, чуваоца и Сиву разоритеља. Брама,

58 Вероватно од енглеског: Linga shrine, светилиште Линга, централно светилиште храма Велике пећине. Линга је апстрактна представа бога Шиве.

такође, као главни бог овог тројства, сада, за чудо, мало то у ствари код садашњих Хиндуса и њиховог обожавања. Сива и Кришну, нарочито Кришну, заузели су његово место, то јест деле његову част и славу. На јужном зиду је огромна статуа Сивина. Две од његових многих руку, одмарају се на једном каменом бику.

Поред овог одељења налази се једно где је Сива са својом женом Парвати. Он је грдно висок, она нешто мања од њега пошто је жена. А једна пећина према овој чува фигуру, Брамину с четири лица: седи на свом престолу од лотусова цвета који држи пет паукова. Други олтари и капеле са дуборезима и фигурама припадају главном храму. Па статуа двоје, Сиве и Парвати – при њихову венчању. Да је Паравати његова невеста види се по круни на њеној глави и познаје се по томе што му стоји с десне стране. У Индији, дакле, о венчању да стоји с десне стране има привилегију – невеста. С десне стране Парватине је Брама као главни свештеник а с леве Сивине Вишну као главни сведок.

Венчање, свештеник, сведоци пре…, а ко би знао пре колико векова исто као сад. Венчање – свети чин за сва времена. Ко је тај који ће да га уништи кад га није уништио Сива. Он је, наиме, рушилац, али у исто време обнављач. Венчање – дом, породица: ништа више ни светије.

И сувише сам се дуго задржала на Елефанту, а треба се журити. „Кратки данци а дуги конаци”.

И упути смо се повратку, то јест путем за повратак. Прво пешке, па онда – хајде на седан-чер. Док смо ишле пешке слушале смо приче свога вође: „У септембру – вели – о празницима, то јест слави Елефанта, загушено је морем од чамаца, копном од народа. Па каквога света није! И странаца, ако који се нашао у Бомбају. Славе славу храмова Елефанта не само Хиндуси, но сви Индијци. Чак има и муслимана, не само Парси, јер су Парси ту, близу, у Бомбају. Па колико свирке и игре у храмовима, пред олтарима и у капелама: храмовске свирке и храмовске музике! И ја помислих то је нешто као код нас о заветинама и славама цркава и манастира. Само што

се код нас не свира и не игра у цркви него око цркве… од звона… О, и овде звона…! више него игде на свету.

„Мистериозна Индија! са срцем, с песмама и са ситно звечећим звонима!” Мајка Индија.

Све до близу обале би дивно; а код обале…! Ја умало не скочих у море. Чух гајде и видох гајдаша па се усхитих јер ме гајде подсетише на моју милу далеку отаџбину. Полетех, заиста не претерујем, похитах к њима а преда мном, к мени змија… Грдна велика, с два ока сјајна, као два сунца… Мис Смит и вођ… Благодарим! Да не беше њих да ме претекну и задрже – удавила бих се пошто сам већ једном ногом била на самој ивици обале.

– Не бојте се, Леди!, рече Очаравалац змије [снек-чармер][59] моја је кобра добра: сад ће нам играти. И Мис Смит исто то понавља и стегла ме за обе руке.

Никад нећу заборавити овај мој први сусрет с кобром.

И пошто се прибрах, умирих – кобра нам одигра игру у дуету. Кобра је с једном малом животињицом и надиграла је, па се вратила у своју корпу и ту се уклупчала победоносно. Животињица се увукла у торбу, како ми се учини, покуњена носа… Па платившн таксу (по једну рупију) Мис Смит и ја (вођа је гледао бесплатно) отимамо се да пођемо четвртастим стенама и да сиђемо у барку, и неко викну, наравно на енглеском:

– Госпође. Ја сам форчун-теаф (врачар)! Хоћете да вам врачам: да вам кажем како ћете се обогатити.

Мис Смит се насмеја и рече:

– Оно обично кажу да вам нађем мужа.

И весело смејући се приђосмо мору.

Исте стене, заравни, исти кули и исти страхови и, умор. Какав умор, мени, не мојој сапутници. Та корача са стене на стену брже но мало час и није млађа од мене – ако није старија –, али је спортиста: на Црвеном Мору однела је са разних игара неколико рекорада.

---

59 Енглески: *snake charmer*, кротитељ змија.

И осуше се барке дивним Арапским Морем или, како онај рече, Заливом Индијског Океана, и чуше се песме, али не онолико колико при доласку, јер су почела да крче црева.

Кад стигосмо у Хотел „Дерби” – тамо нас је чекао „тифин” почет с индијским сосом а завршен с индијским вођем.

А сад: до пет часова, док сунце не расхлади колико толико своје огњене стреле, одмор.

X
БОМБАЈ
„КРАЉИЦА ИСТОКА”

Као што се у парафрази Дамаск зове „Глава Сирије”, „Око Истока”, тако се за Бомбај каже „Капија Индије”, „Краљица Истока”. Премда, ово није парафраза, него име уз име овоме граду на улазу ове огромне земље, Индијског полуострва, званично му дато од индијског народа. Да, Капија Западне Индије.

„Капија Индије” није спорно име, ни чим се не такмичи; док „Краљица Истока” има такмаца, једни кажу сумњивог такмаца, а то је Хонг-Конг. Два острва и на њима велики градови: овај што се зове Бомбај острво, с више од милион становника, у Арапском Мору, или боље рећи у Индијском Океану, и оно у Источном Кинеском Мору, Хонг-Конг или „Место Среће и весеља”.

Кад се странац-путник приближава Бомбају, он му, као што сам рекла, не даје утисак некога необично лепога града – као што му се не чини да је острво – ма да му је положај диван – ; али кад уђе у њ и пошто се одмори од једанаестодневне пловидбе, па пође по њему – на сваком се кораку изненађује и одушевљава. Лепота, егзотична лепота, она чисто источњачка лепота час по час не само да га одушевљава, него га чак и заноси. Нарочито онога путника са Запада који воли Исток. И брзо узме да бледи модерни град на Нилу, и други, тамо, у тим земљама, – осим Дамаска, ма да Дамаск нема ништа сличнога с Бомбајем. Све што написах о Бомбају, мало је. Хоћу још тога да напишем...

Јуче сам пошла по Бомбају прво, по врућини, колима, чудним колима, с везаним балдахином, која је вукао во с грбом и с огромним роговима, уметнички извијеним и извајаним руком саме мајке природе, „во-касач”, како га зову туристи, „црне као смрт” длаке, искићен црвеним ђинђувама и кићанкама; са венцима од жутога цвећа око врата и на роговима, а после, по хладовини, пешице. Колима сам ишла сама, без своје драге Мис Смит, јер она је отишла на цео дан код неке своје земљакиње и старе пријатељице, код које је становала некад, овде у Бомбају; а пешице – имала сам вођу, једног младог Хиндуса, студента филозофије на овдашњем

универзитету с којим се упознала пред једном кафаницом а где се не пије кафа, него млеко, не кравље или овчије, него из кокосовог ораха помешано соком од ананаса. Мислио је да сам Францускиња или Италијанка (јер и он ме није држао за Енглескињу, уопште за Британку, као и нико други); али кад је чуо да сам из државе мале Србије, велике по своме легендарном јунаштву, њима добро познате из светског рата: устао је, прислонио је палчеве на уста а прсте на чело и дубоко ми се поклонио: у мени је поздравио мајку моју – Србију. И тада ми се понуди за вођу; а ја, наравно, нисам одбила.

Кад странац-турист из Европе или Америке пође Бомбајем први пут, на сваком се кораку изненађује лепотом зграда и езготиком вегетације; заноси се зградама индискога стила, с високим необичним крововима, покривеним олучастим црепом, олучастим, испупченим; спремљеним, они кажу, за сезону кише. Зграде, високе, с кубетима, с ћошкама, с верандама у дрворезу најфантастичнијих мотива, с много прозора, с финим капијама, с баштама где расте, буја свакојако тропско биље, дрвеће и цвета цвеће које се негује само у тропским земљама, и цвета: загасито црвено, загасито жуто, загасито љубичасто, све загасито, па чак и енглеска трава, у Енглеској јасно зелена. Индиско сунце и на лишћу и цвећу, биљу уопште оставља траг своје нечувене јаре ево чак и у почетку фебруара, исто као што је ударило за увек на пути својих синова и кћери, Хиндуса, уопште Индијанаца. И овде као у Египту, оно високо готово без лишћа дрвеће са својим као крв црвеним огромним цветовима, црвенијим но у Египту, загаситијим, што личе на лептире пале некуд у крв, па полетели и долетели на ово готово голо дрвеће, да ту стоје док се не осуше.

Улице праве, широке, асфалтиране као у Европи, па ипак ништа због тога није у опреци са овим чисто источњачким шаренилом. Чак ни ови волови с грбом не сметају трамвајима и аутомобилима најчувенијих марки на којима се возе Парси, најбогатији свет не само у Бомбају, већ у читавој Индији; као што њиховим женама не одузима од лепоте и отмености сари чисто хиндуских жена хаљина. Различите су вере, али једне су боје пути јер их једно исто сунце греје. Под овим се поднебљем заједно рађају,

живе и умиру. Брама, Вишну, Сива, света Тројица, или велики учитељ Зороастар. Истина, по смрти се једни, ови први, спаљују, друге једу птице. Међу првима је раџа и махараџа, међу другима има с баронском титулом; подареном им од Енглеза којима се они не противе.

Али да оставим политику него да наставим опис Бомбаја, Краљице Истока. Заиста је Краљица, не само по положају, по лепоти, по реду и поретку, него још и по томе што кад се женио енглески краљ Чарлс Други он је...,[60] то јест њега су дали као мираз Португалци, чији је он онда био, уз своју принцезу коју су за краља Чарлса Другог удали. И он је, Бомбај, од тада, од године[61] у поседу енглеском. Какав је био док је био индијански, док су Индијом владали Велики Могули, муслимански цареви говоре ми овде муслимани, с којима сам се упознала видећи тек пошто пођем Индијом, Индијским полуострвом, кад дођем у Агру и друга места и видим Таџ-Махал, и даље: Бисер-Палату и Јасмин-Палату и друге уметничке лепоте због којих они не дижу нос јер су скромни, а са чим би нам Европа због своје културе пробила уши. Овде народ, или овде су народи – јер их има разних – скромни, јер су побожни. А какав је био Бомбај под Португалцима, кад се по њему као по својој прћији шетао Васко де Гама не умем да га замислим јер је отада протекло неколико векова; а сад, под Енглезима заиста је леп, велик, на гласу са својег уређења и индустрије.

Да, заиста је лепо уређен овај град, Бомбај. Ови скверови с тропским дрвећем и цвећем; па ледине за тенис и друге спортове; па опет улице, праве и широке, асфалтиране с дивним зградама, с огромним палатама за становање и за разне банке, за разне офисе. Ориентал-билдинг у којој је Индијска Банка, већ сам рекла, чудо је од величине и од лепоте. И ви пролазите пешке или колима и непрестано се изненађујете сад некој згради, сад некој башти, сад само једном дрвету.[„Какво је ово дрво? Ја га досад ни на једном континенту нисам видела?” Каква висина и колика ширина. Под њим би се могла склонити од кише читава чета војника.][62] „Манго.”

---

60 Остављено празно место у рукопису.

61 Остављено празно место у рукопису.

62 У угластим заградама у овом издању доносимо текст рукописа који је прецртан.

„Манго!” вас највише изненађује због своје висине, нарочито због своје ширине: у сезони кише, кад изненади пљусак: читава би се чета под њим могла склонити, да кап на њу не падне. А после пролазите поред једне куће усред једног шумарка, па и то дрво не познајете. Можда сте га видели негде, али где? И опет питате. „Бамбус.” „Да, бамбус. Усред вароши шума!” После питате за неки цвет, али, ах! Вођ не зна да вам каже на енглеском језику; а ви хуџрати језик[63] којим говоре у Бомбају не знате... Она тамо зграда заиста је дивна, а можда се тако чини због лепе лозе љубичастога цвета, кроз коју овде-онде провирује зид. Као да је обложен лишћем од сунцокрета или кором од поморанџе. Шаренило. Исток.

Зграде, плаве, зелене, жуте, љубичасте, црвене; свих на свету боја и свих нијанси, али не загаситих као цвеће него живих; сари у жена ружичасти, црвени, вишњеве боје, боје лимуна и боје поморанџе, али и бели; турбани у људи [наранџасти, црвени], зелени; [капе у полисмана (полицајаца) жуте а хаљине црне са жутим пеплонима боси у сандалама. Људи горе голи, доле с платном око бедара већином боси. Али то платно изгледа као да хоће да формира гаће јер је спуштено с једне стране скоро до колена, с друге преко рамена. А има их горе у белој хаљини што много личи на на нашу мушку кошуљу. Једни у турбанима разне боје и облика, други – њих пуно, нарочито младих, гологлави с црном косом црњом од ибришима[64] и сјајном као ибришим јер је много намазана некаквом помадом.] Али све ово поменула сам у прошлом писму; што ми пада у очи: ова много намазана коса, у мушкараца.[65] Кажу да је то због врућине, јер та помада или... ко зна чиме је мажу, одстрањује топлоту. Једни су у хаљини што, као што рекох, личи на нашу мушку кошуљу, други, највише, ти су из четврте касте, судре, или они ван каста, парије, голи, горе и ужасно ружни, мршави, врата као у штиглица, косу као цволике. Ови последњи, зуба крупних изашлих као у вепра, зову се на енглеском untouchable, то јест с којима нико не пипа, не додирује; јер су „нечисти”... У њих су турбани бели, али страшно прљави. Из прве касте и можда из друге

63 Мисли на језик гуџарати.

64 Турски: свилени конац.

65 Ова реченица написана је изнад претходно прецртаног текста и појављује се у фрагментима: у трећем, седмом и тринаестом реду.

само по физиномији познаје се да нису ни судре ни парије поред белог платна око бедара – преко голих рамена имају кашмирски шал... Али и у њих као у кула и једна ногавица, то што формира ногавицу – увек засукана као код нас у деце кад им се у игри засуче ногавица на панталонама после игре или у игри. Хиндуси, чак и по банкама, у оваквом су народном костиму – поред Енглеза у белој свечаној кошуљи, у белим памучним панталонама, у белим чарапама и – белим ципелама. „И – један ми Енглез рече – свакога Хиндуса познаћете из које је касте, нарочито оне из прве, јер су лепи људи, не крупни, истина, али лепо грађени, лепа лица, лепих зуба и нарочито лепих очију, округлих, црних, меланхоличних, немирних, али не да лутају по спољним световима, него по унутарњим световима тражећи од неког невидљивог одговора: „За шта је човек дошао на свет?”

На улици или по улицама највише ме занимају жене, и хиндуске и муслиманке, аријевке – и једне и друге, по раси, а различите, грдно различите по вери. Јер док прве имају стотину богова и божанстава, друге само Јединог Бога и Мухамеда, послатог од Бога. На Хиндускињама је сари, нешто као у античких Гркиња пеплон, доле формира сукњу, дугу до пета, горе покрива струк и пребачен преко главе оставља једну десну мишицу голу, а, у неке, и дојку...; док су муслиманке у дугачким гаћама с горњом хаљином до колена и покривене главе – ретко и лица. Босе, и једне и друге, са гривнама и око руку и око ногу, с прстењем руку и ногу, с обоцима и на ушима и на ноздрвама – нека у левој ноздрви, нека у десној, а нека у обе. Као да им никад није потребан „мендил”, или боље да кажем „српски” „шнуфтикла”.[66] Египат, египатске жене из народа, а опет нису као египатске, чак ни муслиманске јер иако су једне вере, муслиманке, сасвим су друге расе: оно семићанке, а ово – аријевке, или како се некад говорило, аријанке. Али очи! Ни у једних нисам видела оваквих очију као што су у Хиндускиња из прве касте. Не што су црне и сјајне као презреле оливе, него што су овако замишљене и овако тужне. Да и замишљене иако немирне, лутају негде, по унутарњим световима. Као да су сви светски боли и сва туга овога света нашли станиште у очима ових жена.

66 Џепна марамица за брисање.

Мој вођ Хиндус из прве касте рече да те такве очи, с погледима што лутају имају само Хиндускиње – браманке, што ће рећи из прве касте. „Како то?” упитах радознало. „Раса”, одговори он мирно и – замишљено.

„Мистериозна Индија, са сунцем, с палмама и са ситно звечећим звонцима”, помислих ја, и у томе се чуше звона, у близини, испод некога храма а млади Хиндус подиже руке и пређе њима преко лица. Да ли је ово учинио као неки верски обред, као ми кад чујемо звоно што се прекрстимо, или као муслимани кад се помиње Мухамедово име, или тек онако, ја га не питах. А да је побожан, то сам спазила.

Каквих боја сари! И жуте, и црвене, и наранџасте, накита...: свих на свету боја, али има их много у белим сарима. И те што су у белим сарима сасвим су без живота. За чудо, заиста; док се једва крећу од силног накита, драгог камења и бисера ако су богате, тантуза ако су слабог стања, оне које нису богате: ове, јадне младе, ја мислим девојчице, друге старије: чак ни једног прстена ни на руци, а камоли на ногама, чак ни једног „бутончића” у ушима или на ноздрвама. Хиндус виде да загледам ове жене, нарочито младе и ове које ја држим за девојчице, он рече: „То су Хиндуске удовице: из прве, друге, треће...” „А за које време морају бити у жалости?” „Ах!” рече он „За које време! За неодређено време, пошто Смрт не зна за одређено време.” „До смрти?!” „Да”, рече он. „Па не само да се не могу преудавати, него не могу се ни накитити.”

Боже мој, помислих, па ја сам то чула и знала на Црвеном Мору, а можда и раније на својим путовањима по свету и проучавајући свет. Нисам ни на Црвеном Мору, гледајућ Девику, лепу и умиљату мислила: „Па ако се уда и ако јој умре муж рано, она овако млада, овако вреле крви не може се преудавати...”

Опазила сам да се мој вођа стиди због салетања просјака. „Баксиш! Бакксис”, вичу пружајући руку према мени, а млади Хиндус претиче ме и даје им ану-две говорећи да је у њих прошња богоугодно дело: размишљају, хране се корењем од разнога биља, спавају пред храмовима, крај прилаза храмовских на голој земљи, муче тело, и задовољнији су од оних за богатом трпезом и на меканој постељи. И рече ми кад пођем по Индији да ћу овакве људе свуда

сретати, и да их се не бојим иако овако изгледају: готово голи, боси, обрасли у косу и браду, шарени по лицу и по грудима, јер то су свети људи, – јоги.

[Осим енглеског језика овде се не чује ниједан други европски језик. Фирме на радњама енглеске поред хуџерати језика који се у Бомбају говори. Сви вас ословљавају на енглеском језику, урођеници, мада вас не држе за Енглеза, или као за мене што мисле да сам... Бог-зна за „коју веру” ме ко држи, само не за Енглескињу. Јуре за мном просјаци и вичу „Леди!” Тако и „fortun-tellers” (врачари).] „Леди, да вам гледам на песку или на ушној шкољци? Ја сам најбољи врачар у целој Индији.” Па „очараваоци змија” (snake-charmers). Пуно их је, и једних и других, младих и старих, ишарани по лицу, са знаком на челу, у корпи с кобром, у торби с једном малом животињицом што с кобром бије бој. Чујете гајде (ја ту такву у коју дувају снек чармери при игри змија а и кад зову гледаоце, ја зовем „гајде”). А језици ове земље! Колико је језика, колико је диалеката! Ох кад бих знала само један од стотину, и више, ма само хуџерати,[67] или само индустански... Највише бих волела да знам индустански јер, веле, с њим се може проћи читава Индија. А још више бих волела да знам бенгалски, јер велики Бенгалац, Раб-Индра-Тагур, веле његови земљаци, учени, наравно, па и овај мој вођа, студент, оно најлепше што је написао – написао је на језику области у којој се родио, – Бенгалу.

Сунце је још далеко, али не много од свога места починка, мира. „Да изађемо, Леди, на Малабар-Хил”, предлаже мој учтиви, често поносни вођа. „Бојим се да није доцкан. Јер су ваши дани без свитања и без сумрака: изненадиће нас ноћ црња од ноћи у почетку света.” Он погледа на сат... „Има се времена.” И – изађосмо, наравно колима.

Малабар Хил, или Малабарски Брежуљак. Какво узбуђење! Овако ми је било само кад сам се пела на Ликабет, крај Атине. Тамо Јегејско Море, овамо Арапско. Тамо поглед на земљице, старе и

67 У више наврата ауторка ће гуџарати језик назвати и хуџерати/хуџрати у зависности како га Индуси изговорају.

славне, славне Хеладе; овамо на острва расејана Арапским Морем... Ох, нећу! Какво Арапско Море! Индијски Океан, и по њему острва, и крај њега Индија. Ликабет је чувен из старина. Малабар Хил опет из старина. Ко зна шта је све на њему бивало, шта се дешавало, какав је изгледао не због свога природног положаја, него због онога што је човекова рука створила. Не. Бомбај доле не може се поредити с Бомбајем горе. Јер и ово је Бомбај, само на брежуљку, што се зове Малабарски Брежуљак.

Ох кад би могло моје слабо перо да опише Малабар Хил! Не себе ради, него вас ради, моје миле, тамо, далеко, далеко, – у мојој домовини којих се сећам, кад год овакве лепоте видим, овде, у туђини, у далекој, толико далекој, а мени тако драгој, која ми се сваки час учини као своја.

За Малабар Хил путници из Европе и Америке, они који много путују и много су видели, веле да је најлепше предграђе на свету. Оно је, кажу, круна од индиског бисера, и индиског драгог камена на глави Бомбаја – Краљице Истока. Нешто као Ески Сарај у Цариграду, али много лепше, због зграда, вегетације и због положаја. Тамо Златни Рог и даље Босфор опточен зградама источњачкога стила и дивним вртовима, палатама муслиманске госпоштине; овамо резиденције аристократије енглеске и плутократије Парса. Поглед пада доле на варош и на њихове зграде и баште и саобраћај јединствен у свету, не само због мноштва јер тога има свуд по великим градовима, него још више због шаренила. Што не можете видети, о чему ви дочаравате маштом јер сте се из тога метежа одвојили и попели овамо тек пре неколико часака; с друге стране, кад се окренете, море по коме су расејана острва и које је накићено чамцима, лађицама и лађама од овог брежуљка, то јест од његовог подножја, чак до Острва Елефанта коме сте ишли на ходочашће тек пре једнога дана. И коме је Бог дао очи да види, и гледа сузних очију, сузних од узбуђења, благодарећи Богу што види. Јер зар би се могло ово осетити без овога блага. Ах, очи! Господе, хвала ти!

Какве зграде, какве из снова палате, какве из фантазије вртови: „Висеће Баште". И све су те лепоте подигли и уредили Парси – што ће рећи Персијанци пребегли из Персије у Индију пре најезде

муслимана – да не би били приморани навали[68] непријатеља у њихову земљу да пљуну у лице своме Великом Учитељу Зараусу... Али, на Малабар Хилу, на њиховом највишем врху налази се и нешто што..., једва чекам да видим: Куле тишине, где се Парси сахрањују, то јест... Не, то ћу оставити за друго писмо... Хиндуси и уопште народи индуски сравњују[69] с Јеврејима, по трговачком духу, ма да су расом различити. То је најбогатији свет у Бомбају, ма да су у сравњењу с другима мало бројне. Јер поред Хиндуса у Бомбају којих има (?), њих[70] нема више од 50.000. Они су уз Енглезе и они од најбогатијих и највиђенијих поносе се титулама барона добивених од Енглеза за своју оданост и приврженост њима. Њих, како ми се учини, не воле Хиндуси, али им се диве.

Поред дивних паркова око палата, приватних има и јавних. Ту, у бујном зеленилу седи се, овако предвече, бацају се погледи на море, па или се размишља о овоземаљском благу како ће да се што више стекне или, или о ништавилу његовом, о пролазности свег што је земаљско. Какви народи станују у овој пространој земљи, у овом великом граду. Каква разлика између Парса и Хиндуса! Први, „За шта је дошао човек на свет?" „Да ради." Други: „За шта је дошао човек на свет: да сања." „They are dreaming, we are working", рече ми јуче један богати Парси кога ми представи директор хотела „Дерби", Енглез.

Седосмо на једну клупу, ја и мој вођа. Ја сам се замислила ма да не знам о чему мислим. О чему? Свакако о лепоти овога света и о његовом ништавилу. О пролазности свега што је на њему. Чак и духовно, не само материално оно што је на њему заборавља се или се мења. Ево Брама, стваралац, повлачи се, уступа место Вишну – чуваоцу. Али шта ће неко да сачува ако неко други или он сам ништа стекао?[71] Да, све пролази, па ће и ове палате на Малабар-Хилу проћи и то можда брже но њихови господари у чијим је рукама, сада, највише благо Индије.

---

68 Недостаје предлог: по навали.

69 „се" је изостављено.

70 Мисли на Парсе.

71 Вероватна грешка у писању изостављањем глагола у негацији: „није".

И учини ми се као неко зујање, брујање у ваздуху. Или управо то ме и покрену на размишљање, потсети ме на 1915 кад су нам више главе зујали авиони и кад смо кроз Београд јурили да спасемо живот, јурили преко рушевина кућа оборених бомбама непријатељским кроз редове мртвих и рањених грађана по улицама.

Да, заиста је зујало. Авион. Преноси, свакако, некога од експлоатора ове земље, и овога народа, из једнога њезинога краја у други. Или, можда у другу неку земљу, богату рудама и гумом, јер Исток је велик и – не исцрпан, то јест још није исцрпљен.

„Рат!" А ја сам била сасвим заборавила на то чудовиште, на ту ругобу у овој лепоти; јер Мир, свети Мир, Мир и добра воља међу људима: кад би могао Мир, доле, вечно да царује, никад да не силази с престола као Онај на висинама коме се молимо сви дајући му безброј имена ма да Он има само једно име, име – Бог.

Ја ћутим и мислим и мој вођа ћути и мисли. О чему ли мисли овај млади Хиндус? И тек што ја то помислих он прекиде ћутање и рече.

– Ништавило света овога.

–Телепатија... Јер и ја сам сад о томе размишљала.

Али зашто ми паде на памет и овде, у Бомбају, гледајући лепоту Малабар-Хила, као у Каиру, у његовом музеју старина – Рат? Не чудим се. Јер и у овом граду као у оном... Не! Не! Не! Ја сам обични путник који путује по свету да види свет. Купим тиме духовно благо и мећем га у ризнице, да га трошим. Кад дође ред на њега, тамо, међу вама, међу својима.

Да завршим на Малабар-Хилу, с децом...

Баш кад се спремах да пођем, ја спазих ближе нам се нека деца. Два мушкарца и једна девојчица. Они можда имају осам до девет година, а она, свакако, нема више од три. Енглеска деца, види се одмах, праћена „боном" урођеницом. Она у „народном костиму", то јест, хаљини, белом сари, боса; деца као наша деца у Европи, само уместо неке капе што се тамо носи, у тропским шеширићима. Бона мрка, а деца бела, нарочито девојчица, – као да јој је лице од љиљана и руже. Бона очију црних и тужних, деца плавих и насмејаних... А већ ја кад видим децу зар бих могла да их не помилујем, не руком,

него речима, гласом. Децу, ма и циганску. Не питах их где живе, него где су рођени.

– Ја сам рођен у Лондону, рече један од мушкараца поносито, дижући своју лепу главу плаве косе.

– А ја у Манчестеру, каже други, опет поносито али не онолико као први, онај што је рођен у Лондону.

Девојчицу и не питам, а она се жури и вели радосно:

– Ја сам рођена у Мандали, рече и лице јој поста само од руже; толико поцрвене.

Мушкарци јој се насмејаше: рођена у Мандали, у Бурми, не у Енглеској.

И ја бих се дуго, дуго с њима разговарала, али, сунце: сунце се узе да се ближи месту[72] са сјајем и бојама драгог камена из индиских гора и с бисером из индиске воде, и стаде да личи на круну, коју у ово доба даље хиндуски богови међу на главу овога индиског великог и дивног града, Бомбаја.

И кад стигосмо до „Хотел-Дербиа" Краљица Истока већ се беше увила у црни плашт прошаран сребром, крупним ретким звездама. Ноћ.

72 Врло нечитко у рукопису.

XI
РАУ-БАБУ. ИЗ ПОЧАСТИ СРБИЈИ

Јуче сам имала за вођу по Бомбају Хиндуса-бомбајца, студента филозофије; а данас за исто опет Хиндуса-бомбајца, чиновника Индијске банке.

С првим сам се упознала, као што сам већ казала, пред једном кафаницом, где се уместо кафе пије млеко из кокосових ораха, заслађено соком од ананаса; с другим у Индијској банци приликом претварања извесне суме америчких долара у индијске рупије.

Кад тај чиновник, Рау-Бабу, како ми се доцније представи, виде из моје путне исправе а и из кредитног Писма Франко-Срб банке, у Београду, престоног града државе С.Х.С., он ме упита која је то земља; и кад ја поменух Србију, он устаде, склопи шаке као католици у молитви, прислони врхове палчева на усне а кажипрстију на чело и дубоко се поклони. Поклонио се преда мном, али не мени, него „Давиду што је био бој с Голиатом и надбио га”: поклонио се Србији. И тада, у почаст Србије, понуди се мени, њеној кћери – како сам рече – за вођу.

– Сутра је субота; а у Индији је по офисима и банкама субота енглеска; ако Леди нема ништа против, ја ћу јој бити вођа по Бомбају, на брзу руку; и за учинити част мени и мојима: да Вас водим на чај у нашему дому.

Не само да понуду нисам одбила, него сам се радовала.

Дошао је одмах по „бори-хазри”, то јест по великом доручку, што је мене веома изненадило. Али он рече да је испричао случај своме шефу и он му је сам понудио одсуство за до подне (а после подне је, наравно, и иначе слободан).

Био је у „народном костиму”, као што је био – као и остали урођеници – у банци; око нагих бедара, а све до колена, с белим памучним платном, доти, преко рамена нагога струка с црвеним кашмирским шалом; бос у сандалама, косе необично црне – што одговара његовом мрком лицу – много, много намазане помадом, те

се чисто „љаштила”.[73] Свакако због топлоте, која је још од јутра била просто неиздржива, толико је намазао косу; јер, рече, то обезбеђује од сунчанице.

Кад га спазих у салону свога хотела, где ме је чекао, овако одевеног, ја, право да кажем, бејах веома изненађена. Напослетку, зар сам могла и помислити да он на улици иде друкчије одевен пошто су Хиндуси готово сви овако одевени. Али не, нису сви. Има их, које сам по физиономији познала да су Хиндуси, ма да су крупнији од ових у Бомбају, и за које ми рекоше да су кшатрије, то јест из друге касте. Они су у белим панталонама, с хаљином белом горе налик на војничку, с капом на глави и мачем о бедру... : ратници, или просто војничка каста, Раџпути, из провинције Раџпутане, или, кратко, кшатрије: Хиндуси из друге касте. Ишчудих се, не знам зашто, пошто је staff (персонал) хотелски, па чак и вице-директор, Хиндус, овако „одевен”. Па помислих, што се чудим: свака земља има своје обичаје; а у Индији, ево, у почетку фебруара може се ићи голо.

Кад он мене спази стаде да се клања онако, по индијски, то јест хиндуски. Учтив младић, до крајности учтив. Уосталом, да није овакав, оваквог понашања, зар би могао бити чиновник једне од највећих банака у Индији, у коју странци-путници долазе ради размене новца чим дођу у Индију.

Аутомобил је, којим је он дошао, био пред хотелом. Ја сам села горе и показала њему руком место поред себе. Он се дубоко поклони и седе према мени. Нисам ни очекивала друго пошто познајем Исток и његове друштвене обичаје, или, тачније, друштвена правила.

Рече, да није узео еке са волом касачем да бисмо што брже прошли од једнога до другога места где су знаменитости бомбајске, оно што је вредно видети. И он не наређује шоферу куд треба да тера, јер – види се – шофер врло добро зна: није му првина да вози странце у разгледању Бомбаја – Краљице Истока.

Прво у Викторија и Алберт Музеј, па у Викторија Терминус станицу, па у Викторијине Баште, па пред Викторијин монумент, па у Викторија...

73 Сијала.

Одмах да кажем. Ову енглеску краљицу а индиску царицу индиски народи сви уопште не само да поштују, јер мора макар и привидно да поштују, већ и воле. Нарочито Хиндуси, што је с њима била „блага као мајка”, што их је поштовала као народ, и, нарочито, што им није дирала у веру. Да им је она била не само царица, него и мајка, то су они осетили кад им је дошла у походе у Индију. А нарочито им је омилела што је пре но што ће посетити њихову земљу, ма да толико стара, учила индустански да би их на њихов поздрав отпоздравила њиховим језиком, језиком којим највећа већина говори, индустанским. Видим да је силно популарна, Викторија, енглеска краљица а индиска царица, јер толико је помињу као да је међу њима, с њима, не умрла, него жива.[74]

Најдуже сам се задржала пред статуом Краљице Викторије. Њено величанство седи; у центру је Звезда Индије, а озго Ружа Енглеске и Лотус Индије, с мотом „Бог и моје право” и „Небеска светлост је наш вођа”.

Али најинтересантнији је за мене Grawford Market или Графорд пијаца. Пошто смо били у Зоолошкој башти и ја се сваки час изненађивала понекој животињи или птици коју нисам била видела не само у Европи, наравно у Зоолошкој башти неког великог града, па ни Лондона, него чак ни у Америци, у Њу Јорку, или у Азији и Африци и пошто ме Рау-Бабу проведе по базарима с разноразном робом чисто „made in India”, што ће рећи творевина индијска. Да, ми одосмо на бомбајску главну пијацу.

Лепотом саме зграде не може се такмичити ниједна зграда ове врсте ни у Европи; егзотичношћу површа и воћа нигде: па какав ред! За ову бомбајску пијацу, чија је зграда коштала преко милион и сто хиљада рупија и која је украшена сахат-кулом баснословне висине, Сер Едуард рекао је да њена риба, месо, зелен, цвеће и воће изненађује као и њена беспримерна чистоћа, нарочито што је све окренуто зеленилу њених башта. И све је изложено у засебним зградама које чине целину саме велике зграде. Јер све је отворено.

74 Краљица Викторија никада није путовала у Индију, али је од једног слуге Индуса учила урду језик (у то време хиндустански). Краљица-царица (*Queen-Empress*) је издала познати декрет из 1858. године (*Magna Carta*) којим се гарантују права индијских кнежева и немешање у верске и обичајне праксе народа. Званично је проглашена царицом Индије 1876. године.

Мени су пали у очи у згради за зелен, поред осталога необичног листови од банане, грдно дугачки које продавац сече на четворо и продаје их купцима харема, или онима што се не служе кинеским порцуланом, људима из народа, као судове, из којих они једу; а банане силне, разне боје и величине. Какав базар у Кипру, или шта је базар тамо или скупа базари у Дамаску према овој бомбајској пијаци?! Индија не зачуђава само својом величином и мноштвом народа, мешавином раса и кастама, него и овим. А бетел;[75] за мене је бетел изненађење. Савијен и жваћу га као у Турској саказ[76] и у Америци „чујин гам”.[77]

С пијацом завршисмо и Рау-Бабу ми рече да је време чају. Ланч смо имали готово с ногу пред једном кафаницом у башти још у подне, па огладнело се, нарочито заморило се од оволиких утисака. Ја сам се уморила.

Кућа Рау-Бабува бела, у зеленилу, у једној споредној улици, близу главне улице што се зове „Краљичин Пут”. Дочекаше ме његови, мајка и две сестре, и учтиво, и чисто понизно, како је то већ обичај овамо, дубоким клањањем, и представише ме гостима, женама, урођеницама које скочише са својих седишта чим нас спазише и стадоше по реду који само Исток зна да се клањају: њихова су седишта у празној просторији, широкој и високој, асурице у виду шиљтета,[78] све једна уз другу те представљају као застиру[79] на поду. Мене посадише на фотељу. Преда мном је био сточић већ с прибором за чај. И пошто се гости чај, једоше садвичи[80] и неки индијски колачи као и индијско воће – поче се разговор: тих, по реду. Нарочито су мене распитивале о мојој далекој и егзотичној земљи, о Србији, њима егзотичнијој него Енглеска. Јер Рау-Бабу их је већ припремио и казао им да је бој био, тек пре неколико година Давид с Голиатом. Оне су се клањале мени у којој су гледале Мајку Србију.

75 Биљка из рода бибера расте на тлу јужне и југоисточне Азије.

76 Мастика, смола дрвета мастике (латински: *Pistacia Lentiscus*) која се ставља у грчка и турска вина.

77 Енглески: *chewing gum*.

78 Вунени јастучић за седење.

79 Застирку, простирку.

80 Сендвичи.

Све су школоване жене, почевши од мајке и сестара Рау-Бабових. Једне су свршиле своје студије у Енглеској. Све говоре перфектно енглески с изговором индијским који је за странца лепши од енглеског. Наравно да се морало говорити енглески пошто њихова гошћа не зна ниједан од њихових, многобројних, па чак ни гуџарати којим се говори у Бомбају. Било је неколико особито лепих, ма да су ситне као и остале. Истина, та је лепота мало исувише егзотична за нас с тих тамо страна. Мрке, наравно, због тропског сунца; уста лепих, али као да се никад нису насмејала, гласа меланхоличног као кад није извио никакву мелодију; очију црних и сјајних као презреле оливе, и тужних као матере нашег Господа Бога. Накит... Ах, накит! Нигде га више не носе жене колико га носе ове овде.

Али, што је најинтересантније, то су њихови сари у хиљаду боја и прелива. Дакле, видела сам да једна од њих, ни стара ни млада – хвала Богу!, није удовица – иначе... Али о томе другом приликом. Свака је на челу с црвеним знаком па сам закључила да су све Браманке.

Али, понећи,[81] шта би: замолише ме да им одржим једно предавање о својој земљи и народу. Оне уображавају да су све жене из Европе оно што су Енглескиње, готове, управо спремне да држе говоре. Ја се устезах, али врло мало, и почех. С каквом су ме пажњом слушале, колико су пљескале кад сам, укратко, наравно, прелистала славну историју српског народа, од почетка, под Турцима, до наших дана. Пљескале су ми, клањале су ми се, то јест српском народу, и људима из народа, онима што су дигли против Турака прашњавим топовима. И као да сам свакој из очију прочитала: „А ми? А ми?" И поче се разговор о Гандију – тих разговор, дискретан, као кад би рекло: „Пст! И дувар има уши."

Кад би време да пођем, све устадоше и после клањања испратише ме, кроз зелену и цветну башту чак до капије.

Кад ме Рау-Бабу одведе у хотел Дерби већ су се гости журили – наравно, враћајући се из шетње по Бомбају, Краљици Истока – за вечеру.

Један дан више проведен у Индији који се лако не заборавља.

81 Вероватно: по ноћи, кад се смркло.

XII[82]
МОЈА РУПИЈА И СНЕК-ЧАРМЕРОВЕ ГАЈДЕ[83]

У Бомбају, на широком празном простору између најимпозантнијег хотела на свету што се зове „Таџ-Махал" и величанственог славолука, „славолука добродошлице", подигнутог у част Принца од Уелса приликом његове посете Индији 1921 – названог „Капија Индије", на том простору: од врачара, опсенара и оних што зачаравају змије – странац просто не може да прође. Нарочито од врачара, или „форчун-телера" (fortun-tellers) како се они овамо на енглеском зову, урођеника, што гледају у длан или на песак, и који не салетају толико странце, колико странкиње (пошто у враџбине више верују жене, него мушкарци). О опсенарима нећу сада не само да говорим него ни да мислим да бих могла трезвено причати. Па ипак, најинтересантнији су снек-чармери, то јест они што зачаравају змије. Босоноги, упола голи, у турбану, с торбом о рамену, где им је прибор за врачање, с корпом под мишком под чијим је поклопцем уклупчана змија – они мирно корачају и дувају у тикву, а коју, због гласа који она даје, ја зовем „гајде". Истина, они с маха на мах викну: „Кобра! Кобра!" – па наставе... Колико пута: не видим снек-чармера а чујем гајде и учини ми се да уз њих играју наши сеоски момци и девојке, не индијске змије!...

Као врачари и опсенари, тако и снек-чармери, једни су старији људи, вешти у своме занату, други су млади, а трећи мали, почетници, или полетарци, да се изразим песнички, пошто је у Индији ово једна врста поезије. Хиндуси су сви без разлике у „народном костиму", за који им Ганди препоручује да га добро чувају. А они, слушајући свога духовног вођу, врше у једно исто време две патриотске дужности: чувају народно одело и бојкотују енглеску робу. Узгред да кажем, да се тај хиндуски народни костим састоји из комада белог памучног платна, обавијеног око голих бедара, и горње хаљине, сличне обичној белој мушкој кошуљи и

82 Ово поглавље објављено је у *Годишњаку Матице српске* (уредник др Никола Милутиновић, Нови Сад: Издање Матице српске, 1935, стр. 62–69). Текст у овом издању пренет је из рукописа.

83 Једна рупија 1927. Дин. 22,50 (Прим. аут).

из пешкира око главе као неки турбан: све од индијског памука и индијског платна. Истина, хаљина што личи на кошуљу као да не спада стварно у народно одело, пошто су горе многи голи или са шалом баченим преко голих рамена.

Јуче, предвече, прошетах се као обично до „Таџ-Махал" хотела, да под њиховим сводовима разгледам јединствену индијску робу: поред кашмирске свиле је драго камење из индијских гора и бисер из индијских вода, робу која се сваки дан, па и по двапут на дан мења, ту, у излозима „Таџ-Махал" хотела, и мами госте, све нове и нове, који пристигну у Индију бродовима из целога света. Нарочито Американце и њихове жене. А жене кад виде ову лепоту над лепотама зар ће оставити да је не купе ако имају новаца? Како да га немају, Боже мој, кад су то највише оне жене које бродовима прелазе океане, Атлантик и Пацифик, и трећим долазе у Индију!? Није ли опште мишљење, ма било и погрешно, да су Американци сви без разлике богати, нарочито они што обилазе земаљску куглу са својим женама по неколико пута? А пошто се нагледах женскога накита који може са своје лепоте да заврти мозак чак и оној жени што не мари много за накит, ја одох до Капије Индије да одатле и ово вече, као и других вечери, посматрам један призор који се не заборавља: залазак сунца у море, једног сунца што даје илузију брода обузетог пожаром, који тоне. И док сам стајала под сводом тога славолука, подигнутог на самој обали морској, величанственог славолука достојног града који га је подигао, названог „Капија Индије", мени се чинило да стојим под сводом Капије Света. „Ко влада Индијом, влада светом", рече неки странац у пролазу, а ја се тргох из мисли као из сна. Нема тога путника који дође у Индију, сада, у Гандијевом покрету, који не мисли о судбини Индије. И одмах се окренух и упутих једној индијској кафаници, белој у зеленилу, где под лиснатим дрвећем за сточићима седе, сваки пред вече, имућнији Парси са својим женама и пију расхлађено млеко из кокосових ораха помешано с неким соком и водом: одмарају се од дневне врућине, просто неиздржљиве, ма да је фебруар. Али тек што сам пошла, ја видех с друге стране Капије Индије, близу „Таџ-Махал" хотела, гомилу странаца и сетивши се да су се скупили да гледају игру змија, ја се пожурих и придружих им се ...

Пре неки дан, на острву Елефанта, у близини Бомбаја, умало се у мору,[84] кад видех кобру дугу ко зна колико метара, која се бејаше упутила ка једној мојој сапутници и к мени. Али онај луди страх ме је стигао стога што сам кобру видела у Индији тога дана први пут, насред пута, и нарочито, што се појавила неочекивано, изненада... А јуче... О колико сам их већ била видела до јуче и по бомбајским улицама!... На путу, по сасвим страним земљама, човек се навикава на свака чуда, па и на овакве страхобе.

Од сакупљених странаца, јуче пред вече, већином су били Американци и њихове жене. Или управо само су они били око којих се окупили урођеници. Колико странцима, толико и више урођеницима на лицу се видела силна радозналост. Јер ово је нека чувена кобра, названа „кобра-играчица", као што је чувен снек-чармер, тај Хиндус, чија је кобра, дошао у Бомбај богзна откуда, из кога краја Индије. И једни веле да је стигао из светога града Бенареса, где су кобре и њихови зачараваоци на великом гласу. Овај снек-чармер, крупан, педесетих година, Хиндус, обрастао у браду и бркове и рутавих груди, с комадом белог платна око голих бедара, и са турбаном, горе го, прекрсти ноге насред тога простора, маши се „гајди" и узе у њих да дува... Међу гледаоцима, нарочито урођеницима, завлада мртва тишина, сви се претворише у око и у лицу пренеразише. Игру кобре, то јест битку кобре с једном малом животињицом коју ја зовем ласица, а која се на индустанском језику зове „невл" (?) урођеници посматрају с таквом напрегнутом пажњом, с каквом Турци посматрају бој петлова или Шпањолци борбу с биковима, и једва чекају ко ће из битке на живот и смрт изићи као победилац: кобра или она животињица. Али ова чувена кобра неће ни са ким „бити бој", него ће играти сама.

И она је играла. Колико грације у покретима! Колико заводљивости у увијању, колико изненађења у скакању!... С маха на мах скочила би у вис толико да јој врх репа не додирује земљу! А снек-чармер дува у гајде; све са већим осећањем дува мењајући мелодије, не прекидајући свирање, то јест – не прекидајући дување... Кад год је снек-чармер променио мелодију, кобра је променила игру. Час је

84 Недостаје глагол у рукопису. У објављеном тексту „Моја рупија и снек-чармерове гајде" у *Годишњаку Матице српске* стоји: „не утопих" (видети главу IX).

тресла средином трупа као турски чочек трбухом; сад ме је подсећала на шпанску играчицу, а сад на балерину, и то на једну балерину чијом сам се игром усхићивала прошле године у париској Великој Опери. Као да је она балерина претворена у ову кобру. Од кобриних боја имала сам илузију балеринине тоалете; од кобриних очију два индијска сунца. Да, нису ми се кобрине очи чиниле као очи оне балерине, пошто је балерина била подалеко, па јој нисам сагледала очи. Грдно је дугачка, грдно је велике главе и зачудо, страшно сјајних очију. И ја с маха на мах дизах руку и њом покривах очи: да ме змија не гледа у очи... Чинило ми се да гледаоце не хипнотише снек-чармер, него кобра: хипнотише их својим очима. Сви смо је не дишући и гледали и слушали. Да, и слушали! Јер она је у екстази пуштала глас који није личио на „пиштање змије у процепу", него на усклик жене играчице. А кад кобра сврши своју грандиозну, уметничку игру, осу се нечувен пљесак. Гледаоци, Американци и Американке, нису се могли прибрати од изненађења и дивљења. Змија, а игра као девојка! Један раздрагани Американац узвикну: „Three cheers for the snake-star!" (трипут живела змијска звезда)!" И захори се: Hip! Hip! Hurrah!

А кобра-играчица, змијска звезда, мртва уморна, узе да се вуче према корпи с поклопцем, где ће се, уклупчана, одмарати на – ловорикама. Да нас је неко трезвен посматрао, казао би, да је као кобру и нас снек-чармер омађијао.

– Сваки по две рупије! рече снек-чармер „на бомбу": и на његовом месинганом тасу за час се диже читаво брдо од сребрних рупија. Американци још под „хипнозом" нису се држали таксе, него су спуштали на тас по пуну шаку. Странци су платили, урођеници су као обично гледали бесплатно.

*

Разиђосмо се, али сви као пијани. Ја се упутих, не знам ни сама куда... И чуше се однекуд „гајде". Кад се осврнух, ја спазих снек-чармера. Дечко, од својих дванаест-тринаест година, мали, ситан, танких руку и ногу; око голих му бедара једна прљава крпица, а на глави огромна чалма која му је сићушно лице готово прогутала. С торбом и корпом корача полако и – дува у „гајде"... После игре

„соло" – битка „у дуету", сину ми у потсвести и ја без размишљања, још под утиском звезде-змије узвикнух на енглеском језику:

– Хеј, снек-чармер! Пошто?

Он извади из уста тиквину дугачку дршку у коју је дувао и одговори на енглеском:

– Две рупије.

– Какве две рупије? Ти си мали.

– Ја не играм, него кобра; а кобра је то, такса, каже он, изговарајући тако лепо енглески.

Иако и други толико траже, и врачари, и опсенари, ја се ипак с малим снек-чармером узех погађати.

– Даћу ти осам ана.

– О, леди! рече он зачуђено па настави пут свирајући.

– Даћу ти десет ана, вичем ја за њим; а он иде даље, свира и не осврће се.

– Дванаест.

Учини ми се да иде лакше и да свира њиме. Али кад видех да не застаје, ја пођох за њим и викнух:

– Хеј, снек-чармер, ево ти рупија.

Он се врати. Дакле пристао је за једну рупију.

*

Кад пођосмо месту где ће кобра да игра или можда да бије бој с оном животињицом, што је у торби, мали снек-чармер пита ме, али као некако узгред, шта сам, јесам ли Енглескиња или Шкоткиња. Кад ја одговорих да нисам ни једно ни дуго, он ме погледа зачуђено и рече: „Па шта сте!?" Јер он свакако и не зна да на свету постоје још неке народности. А ја помислих: шта му треба моја народност, те му и не казах шта сам.

Пошто му дадох рупију – јер он се погодио да му унапред платим – он прекрсти ноге поред тротоара, спреми корпу пред собом, „гајде" поред себе; та скинув торбу с рамена стаде вадити из ње прибор за врачање... Извадио је три дрвена судића форме филџана и поче да врача, да баје, да дува преко рамена... А док он врача,

из торбе с маха на мах, помоли црну њушкицу она животињица; поклопац се на корпи подигне и укаже се кобрина глава и очи.

Ово је баш заиста и мистично, и мистериозно, и ни најмање пријатно, мислила сам. Оног малопређашњег снек-чармера хипноза чинило ми се да је изгубила све дејство, и ја сам сада, како ми је изгледало, била трезвенија него икада. Али чим опазих да се диже ковитлац, чак пре но што се помоли кобрина глава, ја осетих да ми се диже коса на глави. А мали снек-чармер пошто је добро погледао у један од она три судића, важно запита:

– Леди, ви сте Енглескиња?

– Не! рекох ја отсечно.

– Како не кад, ево, види се.

– Не! понових ја.

А он тада завири у други судић и рече:

– Леди, ви сте Шкоткиња.

– Како могу бити Шкоткиња кад câм рече да сам Енглескиња?

– Па, то је све једно.

– То је све два.[85] А ти пошто си врач, треба да си погађач. Најпосле, шта ти треба моја народност?

– Јер кобра игра само кад зна коме игра.

И тада узе да се мучи, да се зноји, не од врућине, јер је на врућину навикао, него што не може да погоди. Пошто погледа у трећи судић он наједанпут радосно узвикну:

– Да, сад видим, леди. Ви сте Американка.

– О, не! О, не! О, не! узвикивах ја смејући се, а он се чисто наљути. Мислио је да хоћу да га мучим. Урођеници, скупљени око нас, почеше да гледају радознало, а и зачуђено, као да питају: па шта си, побогу, кад ниси Американка!?

Кад виде да нема ништа од погађања мали снек-чармер прибеже једном „трику”.

85 У смислу: то су две различите ствари.

– Леди, кад се плати пуна такса кобра игра иако не зна коме игра.

– Шта има то да значи?

– Треба да дате јоште једну рупију.

Али је стадох упорно да захтевам да ми кобра игра пошто сам за то платила по погодби. Он ни да чује. Упорно тражи још једну рупију, ако хоћу да ми игра кобра. Ја не дам, не што сам једног истог дана за ову „забаву” већ издала три рупије, него просто што хоћу да се он држи погодбе. И кад видех да не узима гајде да позове кобру из корпе, ја се наљутих и подвикнух му:

– Врати ми моју рупију.

– О, не! рече он мирно.

– Не? Сад ћу звати полисмена.

– О, леди, не плашите ме. Дајте још једну рупију, па ће вам играти кобра, рече он још мирније.

Мене то ужасно наљути, та његова мирноћа. И после: да ме превари једно дериште.

– Рупију! вичем ја.

– Не! каже он.

– Рупију!

– Не!

– Не дам, мала варалице!

– Још једну рупију, па ће играти кобра.

И ја не тражећи интервенцију полисмена, у љутини: сврших сама спор по најкраћем поступку... Сагох се, дохватих му „гајде” и – треснух их о асфалт: прште тиква, разби се у стотину комада...

И гле чуда! Уместо да устане и да протестује што га оставих без „инструмента” уз који му кобра игра и чиме зарађује, мали снек-чармер оста седећи и као скамењен. Урођеници-гледаоци, који се за време инцидента држаху неутрално, повукоше се у страну да ми направе пут да прођем. Јер чим тиква прште ја пођох, али ногу пред ногу да мој противник не помисли да хоћу да побегнем с мегдана...

Пошла сам у башту Викторија и Алберт музеја, да се расхладим, не од врућине као других вечери, него од љутине. Али готово одмах се стишах и покајах. Дође ми жао. Шта учиних са сиротим дечком? Како ће пред газду, јер он свакако није свој газда, пошто је мали. Па похитах натраг, на место где се оно десило – да му платим свирку коју сам у љутини разбила. А кад тамо: нигде никог, сви се разишли.

За вечером испричах овај случај својој сапутници Енглескињи. И рекох:

– Урођеници што су око нас двоје стајали уверили су се да баш заиста нисам Енглескиња. И шта ће да ради јадан мали дечко ако нема новаца да купи свирку!?

Она узе да се смеје и да говори:

– И Енглескињи би се могло догодити да изађе из такта после хипнозе бенареског снек-чармера. Јер његова хипноза страховито утиче на живце. А што се тиче малог снек-чармера, немојте га жалити. Од ваше рупије остаће му чистих петнаест ана пошто за једну ану купи исту онакву свирку, какву сте му ви разбили. И он ју је одмах купио, у првом дућану.

И тада, смејући се, додаде:

– Ви заборављате да је тај инструмент чијим гласом снек-чармери зачаравају змије – тиква!

XIII
ЧАРОБНИ ИСТОК

Једно пред вече, ја пођох сама да разгледам бомбајске улице. Пошла сам пешке јер је сунце било пред залазак и подухивао је свеж поветарац с мора, те се могло: живети, мислити, па чак и ходати! Зашла сам у један крај који ме је очарао својом лепотом: лепотом вегетације и лепотом зграда. Широким улицама сретала сам становнике, па иако сам знала за жене да су то оне лепе жене – Парси, ја их нисам гледала као чаршијом, јер сам била занета вртовима и палатама, резиденцијама бомбајских богаташа. Један Хиндус пролазећи мимо мене и видећи да застајкујем и гледам у све с дивљењем, рече да су ту резиденције неких од најбогатијих Парса...

А кад дођох до једне палате старо-персиског стила, црвене, усред дивнога парка са широким и високим индиским дрвећем и с енглеском травом, ја застадох пред капијом која бејаше широм отворена. Око капије стајаше послуга, или су чувари, стражари, у костиму Парса; а пред капијом био је екипаж с дивним вранцима с позлаћеном опремом. У тој палати и парку, у тој послузи, колима и коњима био је оличен Исток, онај раскошни, чаробни Исток о коме се причају приче на свим људским језицима, и којим су се некада заносили и о њему писали, почели поново да се заносе и да пишу највећи песници и романописци Запада.

И наједанпут, мени се учини да ћу у тој палати наћи некога, једну душу коју тражим, због које лутам не само по Бомбају, него по свету...

Источно богатство и источно госпоство у мистериозној Индији! А ово је, ја сам видела, бомбајски аристократски крај, где живе аристократе-урођеници. Свакако су интересантни као и урођеници грађанскога реда чија сам предграђа већ обишла, улазила у њихове „зенане”[86] и била хлађена њиховим „панкама”.[87]

86 Део куће у јужној Азији резервисан за жене.

87 Лепеза од бамбуса или палме.

Ту, пред том капијом питала сам једнога од послуге или од стражара што ми се учини као стражар „зенане” некога од хиндуских принчева.

– Чија је ово палата? упитах ја.

– Еспланад-Хаус, поправи ме он. И додаде:

– Сер Дорабџи Тата, барона.

– А кога чекају ова кола пред капијом?

– Леди Дораб Тату.

– Како бих желела да је видим.

– Ако желите да видите Леди Тату причекајте мало: сад ће се она појавити.

Наравно да нисам хтела чекати уз капију; само сам питала овог урођеника, Парса с типичном капом који носе људи из те секте: прима ли посете странаца Леди Дораб Тата.

– Како да не прима? Леди Дораб Тата је гостољубива као и Сер Дорабџи Тата, а и сви Парси.

– Па како јој могу направити посету, на који начин?

– Врло просто. Пишите јој и питајте је: кад вас може примити.

То рекав извади из недара бележницу, оцепи један лист и написа:

„Леди Дораб Тата. Еспланад-Хаус, Џодби-Род Преко пута Џимхане.”

И пошто ми пружи адресу рече:

– Имате ли на кога да се позовете, да вас познаје?

– Аа, у Бомбају!... Ја овде немам познанстава других до својих сапутника Енглеза и Енглескиња с којима сам допловила у Бомбај. Али, и они су странци као и ја, рекох и одмах се сетих двеју Индијанки с брода *Краковије*, Браманки, кћери и унуке синовице Рабиндранат Такура. Јер оне су ми биле сапутнице од Порт-Саида до Бомбаја.

Али где су оне сада? Продужиле су пут за Бенгал. И стога их и не поменух.

Утоме се ужурбаше ови око капије; а ја бацих поглед према палати одакле се појавише жене у разнобојним сарима, пред којима је ишла једна у наранџастом сари. Свакако то је била Леди Тата, а оне жене њезине пратилице од којих ће је једна само пратити до кола, а друге, једна или две сести према њој у кола.

А ја: чим спазих овај кортеж[88] индиских жена из отменог света Истока, пођох, али не напред, него натраг – да ме не би видела где стојим пред капијом...

И док сам силазила према улици у којој је мој хотел, ја сам осећала нешто велико и мени познато из давних давнина, моје најраније младости.

Оно је било исто место у мојој домовини, скоро ослобођено од Турака, са улицама кривим и тесним са страшном калдрмом, у којима су куће мале, опале, с оградним зидовима подупртим дирецима – да не падну; решетке на прозорима густе, тако густе иза којих су се наслућивале жене црних ватрених очију што говоре о љубави, не пролазној љубави, него вечној; а ово: огроман град у далекој потпуно непознатој туђини, с правим и широким улицама поплочаним асфалтом у којима се дижу палате као из источних прича, опкољене вртовима исто онаквим какве замишљамо у рају, с провидним као да су од чипке гвозденим оградама, а на тим палатама су грдно велики прозори широм отворени, али на којима су завесе од танане свиле, да би кроз њих подухивао ветрић и хладио жене скривене иза њих... А још кад онај који туда пролази први пут, зна да су то жене Парса за које тврде и Хиндуси и Муслимани да су најлепше жене у Индији!...

А и како не би биле лепе кад су Парси, што ће рећи Персијанке. Да, Персијанке, ма да су рођене у Индији као и њихови далеки претци, они што пребегоше из Персије да не би прешли у веру завојевача и пљунули у лице свога великог Учитеља – Зороастра.

88 Француски: *cortège*, поворка.

И враћајући се журно путем којим сам дошла, ја нисам имала очију као мало час за лепоту кроз коју сам ишла па чак ни за лепотице – у њиховим кокетно намештеним сарима, која су им остављала десну мишицу голу – за лепотице крај којих сам пролазила и за којима су се свакако и Хиндуси и муслимани и сад окретали и чежњиво гледали, и понекад, спонтано, један другом пришаптали: „Парси!"...

Кад сам стигла до хотела просто не знам. Низ брдо сам се спустила готово трчећи. И одмах казах директору хотела, Енглезу предусретљивом џентлмену, где сам била, чију сам палату видела и, најпосле, с ким бих се срела да нисам побегла...

– О! Леди Дораб Тата! О! Она је у овој земљи баш као краљица!

(Рекао је за Леди Дораб Тату „краљица", јер у Индији енглеска краљица није краљица, него царица).

– Ха, кад бисте знали колико бих желела да посетим Леди Дораб Тату.

– Па то можете. Пишите. Али не Леди Дораб Тати, него Сер Дораб Тати. Јер ово је Исток, а на Истоку се женама, нарочито овако великим госпођама као што је Леди Дораб Тата ни урођеници ни странци не обраћају писмом непосредно. Само, морате се представити у писму. Кажите из које сте земље, да сте из Србије. Јер од светског рата, Индија боље познаје Србију него што је Србија икада познавала Индију. Индијанци особито цене јунаштво ваших земљака. Уосталом, кад пођете по Индији, ви ћете то и сами видети.

Мене ово охрабри, толико охрабри да се реших да одмах пишем Сер Дораб Тати. Показах Енглезу адресу коју сам добила од чувара или стражара, не знам како да кажем, Индијанца. Али Енглез написа адресу, исто такву, само изостављајући име улице и предграђа. „Но што је ово? Као кад би пишући неком раџи или махараџи: поред провинције у којој они владају или места из кога владају метнули још и како им се зове улица. Бесмислено."

*

Поред онога „одакле сам, из које земље и народа", ја написах и „ко сам", то јест да Исток добро познајем – најближи Исток – и да сам много писала о источним женама. Писмо је било прилично дугачко, читаве три стране. У њему је било пуно симпатија а и љубави према Истоку уопште, а према Индији посебно. Адресу своју не ставих ни хотел, него на Агенцију „Thomas Cook and Son". Уосталом, и други путници тако исто чине, они путници који се називају туристима, који се не мисле задржавати дуго у једном месту, те њихова пошта иде за њима или пред њима од Кука до Кука по свој Индији; и, најпосле, сачекава их тамо где су рекли да их сачека.

И, ево, трећи дан како сам писала, а одговора нема!... Ја сам нестрпљива, а и почело ми је бивати непријатно што сам се усудила да пишем непознату човеку и да тражим да му видим – жену! Да сам тај корак учинила у Европи, ..., али у Азији, у једној далекој земљи чији су ми друштвени обичаји потпуно непознати. Ово је Индија. За странца је у њој све страно: почев од панке што их хлади, до пардаха[89] што им жене крије.

Па ипак, чекајући одговор од Сер Дорабџи Тате, ја не губим време. И даље тумарам по Бомбају и разгледам његове знаменитости...

Сутра идем да видим Куинсрод Барнингат, то јест „Краљичин пут Спалиште", а прекосутра...: прекосутра ћу посетити Куле Тишине...

А после, за овим – продужићу да чекам одговор ако, случајно, не би дотле дошао. Неизвесност, истина, мучи ме; али, ипак, ја претпостављам оно што ме мучи ономе што ми је непријатно.

Јер ко зна да ли у том писму које чекам не би било ово:

„Жао ми је, – али Леди Дораб Тата не може вас примити..."

89 Део муслиманске ношње, покривка.

XIV
КУИНС-РОД БАРНИНГ-ГАТ[90]

Јутрос, одмах после бора-хазри, одвезох се на Краљичиног пута Спалиште прошавши том дугачком и широком улицом оивиченом дивним зградама, јавним и приватним. Кочијаш ми је био млад муслиман благог погледа као у Хиндуса.

На Спалишту, ограђеном високим зидом, како су у Европи ограђена гробља, с двадесет ломача у једном реду – од којих су пет биле „у послу" – ја не осетих ни страха ни грозе. На против, само пожелех да умрем у Индији, и да будем спаљена на ломачи. Само се растужих, а после помислих: „Од ничега нешто; од нечега ништа!" А ломача? По четири побивене соје и ту наслагана дрва, онако као код нас кад се уметре за продају. Дрва су округла, танка, сува, по неколико редâ на којима је положен мртвац, па поврх њега опет дрва, те се он и не види, нарочито кад је ломача обузета у пламен...

На првој ломачи, близу ниске оградице што предваја Спалиште од дворишта где је шума с дрвима, разбуктао се огањ с пламеном што је лизао пут неба: ту је горела, спаљивала се девојчица од три године. Ја је нисам могла видети не само што је између цепаница, него што је у пламену... Чувари, гробари, не знам како да назовем те људе што слажу дрва, спремају ломаче, не хтедоше ме пустити унутра, јер, веле, немају права на то. Чланови породица, који присуствују овом тужном и величанственом чину, спаљивању мртваца, могу одобрити, ако хоће. Према ломачама, уз једну зграду, у коју свакако уносе мртваце ради верских обреда, неколико је клупа. На једној су седела два Хиндуса, гологлава, боса и полунага и – ћутала. А ван оградице, ту где сам ја стајала појави се један човек у цивилу. И то је био Хиндус. И ја почех с њим разговор. Он је на моме лицу познао и тугу и замишљеност. Каза ми да је на првој ломачи, оној што је сва у пламену, ћеркица његове сестре, „мала девојчица од три године". – Пре три дана бејаше здрава и весела као птичица, а гле данас..., на ломачи! Умре од шарлаха, рече он. Пођоше му сузе. Каза ми да на Спалиште мајка не долази,

90 Краљичиног Пута Спалиште (прим. аут). Наслов је фонетска транскрипција са енглеског: *Queen's Road Burning Ghat*.

уопште жене. Ја рекох да бих и ја волела да ме спале кад умрем; али не на модерном Спалишту, него на примитивном, овде, у Индији, на ломачи...

– Просто, под широким и високим сводом небеским.

– Да, али пепео ваш не би био чуван као у Европи, него би био накупљен и бачен у воду: у Арапско Море, у свети Ганг, у Бенгалски Залив: тамо крај које бисте воде били спаљени. Хиндуси не чувају пепео својих умрлих. Јер у води пепео силника и богаташа помеша се с пепелом слабих и убогих. Смрт нас изједначује.

Гледајући у пламен са ломаче и слушајући овога Хиндуса, ја се смеших иронично. „Пепео чуван!!! Ко да га чува? За шта да га чува? За колико да га чува? Оно за шта се на овом свету каже вечно – пролазно је. За гроб се каже „вечна кућа", а за колико је „вечна"? И сетих се мисирских фараона гробница с гробницом младога Тут-Анк-Амона по чијим сам празним просторијама ходала размишљајући о „вечним кућама".

...Вечна је кућа море, пространство без граница. И ако је коме стало да му пепео буде чуван: чуваће му га Арапско Море, и свети Ганг, и Бенгалски Залив, и све велике воде у Индији и око Индије.

Нигде се оволико не мисли, не размишља о материалном ништавилу, као кад се седи крај ломаче и гледа у пламен што ништи оно што је материално...

Да, Хиндус ме био позвао; и ми смо седели на једној клупи према ломачи где је горела мала девојчица. Обоје смо се били загледали у пламен; и пошто смо проговорили оно – заћутали смо и замислили смо се... „Шта смо телесно? Ништа!" мислила сам ја. Још који тренутак, па као да никад није ни постојала једна мала слатка девојчица. Као да нису говорила једна румена усташца нити гледале једне црне очице. Од ножица што су истрчавале пред оца кад се из чаршије враћа пре три дана; од ручица што су се обавијале око материна врата јуче: данас – пепео! И моје сузе, дуго уздржаване, наједанпут кренуше. Плакала сам тако за туђом малом девојчицом коју никад нисам видела нити знала да на овом свету постоји, као што сам плакала за девојчицом свога брата од тетке, за својом љубимицом коју је као и ову – смрт од шарлаха однела за три дана.

– О кад би могло да не буде онога што је материјално, од онога што смо били ми видљиво – ничега! Има ли где год алхемичара који би претварао нешто у ништа (јер пепео је ипак нешто), рече Хиндус, ујак мале девојчице, и ја се тргох. Он тврдо верује да оно што смо ми невидљиво: не умире. „То је нешто што се ни у земљи, ни у води, ни у огњу не претвара у пепео, у нешто, ипак, ма да је ништа.” И наједанпут неочекивано упита ме да ли верујем у сеобу душе. И да ли ми се икада учинило да је моја душа дошла на свет с постанком света, и да ће нестати ње кад и њега. О! Шта сам му на ово знала одговорити?! Он, какав добих утисак, верује, тврдо верује и у једно и у друго: у сеобу душе и у њену бесмртност...

Од двадесет ломача горело је, као што рекох, само пет. Оне друге биле су спремљене и чекале су као што код нас у радњама погребних предузећа „чекају” мртвачки сандуци. О! Ко зна кога чекају и ко ли ће на њих лећи...

Једна од оних пет у грдном је пламену, а једна се још помало пуши... Али кости... Крупне кости некога Колоса (тако се мени учини) – нису могле изгорети и претворити се у пепео. Нарочито цеванице... Повучене са ломаче однеће се одавде заједно с пепелом и бацити у море, кад се пепео зачисти и покупи... Тежак, мучан утисак остављају на странца те мртвачке кости, гореле али не сагореле...

Посмртне остатке, овде, у Бомбају, прима дивно Арапско Море, певајући своју вечиту песму, о пролазности...

Па, ипак, – за рањено срце и та песма је утеха.

Остављајући Спалиште, ја прођох поред неколико кола са сувим дрвима која су почели да уносе у двориште и да их слажу под шупом два Хиндуса, горе потпуно гола...

Али гле чуда!

Док сам седела на Спалишту према ломачама, ја нисам ништа осетила; а кад пођох, колима: што се више удаљавах, све више осећах мирис људскога меса и костију...

И тек тада ми би тешко, врло тешко, и грозно...

XV
КУЛЕ ТИШИНЕ

Кад странац дође у Бомбај, мештани ће му обраћати пажњу на „Викторија и Алберт” музеј, на „Викторија Терминус” станицу, на Викторијин монумент... И наједаред ће прекинути набрајање небројених бомбајских знаменитости и рећи: „Јесте ли видели Куле Тишине?” И кад он каже да није, јер се је у Бомбај искрцао тек јуче, они ће му препоручити да се пожури.

– Куле Тишине треба да видите одмах после Елефанта, пре музеја, пре станице и монумента, онда кад идете да видите најотменије и најлепше предграђе на свету – Малабар-Хил пошто су Куле Тишине наврх тога брежуљка Малабар-Хила, у почетку, на најлепшем месту Бомбаја.

Али ја тамо одох тек пошто сам видела све знаменитости, па чак и Спалиште...

То је било данас пре подне.

Кола иста, кочијаш исти, муслиман с благим погледом као у Хиндуса, и пут исти, дугачки, дугачки Куинс-род. А прошло се поред Спалишта, и продужило се; док се није дошло до подножја Малабар-Хила, тамо где на врху муче Куле Тишине, најјезивије од свих Кула на свету из доба средњега века и свих векова...

У њима се сахрањују Парси, секта Зароастра.

Али како се сахрањују? Или како их сахрањују?

Уместо да их закопају у земљу, као хришћане и муслимане, уместо да их спале на ломачи – као Хиндусе – они их доносе на овај брежуљак, уносе у ове куле, и ту их остављају да их једне страшне птице-грабљивице – слетевши у Куле без крова – поједу... Птице, на енглеском vulture,[91] готове с пиром за по сата...

Заиста језиво и грозно!

Мртви не осећају, али живи! Како ли им је кад се удаље остављајући своје миле мртве да на њиховим лешевима ове страшне птице – пирују пир...

91 Лешинар(и).

Ужасно! Али: „Тако рече Зороастар...”

...Кад путник из Европе или ма из кога дела света, где овај обичај не постоји, чује а не види ово, ни Куле ни птичурине, он се само зачуди, па и стресе, а после неколико часака на то заборави; док кад види и једно и друго, нарочито друго: птице... О, Боже мој!!!...

Шта ћу изгубити због тих несрећних кула ако побегнем из Бомбаја! Али зашто „ако”, пошто је све спремно за моје бекство из овога дивнога града индиског...

Кола се зауставише на подножју Малабар-Хила и ја сиђох и са тикетом из Секретаријата „Парси Панчајат”, набављеним за Куле тишине, упутих се уз брежуљак на чијем су врху те чувене куле, чувене по грози. Нисам се бојала врућине пошто сам имала бора-хазри пре осам, и одмах пошла. Али на брежуљак се с ове стране не пење тек онако, него уз једне просте веома стрме степенице из путничке књиге Murray's handbook „India” видела сам да има осамдесет, али се, као што рекох, нисам бојала врућине. „Не морам се журити: попећу се полако,” мислила сам.

И ја бејах прошла већ више од половине овога тегобног пута, силно задувана а још силније узбуђена. А узбудила сам се спазивши горе, при врху степеница, једно велико дрво без лишћа, суво, како се мени учинило, на чијим дугачким голим гранама, испруженим као руке неке црне утваре, стоје огромне суре птице голе главе и голога врата од чијег су измета ишаране степенице... „То су оне...,” сину ми кроз главу, и колена ми заклецаше при ужасној представи...

– Леди! Леди! Не идите туда! Те су степенице резервисане за мртваце.

Кад чух ово ја се споведох[92] да паднем: осетих нешто као несвестицу.

Глас је долазио с терасе једне беле индиске куће; женски глас... И ја видех једну Индијанку..., она ме је опомињала...

92 Занети се, изгубити равнотежу.

Бог свети зна како сам сишла низ оне стрме страшне степенице у онаквом душевном стању!... Ипак, нисам се стрмоглавила... срце ми је узело лупати као некад у нападима, кад је од куцања била настајало неко треперење или нешто што није личило на куцање била пошто се није дало избројати. И, као некад, спопаде ме страх од смрти: ја хтедох да вичем, да вичем, као некада, да толико вичем да одјекује брежуљак на чијем су врху Куле Тишине. Као да сам хтела да својом виком пробудим кости оних чије је месо било храна овим грозним птичуринама што сад дрежде на овим голим гранама сите и изметом шарају степенице којима ће им се донети нови пир... Али разум савлада моје осећање као извежбан јахач свога ата у кога је ушла помама... Ох! Да сам умела мислити ја бих се својој заблуди грохотом насмејала. Зар нисам при поласку на овај велики пут тврдо веровала и рекла (о себи): „Ето, негдашња кукавица сад би могла стати у ред легендарних јунака своје нације?”

И док сам се ја хватала за кола и у њих се пела, с муком, Индијанка је грдила кочијаша. Ја не знам шта је говорила, јер је говорила индустански, али по гласу и по гестовима познала сам да га грди. Можда је била Парси, па јој је било неправо и тешко што је једно живо створење, и то још страно, обесветило степенице резервисане за оне мртве који одлазе са овога света по прописима свога великог Учитеља, Зороастра.

Кочијаш потера око брежуљка, напред.

Заваљена у колима нити сам га питала куда ме вози нити сам мислила шта ће са мном бити. Широким колским путем узе се пети, док, најзад, не заустави кола на месту одређеном за заустављање.

Капија једна широм је отворена, те се види врт, парк, како да кажем, с цвећем и дрвећем. Крај капије споља стоје два Парса поред једног стола по коме су наслагана некаква дрвца. Ја сам та дрвца погледала, и као од нечега страшног затреперила сам целим телом...

Заиста, ја не знам колико сам у колима седела и докле бих седела затварајући очи „да не видим Смрт”... Исто као некада!

Болест која је неком загорчавала живот више од половине његова живота и за коју је он држао да је, најпосле, умрла – устаје из мртвих! Чула сам, да неко који је у детињству имао падавицу, она му се може повратити у старости – при неком јаком душевном потресу. Па тако, ево, и ова болест... страх од смрти.

Да, не знам докле бих тако седела да се не појави из врта један Парси и не рече:

– За Куле Тишине приступ је посетиоцима од 7:30 до 9 – пре подне. Ако желите да их видите, изволите за мном.

Ја сам се тргла као из неког тешког сна, сишла с кола и пошла за овим човеком ка Кулама Тишине као осуђеник за џелатом ка губилишту.

И пошто ме проведе вртом поред храма и доведе до близу кула које су се белеле као да су направљене од снега – тај човек узе да говори, наравно енглески, дивно изговарајући, о вери Парса, старој преко три хиљаде година, о Зороастру, њиховом великом Учитељу, о верским обичајима и законима које они чувају и придржавају их се: нарочито приликом смрти. Јер те законе прописао им је Зороастар...

Он је говорио, а ја сам ћутала и слушала га. Акција и реакција. Или је и ово било оно старо: да у страним местима, нарочито егзотичним, у оваквим приликама, кад идем да штогод ново видим – потпуно заборавим на себе. Као да то нисам ја, него неко други, неко који се претворио у уво и око... Или, можда, то је оно друго. „Јако затегнуте жице на виолини што би све забрујале кад би се само једна додирнула – олабавиле су се." Живци као да више нису живци него конци, да не речем конопци. Стојим мирно, гледам у Куле, слушам овога Парса: слушала сам га с већом пажњом него што га је ико од странаца икада слушао. Радознала сам, али га не прекидам, ништа га не питам пошто он тако лепо прича и објашњава по реду. И све ми се чини ново, ма да сам о свему читала, све прочитавала по толико пута у својим путничким књигама које су писали Енглези а и Американци. Нарочито сам читала на Црвеном Мору, јер сам желела да ми буде добро познато све што имам да видим у Индији: да ме ништа не изненади, не збуни.

„Куле Тишине су за све Парсе, а посвећене су Зараши – анђелу чувару Смрти. Зороастар рече да се богати и сироти морају срести у Смрти. (Zatasht said that rich and poor must meet in death)..." Има их пет. Све су једнаког (цилиндричног) облика иако су разне величине. Највећа је, као што се види, грдно широка. Висина им је са обимом у великој диспропорцији. Јер оне су ниске. Крова немају, и горе су потпуно отворене, да би врело индиско сунце брзо сагоревало остатке онога што је било „телесни човек" и чему vulturs нису могле ништа – костур."

Од тих пет кула три су за све Парсе, богате и сироте који су живели животом Богу угодном, и за децу, четврта је за преступнике и самоубице, а пета и последња, најстарија од свих – јер је подигнута пре две стотине педесет и пет година – само за потомке онога који ју је подигао и чији пепео почива у њој, то јест под њом.

На свакој су Кули по гвоздена врата, спољa до којих се долази уз неколико степеница. Спровод иде оним многим степеницама са улице (којима сам ја, не знајући чему су намењене, била пошла). Напред иду носила с мртвацем која носе на раменима четири носиоца; за носилима, одмах, два брадата Парса, а за овима рођаци и пријатељи и поштоваоци умрлог, сви у бело – знак жалости – све по двојица држећи се међусобно за махраму као за руку: симбол да им је жалост за умрлим заједничка жалост. Спровод је без жена, јер жене не прате мртваца до његове вечне куће, него остају у кући му пролазној – његови најрођенији, мајка, сестра или жена, и кћери, завијене у црно, да за њим плачу, а њине рођаке и пријатељице да их теше. Да, људима[93] је за жалост бело, а женама црно. Да ли им је и то „рекао" Зороастар, и да ли је то тако од старина, нисам дознала.

Пратиоци остају у врту да се под величанственим палмама што се дижу пут неба моле за покој душе умрлом – да се моле Оном на небесима и да размишљају о људској таштини, о пролазности и ништавилу свега што је земаљско.

А носиоци носе умрлог до једне од оне три куле ако је он из рода „безгрешних", и ту га предају оним брадатим људима (који

93 Ауторка често користи израз „људи" када мисли на мушкарце.

се сматрају за нечисте); они уносе мртваца у кулу, спуштају га на гвоздену решетку, па пошто су скинули покров с њега, развили га и оставили га потпуно голог – одлазе из куле. Кад оне грозне птичурине што су се начетиле по ивици куле озго чују да брава шкљоцне и да се врата затворе за „нечистима”, оне намах слете у кулу, и за непуно пола сата: од леша не остане више ништа до – костур!...

Кажу да ове птице опазе погреб, то јест, осете леш, из далека; и тада дајући једна другој знак скупљања на овај јединствени пир – полете с грана где су стајале, падну на ивицу куле куда ће се мртвац донети, и ту чекају...

Међутим „нечисти људи”, пошто оставе леш, одлазе у зграду за очишћавање од нечисти – да се оперу и промене хаљине. Те њихове „службене” хаљине односе се у другу зграду, која служи искључиво за прање, – да се оперу...

Све ово није ништа кад се прича овако из далека или кад се чује, као кад се је овде, код тих кула, и кад се добију непосредни утисци колико од онога што се види, толико од представе.

А шта бива са скелетом?

Остане ту на тим решеткама док се не осуши од ветра, што није ветар, но пламен, од сунца, што није сунце, но огањ. Скелет је изложен и сунцу и ветру тако као да би био негде напољу, на отвореној ледини, пошто су куле ниске и широке озго потпуно отворене.

А кад се осуши, а брзо се осуши, само за два-три дана, или се управо испече, она два брадата „нечиста” улазе у кулу, скидају скелет, чакљама, са гвоздене решетке и спуштају га у „бунар” грдно дубок који је у центру куле: да умрли ту нађе – вечни покој. Да ту нађе вечни покој оном што је земаљско, а оно што је небеско већ је нашло покој на небеским висинама...

„Најсанитарнија средства – настављао је службени вођ – употребљена су за отклањање свега што проузрокује кварежи. У централном бунару, тамо где се задржавају кости, има четири спроводника што односе воду од кише у кишној сезони, а прашину у сушној, и тако се кости сачувају од кварежи. А сви спроводници

строго су очишћени пролажењем кроз филтер дрвеног угља и пешчаног камена пре но што дођу до серије подземног бунара са пешчаним темељом.”

И узе хвалити, управо правити пропаганду за овакав начин сахрањивања.

Бољи је, вели, од спаљивања на ломачи, пошто се ту несагорели остаци бацају у море или реку; бољи је од сахрањивања у земљу, пошто се тамо процес распадања врши споро и плитко под земљом. Птице сврше оно за по сата што црви врше годинама.

А овај говор заврши величањем два Парса који су не само најбогатији од свих Парса у Бомбају, него су и најхуманији. Величао их је, али ми није поменуо, него ме навео да ми покаже – пре него што видим храм – врт на врху Малабар-Хила и поглед са Малабар-Хила.

„Зар постоји још чије гробље на свету које би имало овакав врт, овакав положај и овакав поглед, као гробље Парса у Бомбају. Погледајте ове ретке биљке и цвеће. А ови кипариси стреме пут небеса као и наше мисли и наше молитве. Материалан остатак, нешто од онога што смо за нашег земаљског живота били ми налази покај дубоко под овим кулама, док нам се душа пење високо над њима.”

И тада ми рече да је пут којим се долази овамо направљен о трошку Сер Џемситџи Џиџивхоја; да је овај исти богати Парси с баронском титулом – коју су и њему као и другим њиховим сународницима подарили Енглези – поклонио сто хиљада квадратних јарди земљишта за Куле Тишине; и да земљиште где су куле, врт, храм и остало има осам стотина хиљада квадратних јарди.

Заиста, поглед са овог места Малабар-Хила јединствен је на свету. Овамо је пукло Арапско Море и чини се као таласава цветна ливада под поветарцем – пре косидбе; овде онде острвца с острвом Елефанта; а онамо на супротној страни дигао се град Бомбај с величанственим зградама и с чудно бујном тропском вегетацијом, диже се град за који се каже да је лепши од свих градова на Истоку и који путници с других континената, са Запада, називају градом из бајке. А над морем и градом шири се тропско небо, толико светло дању да су вам очи пуне светлости чак и ноћу, у тропску ноћ што се чини црња од пакла...

Али, ах! Ко би се могао дивити овој јединственој лепоти са овога места Малабар-Хила, где чуче као страшне утваре Куле Тишине?!

...Гле! На ивицу једне од тих кула слетеле су грабљивице и – чекају...

Видевши ово, „припрему за гозбу", ја осетих нешто као несвестицу; али се брзо прибрах и пођох за вођом брзо као да бежим од те гозбе...

Застадох крај храма да се одморим од тешког осећања које ме обузе поново кад видех орлушине и то на ивици Куле... кроз отворена врата спазих ватру: светлуца на позлаћеном жртвенику у храму...

„У нашим храмовима ватра се никад не гаси, вечито гори. Зороастар тако рече. Неки мисле да ми обожавамо ватру не знајући да је ватра симбол љубави према Свемогућем, љубави која вечито гори", говори вођ, а мирис сандаловог дрвета са жртвеника шири се као мирис тамјана из кадионице.

Под тремом храма, на столу, стоји модел Куле Тишине у минијатури. Чиновник Секретаријата Парси Панчајет, један млад школован човек, интелигентно објашњава сваки детаљ модела који је направљен и био овде изложен ондашњем енглеском престолонаследнику, садашњем Краљу Ђорђу V – 1905. приликом његове посете Индији и који се од тада показује свима онима који дођу да виде Куле Тишине.

Унутрашњост кула одређена за лешеве личи на некакву кружну решетку, која се спушта према центру, где је „бунар", јама, ја не знам како то да назовем, од пет стопа у пречнику. Поред зида који овај бунар опкољава има још два кружна зида, између овога и спољашњег са стазом озго. Простори између њих предвојени су у преграде зракастим зидовима који тобоже полазе од некаквог центра. Тела одраслих мушкараца полажу се на решетке спољашње серије преграде, женâ средње, деце оне што је најближа бунару...

„И пошто валчарс (vultures) заврше своје и костури се осуше, нечисти их свуку са решетака, одвуку до бунара и спусте их у бунар", заврши о кулама чиновник Секретаријата Парси Панчајат.

И рече, пружајући руку према парку:

„Сву ову лепоту су створили богатим прилозима два богата Парса, барона: Сер Џемситџи Џиџибхој и Сер Дорабџи Тата."

При помену овога последњег имена ја се тргох и задрхтах. Сетих се свога писма писана њему са жељом да му видим жену...

Поново ме дочепа оно моје старо. И ја посрћући пођох са места где ће једнога дана бити она, та његова жена! Млада и лепа Персијанка са црним и сјајним очима као презрела маслинка биће изложена овим страшним птичуринама... И она ће постати пир, или – „предјело ће им бити њене очи"...

И не бацивши ниједног погледа у жбунове крај којих сам пролазила, изађох.

– Леди! За успомену на Куле тишине сандаловина, говори један од она два Парса што стоје за столом крај капије пружајући ми једно дрвце; а ја сам махинално климнула главом у знак захваљивања.

Но он, држећи свакако да ја мислим да се то дрво продаје, рече:

– Не плаћа се.

Али ја продужих пут журећи се колима која су ме чекала поред пута.

Била сам још више узрујана, јер ми је тако било као да је ово дрво које ми је Парси нудио комад леша преосталог од пира птичијег, па ми га сад овај нуди „на успомену на Куле Тишине".

Седох у кола, затворих очи да више ништа не видим.

Али ја сам и даље видела: Куле Тишине, њихову унутрашњост, птице по ивици споља и, грозно!... Спазих једну од њих где слете на решетке за жене... на једну решетку где је лежала млада и лепа жена Сер Дорабџи Тате, и узе да јој кљује очи...

Кочијаш ме додирну бичем по руци којом сам била покрила очи: хтео је да ми обрати пажњу на нешто...; и ја се тргох и погледах.

...Спровод. Носиоци се пењу узбрдо, уз оне степенице с носилима на раменима; за носилима иду она два брадата „нечиста",

а за „нечистима” пратиоци у бело: држе се за махраме... Чује се тиха песма, свакако погребна...

*

У хотел сам стигла сва исцрпљена и одмах сам легла... Колико сам лежала не знам. Кад ми наједанпут сину кроз главу мисао: да бежим... И после једног часа враћала сам се из Кукове Агенције с циркуларном возном картом за Индију и Цејлон... И узех да се пакујем...

У ручкано доба[94] уђе у моју собу једна млада Енглескиња која је ручавала за столом Мис Смит и мојим, па видевши шта радим изненађено узвикну:

– O! You are packing! (О, ви се пакујете.)

– Yes, I am packing. (Да, ја пакујем.)

– Зар да не чекате одговор на своје писмо?... Можда је Леди Тата отишла негде ван Бомбаја, па Сер Дораб Тата чека да се она врати, и да вама тада одговори.

– Не... Ја не бих смела да је видим.

– Зашто?! упита Енглескиња с чуђењем.

– Ма да је млада, може сутра умрети, јер је смртна и да јој оне птичурине кљују очи, њене лепе црне очи...

– О! Па то је вера Парса, а она је Парси... Али откуд знате да је млада и да су јој црне очи – пошто је нисте видели.

– Па зар ви нисте чули, нисте питали?

– Питала?! Ми, Енглези, никад се не распитујемо ни о чијим годинама, а још мање да ли је когод леп или ружан. И, после, ми, Енглези, никад не бисмо делали нешто из сентименталности, него што нема смисла. А то: нема смисла. Причекајте још за који дан.

– Доцкан. Ја сам већ купила карту и место ми је резервисано за вечерас.

Она се загледа у мене. Можда је мислила да сам болесна и да је ово што говорим халуцинација.

94 Доба ручка.

Селе смо за сто и ручале – без мис Смит, јер она је била код некога на ручку; седеле смо на тераси и разговарале се, а она више ни речи о томе да проговори, ни за ручком ни после ручка, па чак ни кад смо се опраштале.

И ја се кренух из Бомбаја с носталгијом што не видех Леди Дораб Тату.

Ах, Куле Тишине! Рекла бих „проклете!” кад не бих знала да су оне њој светиња.

XVI
ПРВИ ПУТ ВОЗОМ КРОЗ ИНДИЈУ

На овом путу преживела сам два тешка осећања: цвиљење птица у Луксору[95] и Куле Тишине у Бомбају. Неко ће рећи да сентименталност није за моје године; па и ја бих сама ово рекла кад се не бих сетила турске и индијске изреке: турске - „Какав од осам, такав од осамдесет"; индијске – „Године су измишљене за тело, не за душу", или, најпосле, америчанске: „Старост је само уображење."

Вече, остављам Бомбај с тугом и журим на станицу. Долазим рано, као да ће ми воз умаћи или као да нећу добити место, ма да ми је место резервисано при куповању карте код Кука, и тамо добивеног Itinerary за Индију. На сваким вратима дугачког низа вагона биле су закачене по две-три карте с именом оних за које је компартман резервисан. Јер у Индији је тако, нарочито за ноћне возове. За сваког путника се место резервише. Хотелски момак, који ме је допратио, моје име лакше је нашао него што би то учинио неко други, који га никада није прочитао, а ни чуо. Два носача с платном око бедара и са широком траком с бројем око руке, унесоше моје ствари, добише награду – бедну по европском обичају и схватању, богату по индијском – и удаљише се.

Све тихо, тачно и по реду, те странац-путник сместа осети да је енглеска управа.

Ушавши у кола, ја се веома изненадих, и обрадовах, кад хотелски момак рече да је компартман у коме је за мене резервисано место – само за две особе. („За две леди.") Јер то је купе што личи на пространу собу са засебним „лаватори"[96] и засебном гардеробом. С другим компартманима није у вези, пошто нема коридора, а врата се, с обе стране, као на свим вагонима у Индији, отварају споља. Прозори на компартману заузели су целе две стране до врата; и пошто су без стакла, а шалоне су разређене, осећа се прилично ноћна свежина.

95 О томе Јелена Ј. Димитријевић пише у првој књизи путописа (глава XIV).

96 Енглески: *lavatory* – купатило.

Додуше, свежина је највише са два вентилатора, која се окрећу више мога кожног дивана, а и оног другог, резервисаног... ко зна за кога... то јест – за коју...

Ти кожни дивани, или боље рећи широке и дугачке клупе – пошто су дуж читаве једне стране, и друге, ниже прозора – ноћас ће бити мени и мојој сапутници кревети (bedstead) јер постељу (bed) ја имам своју, а, свакако, и она своју.

Да, ја ћу имати сапутницу, сасвим непознату. Знам да није Индијанка. Јер хотелски момак, читајући њено име на оној карти на вратима, рече „Мисиз". Истина њено ми се презиме не учини енглеско, али... није ни индијанско.

И пре но што бих имала времена да се запитам да ли је млада или стара, лепа или ружна, моја сапутница се на вратима појави...

*

Дошло је да је испрати читаво једно друштванце, једно „English party", жене и неколико мушкараца. А она: дивна млада жена, висока, румена и бела, или – бела и румена, – без икаквог трага од индијског сунца на своме енглеском complexion, те ја закључих да је нека путница, скоро дошла у Индију. Истина, она у руци носаше огроман topee, шешир од сирове свиле са вентилима, који њу – као и све нас странце – брани од сунчанице и чува јој од сунца лице, да не поцрни...

Ушавши, поздрави ме лаким климањем главе и – осмехом, те ја и по поздраву, не само по физиономији, видех да је Енглескиња...

Па отворивши шалоне на једном прозору, седе поред прозора и узе да се разговара са онима што су дошли да је испрате. Енглескиње, свакако њене пријатељице, међу којима је и једна постарија леди, поручују јој да им се јави чим стигне у Аџмер, својој кући. Један стари Енглез, дошав до прозора крај кога је она села, узе да је хвата, веома смело и веома индискретно: сад за руку, после за подбрадак, најпосле за груди... Она се смеје и црвени и некако се слабо, врло слабо брани. Енглескиња се чини невешта, а ја се „шокирам". Што је хвата за руку, па и за подбрадак, хајде де! Можда је сматра као кћер, али за груди...

Највише се чинила невешта она постарија леди; и највише је поручивала младој путници да јој се јави – чим стигне у Аџмер.

А кад се воз поче да креће, стари џентлмен се пропе на прсте да младу леди пољуби... И, беше доцкан: не пољуби је. Али мени то поможе, та његова близина, да „осетим" шта му је...

„Good bye! Good bye!" зачу се још једанпут; и разлегоше се непознате речи, „збогом и срећан пут", свакако, којима се путници – урођеници праштаху с урођеницима што беху дошли да их испрате. А од урођеника оба пола и њиховог пртљага на станици је, видела сам кад сам дошла, било закрчено.

Странци су махали махрамама, урођеници рукама све дотле док се воз не изгуби у мрачној тропској ноћи, јурећи кроз Индију.

*

Она је затворила шалоне на оном прозору, оставивши их разређене, и села према мени на своју клупу. Гледамо се, и ја видим, познајем по њеним осмесима да би волела да се разговара, али чека да ја као старија почнем.

И ја почнем:

– Ко би ме могао уверити да је Бомбај острво?

– Да, острво, састављено бриџом[97] с полуострвом. Зар нисте осетили кад је воз прешао преко брића?

– О, јесам.

Пауза.

– Ко зна шта о мени мислите због понашања оног старог господина? рече она.

Ја се оваквом питању нисам надала, те јој не умедох ништа одговорити.

– Ја њега сматрам као оца, а његову сестру, ону стару госпођу, као матер.

Она није удата, а он има жену и децу у Енглеској. У Индији је закупио плантацију кафе, и ту живи већ неколико година. А како је у Индији нашим људима без породице; јер они су код куће научили

97 Енглески: *bridge* – мост.

на породични живот. У Енглеској нема кафана као на континенту Европе, те да воле живот кафански. И шта раде овде из досаде? Једни се тајно жене урођеницама, чак и неки који код куће имају жену, а други се – пропију.

Хтела је да ми каже да је стари господин пијан, и зато се према њој онако понашао. А није било потребно, пошто сам ја то већ била видела, или, као што малочас рекох – осетила. И после овога узела је да јадикује што се њихови људи жене урођеницама. „Искварише расу. Колоније и Индија стварају ране на народном телу нашем. Отац бео, а деца мрка. Или мати мрка, а деца бела, али – менталитета материна." И опет се врати на старог Енглеза, јер она вели зна како се због брата због онаквог његовог понашања стидела сестра.

„Ма да је стара, сачувала је стидљивост и чистоћу девичанску."

Па пређосмо на други, сасвим друкчији разговор. Пријатно јој је што види још једну страну путницу да путује без – слуге, без „путничког слуге"...

Да, кроз Индију се обично путује са слугама, урођеницима. Ја јој казах да је и мени нађен слуга (a servant) од стране Кукове Агенције; али ја сам одбила пошто нису хтели да јамче да слуга неће учинити никакву проневеру, агенција има својих људи, и зна се да су добри, али ипак за њих не може да јемчи. „Је ли било кад год проневере од стране ваших слугу?" – „Двапут у двадесет година." „Е, онда нећу." Нарочито не хтедох што сматрах да ми слуга није потребан. „Јер – у Куковој ми агенцији рекоше – слугу путници воде да им ујутру на станици или из ресторан-вагона донесе чај, да им увече намести постељу..." Она се смејала, одобравала и причала приче о слугама и путницима. Не баш лепе приче. „Ја бих се бојала", рекох ја. – „И ја", рече она. А богзна колико не кошта, пошто је за слуге нарочито возна тарифа, много, несразмерно мања него за остале путнике. И плата им је, или дневница, невероватно мала. „А шта једу?" – „Ах, шта једу! Воће, или тако нешто. Скромни су у постељи – голи под – скромни у оделу, скромни у храни..." Па ипак ми препоручи да пробам; и ако видим да се по овој огромној земљи тешко путује без послуге, свуде се она може да нађе, колико год је путник жели, и – будзашто...

Те окренусмо на други овдашњи обичај, на ношење своје постеље. „Кук ми је нудио постељу под закуп; али ја хтедох да имам своју, те је купих. За четрдесет рупија[98] – красна постеља.” И узех да јој причам о бомбајским радњама са путничким постељама, као да она то не зна. И она мени прича, сад о овоме, сад о ономе. Све је интересантно. Ништа није као у другом свету. Као да Индија није на једном од пет континената, него..., ко зна где, ван наше планете. И зачудо, иако је све оволико страно, ипак се воли, и чини се као своје.

А кад погледа на сат на својој руци, моја сапутница, узвикну: „О, скоро једанаест! Кад то прође?! Ви сте уморни.”

И пођосмо у гардеробу по постеље. Она прво изнесе моју. Откопча каишеве, и узе да развија увијач од дебелог сегелтуха.[99] Моја нова лепа постеља! Душек од индијског платна шареног озго, црвеног оздо, напуњен индијским памуком: као да је за овај диван прављен, и дужином и ширином. Јастук је такође од индијског памука, с белом навлаком. Два чаршава, један за простирач, душек, други за покривач, не јорган него велики шал, за кога бих рекла да је из – Манчестера... О, каква пријатност!

– Ја ћу да вам наместим постељу, али прво да се раскомотим, рече она и отскакута у гардеробу.

Кад се после неколико минута појави, ја тек тада, чини ми се, видех да је дивна. Још је руменија него мало час: природно енглеско руменило. „Лице јој је од крина и ружа”. Златна њена коса није ошишана, но је дуга, сад расплетена. Пиџама од ружичасте свиле... Дубок „деколте”, те јој се виде као млеко бела недра...

...И ја одох у гардеробу, те се спремих за спавање. А кад се вратих обадве постеље намештене: моја од индијског памука и енглеске вуне (шал); њена од индијске свиле: шарена с белим чаршавима...

Умисмо се, и легосмо...

Она је ублажила светлост абажуром, те смо остале у полумраку...

98 Нешто више од осам стотина динара (прим. аут.)

99 Кованица од немачког: *Segel*, једро и *Tuch*, сукно – једренина, врста тканине од које се праве једра. Користи се и за поставе мушких одела.

Легле смо да спавамо. О, не, него да се разговарамо. А никад се жене слађе не разговарају него кад су у постељи и у полумраку. Вентилатори више, чини ми се, не зује, него певају. Певају као неке егзотичне птице или ко зна какве животиње, из џунгле... Пролазимо ли поред џунгле, или поред неких брда, или поред обраслих у шуму долина? Ништа се не види, до кроз разређене шалоне црно тропске ноћи небо с белим ретким крупним звездама. И ништа се не чује, до лупа точкова. Само се осећа, кроз разређене шалоне, кроз прозоре без стакала – ноћна свежина. Чудна свежина која мирише на тропско биље и растиње што дању гори у сунцу, а ноћу се купа у роси, са чега су ноћи толико свеже. Да, то воз јури, кроз један мој сан, кроз мистику и мистерију, кроз Индију!...

И узе да навире, да ме гуши љубав за ову земљу. Откуда ми је позната? Зашто је волим? Као да су се у њој моји преци рађали, у њој живели и умирали, били спаљивани на ломачама. Као да им је пепео у њеним водама, а душа у њеним горама. Египат, Палестина, Сирија, све је засенила – Индија!

Тргох се из сањарија. Моја сапутница је устала да метне „осигураче” на вратима. Као да је неко опомену, или се изненада сети опомене на табли – прикованој на вратима.

„Зар се није сигурно у возу кроз Индију?” – „Јесте, али ноћу...; а врата се отварају споља. Саме смо,” рече она и поново леже...

*

Као да је осетила да мени није довољно што знам да је Енглескиња; и да би волела знати откад је у Индији, те узе да ми говори о себи, управо да ми исприча своју историју.

Све ове што су у Индији, мени се чини да нису у њу дошле ради просте авантуре, него или из љубави према путовању, или силом неких нарочитих околности. А можда да потраже срећу у овој далекој земљи, ако су код куће биле или се осећале несрећне.

Моја сапутница, лежећи на узнак с дигнутим рукама више главе – тихо отпоче:

„Рођена сам у Лондону, али ми родитељи рано помреше, те ме узеше и очуваше њихови пријатељи: овај брат и ова сестра које сте видели на станици у Бомбају. Удадоше ме уочи самог рата

за човека кога сам сама изабрала. Прве године сам родила сина и кћер, близнила сам, али он већ није био код мене: отишао је у рат и погинуо.” Па настави, да у Лондону није имала од чега да живи нити да подиже децу, те је ступила у неку радњу за женско одело, и као „пробачица” нешто мало зарађивала, што није било доста ни за њу саму, а камо ли и за децу. И пошто су ово двоје стари, њен поочим и помајка, били дошли у Индију одмах после њене удаје, она се решила и одмах после рата дошла к њима. Дошла је с децом, да је близу њих, иако не буде с њима: да ради штогод, да зарађује и подиже децу. Случај је хтео да је у Бомбају нека богата Францускиња, жена некога индустријалца, која је била без деце, тражила дружбеницу. И она јој се понудила. А Францускиња не само да је примила њу, него и њену децу… „Три године проведене у тој честитој француској породици донеле су ми потпуни душевни мир; а један пуки случај као дружбеницу те Францускиње учинио ме срећном.” Једном пратећи ту госпођу у Агру, на једној станици док су чекали воз, приметила је, не само она, него и њена госпођа да је један господин шетајући се пероном, – гледа. Видела је да није Енглез јер „има бркове и браду”. Није ни Индијац, разуме се. „О, шта ли је, Италијан , или…?” И није могла да погоди.

Кад су се вратиле у Бомбај, после неколико дана, њеној госпођи пријавили су једну непознату посету. На карти је било написано име, али француско, те га је госпођа као Францускиња – одмах примила.

Кад је видела, изненадила се: онај господин са оне станице! „Дошао је од ње да тражи моју руку.”

„Госпођи је веома жао било да се одвоји од мене, јер ме није сматрала као своју дружбеницу, него као своју кћер. Али пошто није себична, а желела ми је срећу, она га није одбила.”

И узе да ми описује свога мужа, своју децу, своју кућу, своју послугу. Двадесет и пет душа, које слугу, које слушкиња, све урођеници, осим кувара. Кућа индијскога стила, прави махал (палата) некога индијскога принца, с небројано пространих и високих одељења, с пет спаваћих соба за госте са засебним купатилима.

И узе да ме моли да свратим на који дан, да се сваки дан купам и да једем француска јела. А она својим аутомобилима провешће ме по целом Аџмеру и његовој околини, те да видим хиндуске храмове, како их је мало у Аџмеру; да ме с тих храмова звона јутром буде, вечером успављују…

Ја не примих њен пријатељски позив: журила сам се за Маунт-Абу.

– Па кад прођете кроз Аџмер за Удајпур: свратите! Како моли! Ја мислим да код куће, at Home, што ће рећи у Енглеској, не би овако топло, од срца звала никога кога је случајно срела, први пут у животу. Али, ја бих јој у Европи била страна, у Азији нисам. Сваки јој се чини свој који је из дела света одакле је она. Како је лепа кад моли! Дивна је. И ја мислим да би се њен муж, Француз заљубио у њу да ју је срео у Паризу, не само у Индији где се странци од жеље за својима жене туђинкама; и где се у носталгији за својим завичајем, за топлим породичним огњиштем – пропију…

*

Још се није било свануло, и ја – ма да сам мало спавала – устадох; и спремивши се, отворих шалоне на вратима са обадве стране – да видим Индију: да гледам њене народе. Ври на станицама од народа, и успут. Индијанци у белим доти, Индијанке у најживљих боја сари. Од накита, нарочито од сребрних гривни на ногама једва се мичу. Трепере златни ободи у ушима и у левој ноздрви. Деца, не сва, само мали брамани с цветним венцима око врата. Одрасли, једни са жутим венцима, други с црвеним. Једни с чистим платном око бедара, други с прљавим, а сви без разлике са сасвим новим кашмирским шаловима, или обичним. Тако и турбани. Све најживљих боја, разнобојни као цвеће у градини. Једни боси, други у сандалама. Жене највише босе, с прстењем на ножним прстима…

Јури воз, – јури кроз Индију. Села. Куће од блата, од набоја покривена црепом или пиринџаном шашом… Најчешће куће с кубетима, те личе на богомоље или на хамаме. Прозори велики, без стакала, те се у прозору, ма да воз јури муњевитом брзином, опазе вентилатори, прости, примитивни: висе из средине кубета и окрећу се. Где-где, опазе се на вратима панке, у покрету, да хладе некога у кући, или се не мичу. Поља су тужна, и као пуста. Биволи с

грдно великим роговима и с грбом, упрегнути у јарам – вуку, трком, велика кола с арњевима. Чудо од света. И куда све тај народ. Као неки саобраћај.

На станицама воће, – мени непознато, осим диња. Разни зачини, и оно лишће – бетел – намазано и већ завијено и везано концима – спремљено за продају и за жвакање. Посни колачи од теста и шећера на великом суду са жицом, и са поклопцем од жице као комарник – стоје на тршчаним сталажама…

Путнички, урођенички, пртљаг не личи на пртљаг, него на читаво покућство. Као да су на пут понели што год су у кући имали; као да се селе… Ко није прошао возом кроз Индију, тај не зна шта су примитивни народи. Ова одрасла деца, обадва пола, потпуно нага, дају илузију деце дивљака. Понека су – мушкарци – с кесицама од црвеног или белог памучног платна, и то се зацело сматра да су – обучена… Жене доле с дугачким платном без шава – сари – а горе – с врло кратким минтанима, колико да им обухвати дојке…

*

Занела сам се, те сам заборавила чак и своју лепу сапутницу. Али она ме обгрли, и ја се тргох као из неког дубоког и чудног сна.

– Шест сати, рече она, погледав у сат на руци. Била је већ потпуно обучена; и, што ме је изненадило постеље су већ биле у својим завојима.

– Да се толико занесем!

– О тако је сваком странцу кад пролази први пут возом кроз Индију. Али, сад ћемо добити оно што је најпријатније у Индији – чота хазри (мали доручак)… Ето смо на станици…

И зачас смо добиле чај и „тосте”: исто као у Бомбају. Заиста, ништа пријатније од тога, нарочито после пробдивене ноћи, кад се желудац потпуно испразнио.

У девет, на другој станици, добиле смо велики доручак – бора хазри (велики доручак). Индустански пилав, а енглески брекфаст: чај, и млеко, и поморанџе ситно исечене и помешане са исеченим бананама и ананасом; и после тога eggs and ham, што ће рећи јаја и шунке.

Воз је непрестано јурио кроз Индију. Исте слике. А сунце не сија, него букти. Чини се као да јара бије и са неба и из земље. У нашем купеу вентилатори се напросто окрећу, па и сада не зврје, али и не певају, него плачу… И ја не знам зашто се и мени грло стегло, и зашто бих плакала пролазећи кроз ову земљу и сретајући или стижући ове народе, посматрајући, то јест бацајући у лету погледе у ова поља и ова села. Већа ме је туга спопала него кад сам возом пролазила први пут кроз Египат, кроз египатска тужна поља и мирна египатска жалосна села.

У подне смо на једној станици имали изврстан тифин (ручак). За све се бринула моја лепа сапутница.

Заиста, за чудо! Енглези су у Индији за оброке усвојили индустанске речи, те кажу: чота-хазри, бора-хазри, тифин, уместо: мали брекфаст (који они немају), брекфаст и ланч.

*

Воз стиже у Маунт-Род.

Из Бомбаја сам пошла за Маунт-Род у 8,45 у вече; у Маунт-Род сам стигла у 1,35 по подне. Путовало се, без мало, седамнаест сати, – ноћу по пријатној свежини дању по ужасној врућини. Али, све ново, све интересантно; све изненађује, много што шта растужује, ништа не развесељава.

Са својом сапутницом се најсрдачније опростих и захвалих јој и на љубазном друштву, и на неочекиваним услугама, и на пријатељском, искреном позиву који она, при опраштању са мном, понови.

– За Удајпур морате проћи кроз Аџмер; а кад се враћате из Удајпура свратите да вас угостим; говори она сишавши на станицу – да ме испрати. И на једанпут цикну. „Шта јој би?” Да, шта јој би! Заборави на енглеску „селфконтролу”.

Добри муж изишао је чак овамо – јер у Аџмер се стиже тек у 10 увече – да дочека своју жену: изишао је с њеном и њиховом децом, с два мушкарца и с две девојчице – најмлађе, мушко, остало је код куће, пошто је мало. Какво изненађење и каква радост!

Изгрлише се, а и ижљубише се – по енглески, у уста, и по француски, у оба образа – као да се нису видели читаву годину ма

да она рече да је у Бомбају код своје помајке провела само недељу дана.

Па ја сиђох на станицу Маунт-Абу; и оставивши багаж у гардеробу, упутих се аутобусу што вози путнике до на врх брега, где је хотел, а, мало даље, и храм кога сам ради дошла, што их вози у место Маунт-Абу.

И кад бих живела још оволико колико сам живела, ја ипак не бих заборавила осећање, једно неодређено, загонетно, чудно осећање које ме је било обузело, и које ме није напуштало ни за тренутак док сам пролазила први пут возом крзо ову непознату а ипак драгу земљу, кроз Индију.

XVII
ПО ГРАДОВИМА РАЏА И МАХАРАЏА У РАЏПУТАНИ

Мис Кларк, једна Енглескиња допутовала истим возилом придружи ми се за Маунт-Абу... Ствари моје, као и њене – осим „постеље" – испратио је у Бомбају Кук Куку у Калкуту камо ће нас сачекати. А ми са ташнама и „несесерима" – оставивши им постељу на станици Абу-Род, уђосмо унутар омнибуса и упутисмо се у Маунт-Абу, уз брдо. У омнибусу је било још неколико путника, Енглеза: интересантан пут.

Пут опточен густом шумом, покривен дрвећем. Руља мајмуна свуда је била на путу кад опколише омнибус, полетеше муњевитом брзином преко ограде од жице по ивици пута и дочепаше се дрвећа, њихових грана и узеше правити гримасе лицем и фигуре рукама смејући се гласно; засмејавајући путнике, свакако. Боже мој кад би знали говорити! А имали бисмо се наслушати, чути: шта мисле мајмуни о људима.

Забаван пут, заиста и штета што не траје дуже...

А кад се попесмо на брдо не нађосмо никакве лепоте, на пример као кад се иде кроз египатску пустињу, кроз палестинске стене и сириска снежна брда... Како је даље не знам. Доле да се падне од врућине, горе да се смрзне. Чудна природа.

Енглескиња и ја одседосмо у хотел – „Рацпутану". Соба, само једна, није соба, него читав апартман. Соба за спавање, тоалет – соба, веранда, столица, сто за писање, сто са огледалом, ормани. Бог и душа, овде би се могло ноћивати. На кревету не само постеља, него и покривач, или управо покривачи пошто су два, оба тешка, напуњени свакако индијским памуком. Али што је за чудо упркос хладноћи – зелени се цвеће. И Енглескињина соба исти такав има апартман. И сад, у разгледање места и храмова или управо храма кога смо или чега смо ради и дошле.

Пред хотелом су били људи с колицима, не могу да кажем рикшама пошто нису рикше. И пошто нам казаше таксу ми уђосмо у кола, свако у своја и повукоше нас. Људи – по двојица вуку, а један гура. Одвезоше нас прво на једно језеро, и узеше вући и гурати око

језера. И зашто то. Један од тих шофера зна нешто мало енглески, те рече: „Да госпође виде рибе.” Свакако су то некакве необичне рибе; али, на жалост, ми не видесмо ништа до воду, мирну како се учини, мртву воду, не могу рећи зелену, усталу.[100]

Одавде нас повезоше храму да видимо Браму и његове атрибуте… Лепота храма хиљаду година, а као да је јуче грађен… Они стубови, они кипови, они орнаменти! У храм могу ући само они који верују Браму. Њима је на челу црвени знак у величини нашег пола динара у сребру… Једни су са жутим знаком, али они не улазе него стоје пред широм отворених врата и гледају – исто као и ми странци. Скидају обућу. И у џамију се не улази обућом, али пошто скину обућу може свако да уђе, ма којој вери припада.

А храм задивљује својом уметношћу и сад и ако броји од свога постанка десет векова. Они стубови, оне нише, они орнаментни све као да је јуче довршено. Па онај Брама у нишама! Ко ли је тај што је ово радио, уносећи себе, своју душу; и где ли је та душа, у кога ли се прво населила после његове смрти и где се све селила од тога доба; и да ли је штогод – ако не све – изгубила од своје божанске моћи. Бог од крви и костију радио је, то јест створио бога од мрамора па његово име. Умро је а његово дело живи и живеће док је Индије. Ниша до нише и у свакој бог – Брама: седи прекрштених ногу замишљен кажу да му је само сличан Буда, чији се кип налази у Сарнату, где идем, у пози највећег мислиоца света, кога тек имам да видим. Скрштених руку у лотусовом цвету седи и не мисли, него – размишља. Размишљање. Медитација. О чему? А о чему би ако не би о пролазности овог света. Браму гледам, овако кроз широм отворених врата и занела сам се. Нарочито храмовске песме, и свирка ратних инструмената утиче на гледаоце, стране путнике.

И у Маунт-Абу долази се, на њихово брдо излази се једино због овог храма, због уметности у њиховој унутрашњости која је просто, како казују странци-путници, стручни људи, ненадмашна. Свакако је њима допуштено да прекораче праг храма и уз брујање храмовских звона да проналазе лепоте, уметност која је скромна не размеће се својом вредношћу, ма да би то могла кад би нешто била

100 Устајалу.

сујетна. Али, не дај Боже! Све оно што је велико и високо не може се сакрити!

И пошто се готово као у неком заносу повукосмо с врата да бисмо направили место новим посетиоцима, Енглезима и Американцима и њиховим женама и одосмо у наш хотел, у Хотел Раџпутану. И ту је једно чудо. Кад смо дошли у Маунт-Абу нама није ни пало на памет да гледамо становнике, нарочито хотелски персонал: Менаџере, келнере, собаре и друге. Ово је просто други свет, друге расе као што су друкчије обучени, или боље да речем – обучени. Високи, црномањасти, црне прилично дуге браде – као у индуског великог песника и њиховог поноса Раб-Индра-Нат Тагора – тамне боје пути, белих зуба и очију црних али које гледају као и очи тамо код нас, не лутају. Одело: дуге беле панталоне, угасит бели мундир, обућа бела. Не, они немају изглед дивљака чак иако су неписмени (у Индији као у Египту 95 од 100 – неписмених, кажу Индијци). Па шта су они? Раџпути, народ из провинције Раџпутане: „кшатрије”, из војничке касте. „Муслимани?”, питам ја и један одговара: „Хинду Браман; Хинду силавер;[101] Хинду Раџпут.” Ипак мени остаде нејасно, јер нико не умеде да ми објасни.

И завршивши своју интересантну екскурзију пођосмо сутрадан у 8 часова ујутро … хоћемо у Удајпур. Ја сам особито задовољна што сам стигла сапутницу.

Јутро. Ми смо у Абу-Роуд и пре него што подигосмо своје ствари обиђосмо место, право муслиманско село или варошица. Како се узме. Под једном шупом једна муслиманка у дугачким гаћама, огрнута некаквим огртачем преко главе, и откривена лица, кува ручак – месо. „Овчије”, објашњава нам један човек, висок, обучен у панталоне и мундиру с турбаном. Каже нам да је овчије стога да ми не бисмо помислиле да је свињско. Мени је жао било што са женом не проговорих ни речи. Јер ја њезин језик не знам; а она каже њеном мужу да енглески не зна ни речи. „Зар није ишла у енглеску школу?” „ – А, како у енглеску школу. У ту школу иду само господска деца, не сељачка. Ми обрађујемо земљу, и жене као и мушкарци.”

101 Силахдар или силавер – оружар на султановом двору.

За овам се пожурисмо: време је да стигне воз онај јучерашњи, а можда и неки други из Бомбаја.

До Аџмера, места где живи она моја ономадашња сапутница, Енглескиња удата за Француза, путовало се девет часова, а ја сам држала да је то место много ближе кад је онај добри муж изашао да дочека ону дивну жену. Тако бих свратила, али сваки ми је час скуп, јер за оно што треба видети у овој пространој земљи треба имати времена. Бацим поглед према месту и замислих њену кућу ту негде и њу у кући са својом децом и његовом и с њим па уздахнух. Благо њој! Колико за децу толико и за друга и пријатеља, нешто што само срећне налазе на овом свету. „Алал, ксмет", што рекле Туркиње. И треба да сам захвална Богу на томе дару којим ме је подарио у раној младости и одузео ми га тек после тридесет и четири године. Хвала му! Јер међу својим рођакама и пријатељицама једина сам ја била те велике неисказне среће и благодети.

Успут смо бацале погледе на обрађена поља, пиринач и памук, кафа. Ја не познајем то, али Енглескиња зна – познаје Индију. У пољу раде највише жене, муслиманке, познајемо их по ношњи – гаћама и огртачима. Све су откривена лица.

Променисмо воз и у купе куд смо ушле видесмо једнога Хиндуса, две Хиндускиње и двоје деце. Они путују у неко место пре Удајпура. Човек лепо развијен, једна жена, његова, мршава и ружна, друга, сестра његове жене – дивна. Да је удовица познадосмо: у белом је сари, без накита – док је њена сестра ваздан накићена. Лежи... Ах, кад би било неког уметника сликара. Каква поза. Сари јој се није смакао са бујне таласаве црне косе али је склизнуо са тамних недара, младих и једрих. Наравно, то она не зна нити о томе води рачуна, али ја па чак и Енглескиња. Јер напослетку то је њима обична ствар, али Европљанкама.[102] Зет се упусти у разговор и на моју примедбу да видим да је ово удовица, он рече: сестра његове жене. Сад има двадесет и пет година, а изгубила је мужа има већ седам година. И пошто нема деце – седи код њих, „код сестре". Ја почех о негдашњем спаљивању хиндуских удовица. „Да, то је било

102 Недовршене реченице у рукопису.

за време муслиманске владавине Индијом; и пошто су муслимани крали хиндуске удовице, женили се – ретко – с њима, али их обешчашњавали.[103] И боље смрт него обешчашћење. Напослетку, и шта је жени живот кад изгуби мужа. Јер муж је жени живот." Он говори, она ћути. О кад бих знала шта мисли ова лепа млада жена. Слаже ли се са зетовљевим идејама. А можда не разуме енглески.

У томе уђе један млади и лепи Раџпут у белим панталонама и мундиру, с мачем који, пошто седе – метну преко колена. С белим турбаном. Да ли њега гледа удовица нисам опазила; а он њу не гледа ни у лице а камоли у откривене груди, видела сам. То је њима обично; а ја и Енглескиња погледамо се и слушамо шта се њих двојица разговарају, јер говоре енглески. Говоре о некој малој побуни у некој далекој провинцији њихове земље.

Воз се заустави и они изађоше на једној станици са својим пртљагом, нарочито овај човек са женом и свастиком, толико великим као да ће тамо куда иду – годиновати.[104] Чудан обичај овде, у Индији.

Смрче се. Удајпур је близу, али мене хвата страх: ако не будем добила собу пошто ја у Куковој агенцији нисам резервисала. Енглескиња је то учинила и узе ме слободити:[105] „Ако не буде места у хотелу биће свакако под шатором разапетим на ливади од самог хотела у који ја идем."

Двоје тонге, кола на два точка, стајала су близу станице. Тонге – са седиштем за путника чија леђа имају да се наслоне на леђа кочијаша, а ноге позади да висе, лицем према путу који остаје наш.[106] Ја се мало буних, нарочито што је кочијаш дете од десет-дванаест година, а ноћ мрачнија ми се учини него икада. Енглескиња ме слободила, а мој кочијаш остави и тонгу пасажера и потрча према станици спретно вичући: види се да неког дозива. Шта ћемо сад? И Енглескињи је кочијаш дете; и он види се не зна енглески да би нам могао појаснити. Али мало прође и к нама дотрча са станице један човек, свакако отац оног детета; и говорећи нам неким језиком

103 Обешчашћавали.

104 Проводити године, дуго негде боравити.

105 Охрабривати.

106 За нама.

урођеника познало се да ме слободи. И сада он напред, ја позади окренута лицем уназад спуштавах ногу. Енглескиња је тако исто села у своју тонгу; и пошто је висока, висока, ја мислим да су јој се ноге вукле или бар дотицале друм. И наједанпут ја се развеселих. Смех. Задовољство. Мене ове индиске беле кућице из којих се видела ватра са огњишта, овај лавеж паса потсети на Андалузију, на једну ноћ у Андалузији кад смо из (место у Андалузији), где смо гледали борбу с биковима, јурили аутомобилом муњевитом брзином: један Американац, његова жена и њихово двоје деце журили се да стигнемо за вечеру у Севиљи. „Хладна" Американка је провито врискала, викала је на мужа што за љубав вечере меће на коцку живот не само свој него и своје породице па чак и једне стране особе коју је замолио да нам прави друштво.

Али као у Севиљу, у Андалузији, тако и у Удајпур, у Раџпутани стигосмо Богу хвала живи и читави. И за мене би соба у хотелу у коме одседа Енглескиња, али само под условом за ову једну ноћ, јер је за идућу резервисана. Но, хвала Богу! Па ми и не требао му за више ноћи пошто ћемо за један дан видети све знаменитости овога места: и храмове хиндуске, и палате махараџа, па чак и штале махараџине.

Вечерасмо, али не легосмо, већ пођосмо у један чувени храм на молитву. Звона, она ситна звона звоне, звоне; са улице се чује гонг: ноћни стражар јавља време. Десет. „О, хо! Не, не! Оставимо разгледање Удајпура за сутра", рекох ја јер осетих страшан умор. „All right! Да, чу се једно весело all right (у реду) и похитасмо, наравно после једног Good night (лаку ноћ)! сваки у своју собу.

Освануо је диван дан, мање врео него обично, како се мени учини. Мис Мод Кларк или просто Мис Мод и ја затражиле смо велики доручак или бора-хазри убрзо после чота-хазри да бисмо хватали хладовину, колико толико, и да бисмо имале више времена за разгледање. Вођа нам је један од оних малих Хиндуса, онај што је дозивао тату да онога касача уздржава да не би касао кроз онако страшну помрчину где се не би виделе ни малко куће, ма да су беле, да није буктала ватра са огњишта и кроз широм отворених врата осветљавала нам пут. Дечко нас поведе кроз удајпурске улице ка најчувенијем храму: најчувенијем у овом граду. Сретале смо,

управо стизале туристе упућене тамо камо и ми идемо. Једне смо виделе за доручком, јер су отсели у нашем хотелу, други, а други су свакако испод оних шатора што се беле у близини хотела. Све сами Енглези и Американци; једни са женама, други без жена, са тропским шеширима, и мушкарци и жене, па чак уз то још и са белим широким пешкирима купљеним у дамаским базарима или у Порт-Саидским; ко зна.

Удајпур, варош с кућама потпуно гиздавог стила где је сваки стуб с орнаментима, свака врата а и прозори. Врата велика, шарена, отворена те се види покућство највише с месинганим судовима, израде домаће и најлепше на свету: а прозори с капцима и не већи од врата на земљаној пећи, тамо, код нас. Па тако се и затварају. Кроз чаршију, то јест кроз чаршије, пошто их је више, метеж овај прави или чисто индиски метеж. Роба индиска, судови и друго. Тонге, еке, волови, биволи, слонови, краве...

Нарочито пада у очи чаршијска роба од дрвета, она од сандаловине чији се мирис осети надалеко или путници тако уображавају. Мештани у народном оделу, што ће рећи доле у доти горе у кошуљи или голи, као и у белим панталонама и у белом мундиру; с турбаном[107] и мачем. Ови први ко зна из којих су крајева, ови други су одавде. Застајемо и питамо, управо готово увек ја питам: „Зашто носите мач?"

„– Како? Па ја сам Раџпут, син ове земље Раџпутане. Ми смо војничке касте." Замислих се: „Каква, каква разлика између ове касте; друге, или између војничке и свештеничке! И каква, каква између треће и четврте! Ипак, то су различите расе или различити народи који су се насељавали и населили ову пространу земљу што се зове Индиско Полуострво или просто Индија.

А храмови, бројни али и пагоде. Војници, али и они побожни. Гле, по храмовима: Брама, Вишну, или у осмој инкарнацији Кришна, Бог један Бог – Бог Вишна што Браму и, полако али опажено потискује – уништава касте.[108]

---

107 Додато у рукопису изнад (врло нечитко због разливеног мастила): *разне живе боје, малих и за чудо лепих. И по овоме се види да их носе људи различите касте од оних што се сретају по Бомбају, али и различите, друге расе.*

108 Овај пасус, као и пасуси који следе су изузетно нечитки у рукопису.

Пред Богом Вишна смо сви једнаки као што смо сви једнаки пред смрћу.

У шта се све Вишну не претвара.

У Удајпуру колико домова толико чинило ми се и храмова, а пагоде с најфантастичнијим шарама. Кипови с накитом као и људи. Па богови и богиње у облаку људи и животиња. Змија обавија Брамин трон од туча. И све бели мрамор. Звона, по два сваки час зазвоне по два три удара: па у пролазу повуку за конопац. То ме потсети на Атину: тамо је тако на Велики Петак (кад код нас православних звона уопште не звоне, него ваздан клепало) – православни, Атињани, повуку за конопац и звоно, пред црквом, и зазвоне двапут.

Пре него смо се попели уз једне стрме и високе степенице што воде у храм један, најзнаменитији, како кажу, широм отворених врата, са улице, ми видимо верне, и мушке и женске како се ближе храму с тепсијама од црвеног метала, с оним индиским тепсијама ручне израде, а да се човек диви уметничким мотивима на којима је понета да се принесе жртва боговима у воћу: банане, ораси с кокос палме, плод с мангова дрвета и ваздан другог коме име не знам, ја се приближих једном човеку што носи жртву и он стаде, ваљда да ми задовољи радозналост и рече: „Don't touch it! (немојте пипнути, ја се изненадих)". Али свакако има странаца што се не задовоље што виде, него хоће чак и да пипну. Једна лепа млада Хиндускиња свакако удата поодавно, пошто је, видело се, прешла двадесету годину, са сари кокетно намештеним, стаде преда мном као да би рекла жртви богу... Коме? Брами или Вишну? Уметнички намештен преко њене глави сари, уметнички израђена тепсија и уметнички поређано воће. „Дивљаци!" што би рекли неки уображени Европљани, а колико у свему овоме уметност, лепота. „Укус", како се то каже француски (Art, Beauté, Goût).

Стојећи пред самим прагом храма, где мало устрану седи један Хиндус и чува обућу верних скинуту пре ступања у свет светих, гледамо унутра, слушамо свирку на различитим инструментима и песме храмовске. Па гледамо и игру. И тако с дана у дан. И кад ли је затворено у које доба дана или ноћи. И како се овај свет не умори од молитве. И зашто не викне некад неку световну песму. И да ли

би се икада ухватио у коло? Толики студирају у Европи, нарочито у Енглеској, а остају верни синови своје земље; живе од древног наследства остављеног им од предака. Не Индија која је остарила, али која се ни подмладила. Свуд се моле или се опажа[109] брамани, а у Индији: као што Ганг, света река, не мења свој ток, тако и народ њен, Хиндуси, не мењају своје обичаје. Погледајте Махатму Гандија. Чува им све народно, па чак и ношњу ма да је студирао у Енглеској.

Брама, прекрштени нога,[110] Вишну... Да, овај огромни бик од мрамора то је Вишну. У којој инкарнацији? У шта се Вишну не претвара.

А сад? Сад хајдемо у махараџину палату. Махараџа провинције Раџпутане је на путу и може се ући у његову палату и разгледати... Палата од белог мрамора са сликама у мрамору израђених богова и махараџа. Просторија много, намештај чисто домаћи – с простиркама плетеним палмовим лишћем и уоквиреним сандаловином. Ко ли је радио ове зидове или од зидова правио чипке? Заиста овако што се не налази ни у књизи Хиљаду и једна ноћ. Енглескиња и ја само смо се погледале, али нисмо говориле. Оним ћутањем више смо казале него.[111] Цивилизација или Култура, уметност полако је почела и разилази се по свету али је сва уметност тамо наша. Облакодери ми падоше на памет. Велико, високо – да се тим занесе онај који дође у Америку и да заборави да тражи уметност. Овде, у овој земљи кад се споља погледа – скромно, тако се чини. Јер лепота треба да се види! Као унутарње око што је у човеку, душа.

Напослетку нас одведоше у махараџине штале где уместо да видимо коње ми видесмо слонове. Велики, средњи, мали. Ови мали су просто дивни. Једнога сам, што нам је пришао, помиловала руком као каквог дечака или девојчицу. И учинило ми се да ме гледа, то јест да ме је погледао и да ми је рекао дај ми нешто да једем. Уображење, наравно. Можда сам се сетила ждребића којих је било у

109 Опажају. Могућа грешка у рукопису.

110 Нечитко.

111 Недовршена реченица.

штали код нас, у нашем дворишту. Јер мој муж имао је увек особног коња и једно женско ждребе коме сам ја име дала „Шазиле” како се у оно доба звала једна најлепша Туркиња, наша комшика у Нишу. И то ждребе долазило је пред вратима угаоним нашег чардака на обали Нишаве и тражило шећера. И чим би добило одлазило би весело. Слончету нисам ништа дала, јер нисам имала шта да му дам, и сад ми је жао.

Али оно што је најлепше и што очарава око странцу-путнику и заноси му душу то је у језеру, на једном ниском острвцу које се са обала не види – палата. Као да је на удар чаробне палице изашла из воде. Испод индиго плавог неба у плавој води, тако плавој те се чини као да је крај неба свучен доле, палата – бела као снег. Па ту су јахте најфантазнијих облика; мало даље од њих чамци са туристима. Али ми не пловимо до палате него је посматрамо са обала. Махараџа није у њој, на путу је, те би се могло ићи у њу и прошетати се по њој, али на велику жалост туриста у њој је махараџиница. Ах, да смо знале ја бих покушала сва лукавства Истока да јој одем, да јој се представим. Али, али – пусто немање времена. А од Бомбаја до Калкуте још је доста места са највећим знаменитостима које треба видети, на пример Делхи, па Агру, па Бенарес – свети град.

Док смо ми стајале на обали и с чежњом посматрале палату на води, или боље рећи у води пошто се острво не опажа, појави се једно енглеско друштво. Туристи, мушкарци и жене и пред њима је вода. Кад их види Мис Мод рече: „Свакако да гледају игру бајадера”. Чула је да ту има чувених. „Зашто не бисмо и ми?” „ – Придружимо им се!” Вођ нам се приближи те унапред узме новац за таксе: шест рупија од особе.

Кад стигосмо до једне беле индиске кућице близу краја града вођ нас уведе не пријављујући нас. Дочека нас једна стара Хиндускиња и: „Your shoes take of (скидајте обућу)!

Јер дом или освећено огњиште идентично је с храмом, а у храм се не улази с обућом.

Просторија у коју смо ушли велика је, висока је и има прозоре који беху сви широм отворени. Пошто смо поседели, једни доле – који су могли то учинити – други на столице и наслоњаче, појавише

се „бајадере” играјући, две у белим сарима, са белим великим веловима, раширеним којима су изводиле разне фигуре индиске кореографије. Обе су младе, али видело се да нису почетнице. Као што је код турских чочека игра трбухом тако је код ових игра, главна игра рукама. Извијање руку тетовираних или просто нашараних за ту игру одвело ме у Бомбај ка змији играчици. Учинило ми се да ово нису руке него змија играчица из Бенареса. Потпуна илузија змија, не једне него четири које се извијају над главама младих Хиндускиња. У змије играчице, очи су се светлеле и хипнотисале гледаоце, у младих бајадера – сјајне, као презреле оливе, али које не гледају ни у кога већ лутају по унутарњим световима. И наједанпут ми се учини да ово није игра световна, него храмовска. Чак и музика ме подсети на храмовску музику. Не могу рећи да ми се није игра свидела, али исто тако не могу рећи да ме је довела у неко усхићење. Никад не могу заборавити игру багдадских чочека на Универзалној изложби у Бриселу 1910. године. Оно је била игра крви и гледаоци-жене нису заборавиле pudeur,[112] а мушкарци поједини просто су викали.

И тако „бајадере”, и то видех и сад – „збогом Удајпуру!”

*

Ево нас на путу у Џајпур, Раџпутана, у граду чувеном са своје мануелне индустрије посуђа, накита, везова и с голубова.

Киплинг назива овај град ружичасто црвеним због боје кућа. Ја не бих рекла да је баш ружичасто црвен, него шарен као обично градови на Истоку.

Улицом сретајући жене мора путник-стра-да да се диви[113] лепоти веза њихових хаљина и да се чуди како носе на себи онолики накит, како им није тежак. Нарочито обоци на ушима и на ноздрвама. Па прстење на прстима руку и ногу. За неке се каже како су понеле све благо и од оца што су донеле и од мужа што су добиле. Како су рађене оне боје на хаљинама и они везови. По индустрији, чисто индиској, рукотворинама њихових занатлија Сер Едвин Арнолд зове Џајпур „Светлост Азије”. Light of Asia. Мене лично изненађује

112 Француски: скромност, смерност.

113 „...мора путник-странац да се...”. У преношењу слогова у други ред дошло је до изостављања слога и редунданције.

посуђе од бакра и месинга. Како руке човекове, не машине, могу израдити ову лепоту. Па по базарима кашмиреви шалеви богати и с пуно укуса. Да, то су из Кашмира, али ови овде не оставе их онако ма да су дивни, него уносе својом руком или боље рећи својом душом у њих, улепшавају их.

А голубови. Пре него што се прошетамо по граду, по знаменитим местима и до махараџине палате да се не заборави или да их не оставим за последак – џајпурске голубове. Читава јата, зашуштеше крила, закукаше голубија грла. Зашто баш сад оволика голубија узбуна? Зашто дели им се храна. Богати побожни људи шаљу храну голубовима, боговима жртву у венцима, у воћу: свако јутро. Голуб је света птица, и ко би убио голуба – тешка казна. Али ко ће то учинити кад около над њима стража бди: а и кад не би било страже...

Па се прошетасмо градом са седам капија. Са четири угла зида у палати види се каледоскопски поглед или ефект од реда слонова и камила поред којих јуре аутомобили, бицикли, па – еке, тонге и волови касачи, рикше које вуку кули и јата голубова скупљених око монументалног водоскока. Једном речи Исток у свем свом шаренилу.

Махараџина палата заузима грдан простор у центру града, величанствена с баштама. Хол приватне Аудиенције мање је интересантан јер је модеран – употребљава се за махараџу лично и његову Зенану – харем намештен, не по индијски, него мешовито јер има канделабре што висе са таванице обојене живим бојама и с позлаћеним огледалима потпуно европског стила.

Палату Ветрова Енглези називају „визија", обојена црвено просто очарава. Храм Сунца и Рубинска Капија такође су чаробни. Јавна башта је огромна и једна од најлепших у Индији. У центру те баште или парка је Алберт Хол који има унутра музеј и који Енглези сравњују с Јужним Кенсингтоном. Ценотафи[114] махараџини су зидани белим мрамором, у врту по дрвећу скачу мајмуни који су ваљда због старости – потпуно седих глава...

114 Грчки: ценотаф или кенотаф – маузолеј, симболична гробница у којој се не налази тело преминулог.

Мис Мод и ја одселе смо у хотел Кајзер и Хинд, један од великих хотела (веле да их је свега два) примерног реда и чистоће.

Са својим ручним торбицама, ташнама, несесером и попакованим стварима, попеле смо се у тонгу, свака своју, и упутиле се на станицу: идемо у Делхи, столицу вицекраља од Индије: воз нема да се крене кроз један сат, али ми хоћемо да седимо пред пероном и да посматрамо шаренило сваки дан гледано, а које се увек чини ново и шта би. Полицајци зауставише наше тонге, наредише кочијашима да се повуку у страну и да се отуд не мичу док не прође... Ко? Махараџа. Какво изненађење и каква радост!

И тек после четврт сата указа се, то јест указаше се слонови, предводници и за њима огроман слон који се од кита, од реса, од шаренила просто изгубио, те и не личи на живу животињу, него нешто не лепо, него чудно, чак и страшно, на нешто направљено руком човековом, аутомат. Онај што га води висок је, витак је, у уским белим панталонама, или управ...[115] у белим чарапама дугачким више колена, са жутим утегама у плавичастом мундиру или некаквој хаљини доле широкој, дугој до колена, с белим турбаном са жутим венцем око врата, мрк с црном брадом и с копљем у десној руци; дужан је да такав седи управо над вратом слона и тера, а махараџа... Где је махараџа? мислила сам ја. Јер видим слона, то јест, најпосле, пошто добро загледах, познадох то што се креће тихо да је живо и да је слон. Познала сам не само по сурли но и по трошном зубу белом што вири испод, или поред кита и реса којим је слон накићен. Видех једва и Махараџу – седи слону на сапима, али не онако, него на једном узвишењу. Ја се сетих да је то тахт[116] како се турски каже, на коме седе намештеном на подијуму судије кад суде: седе прекривених ногу. И Махараџа од Џајпура седи исто тако на узвишеном месту са свога положаја и достојанства. Од огртача једва се види и чини се мали (а рекли су ми у Џајпуру да је високог раста). Има чак сукњу ниже колена и једва се опажају његове дебеле ноге. Махараџа има црну браду, бели мали кратки

115 Нејасна реч у рукопису.

116 Турски: тахта, даска.

турбан, испод огртача види му се плава хаљина и огрлица од жутог цвећа, или може бити од неког драгог камења из индијских гора. Он не седи тек онако под сунцем које праска него под сунцобраном као крв црвеним. Код његових ногу… Какво изненађење, Жена! Особито лепа жена у белој хаљини, са црвеном лентом и црвеним турбаном, у средини са жутом перјаницом. Ох, кад бих могла и смела да узмем доглед да је боље видим. Је ли то махараџиница? Кога да питам? Никога. Оно мало туриста као да се скаменило. Само видех да је Мис Мод жива јер направи реверанс, тај чувени реверанс за који се Енглескиње које имају приступа у енглески двор, у Лондону, спремају по три месеца. Да ли је махараџа спазио тај реверанс који је свакако видео код енглеског краља и индијског цара? Свакако. Али, ако га није видео Махараџа, свакако га видела Махараџиница – то јест ако то Махараџиница –, јер је – жена.

У Џајпуру нема више од 120.000 становника; а махараџа има под собом и влада провинцијом од 15.000 квадратних енглеских миља са 3.000.000 душа, и има годишњи доходак од 7.200.000 фунти стерлинга, и словом седам милиона и две стотине фунти стерлинга.

А, узгред буди речено, у Џајпуру чух да је њихов Махараџа цењен, па чак и вољен од Енглеза, почев од обичних који живе у Индији, па чак и од вице краља од Индије.

XVIII
ДЕЛХИ, ГЛАВНИ ГРАД У ИНДИЈИ СТОЛИЦА ВИЦЕ КРАЉА ОД ИНДИЈЕ

Оставиле смо Џајпур врло задовољне, задовољније но што смо очекивале. Може бити стога што смо виделе Махараџу од Џајпура. И дошле смо у Делхи: утисак сасвим друкчији од утисака из Раџпутане и њених градова. Може бити стога што је ово нешто друго, различито. Нарочито нови Делхи, који се тек гради: ови који га подижу не мисле ни на шта друго него да из њега краљују вековима ко зна докле, до краја света. Мис Мод је веома задовољна што види да се ја на сваком кораку изненађујем. Ко ли направи план? Свакако ови што владају Индијом.

Слушајте. Не преписујем ово из путничких књига него из својих заноса. Станем на згодном месту и записујем; да, кад ли устреба, препишем; Можда је погрешно под првим утисцима записивати, али, свеједно. Град, Нови Делхи, огроман, још је недовршен и готово празан. Улица грдно широка, права, дугачка, прави булевар, асфалтирана; ограде су зид низак, куће беле, „бангало”, са отвореним ходницима и стубовима, с прозорима доле већим, а други, под самим кровом, мали. Куће су повучене са улица у огромне баште пуне дрвећа, зеленила и цвећа. Куће су ипак свуд у реду; како би биле – и кад би поред […][117] на улици биле капије или дворишне вратнице. Тргови, или, боље рећи, скверови, као у Лондону, са засађеним најелегантнијим дрвећем. Ови бели бангало, они су провизорни, да кроз коју годину…[118]

Ко дође у Индију и сврати у Делхи, видеће величанствене зграде, палате, нарочито палату у којој ће живети и из које ће владати вице-краљ од Индије.

Кад се нагледасмо Новог Делхија, попесмо се у своје тонге и одосмо у Стари. Премда хотел у којем смо одселе у Старом је, и то у близини палате, или, боље рећи, Двора вице краља. У парку, повучено од улице је Двор; спреда зграде за гарду и остале потребе.

117 Нејасно.

118 Реченица је прекинута.

И шта има да видимо кад је краљ у својој ризници. И да се има нека дозвола, ипак ништа. Он је ту. Зар бисмо се шетале по белој чипканој, то јест мраморној палати у Џајпуру да је махараџа био ту? Не би. Чак, може бити, не би нас водили ни у какве штале да видимо њихову „ергелу" белозуба и дугозуба слонова.

Ови бангало кроз коју годину, као што рекох, уступиће место палатама најмодернијег стила. Судећи по Новом Делхију, Индија се подмлађује. Јер досада се говорило да се све мења, осим Индије. Да је иста онаква каква је била у доба кад је Буда сео у Сарнату да размишља...[119]

А у Делхију по балконима не седе само Енглези, званична лица, чиновници, него и Хиндуси. Премда већински је још празно, нико се још није уселио. Па има и муслимана – сви који су са службом у близини вице-краља.

Остависмо град, па пођосмо чаршијом, свака у тонги с којом се са станице довезла. А чаршија је и овде у крају урођеника, наравно, у Старом Делхију: са дућанима широм отвореним. Само нису типични као у Удајпуру и у Џајпуру. Па ипак, све је за дивљење и све је ручни рад од слонове кости и дубореза.

Кад пођосмо кроз улице Старог Делха, готово заборависмо Нови Делхи. Што и мени овако није за чудо, јер ја сам „ориентофил", а и сама сам Ориенталка. А и Мис Мод, па тако и оне Британке, па чак и Американке с којима сам по Бомбају шетала: „Сваки оријенталски град има своју локалну боју", док европски градови „исто то само мало друкчије". А у Индији, можда због ових разних раса и разних вероисповеди. Па ови храмови и пагоде, па ове џамије. Где се може још видети Китаб-Минар или Велика Џамија? Све је подизано за владавине Великих Могула.

Преко пута нашег Савој хотела је резиденција Махараџина. Али је, може се рећи, опет један бангало, каква је резиденција махараџина у Удајпуру, па и у Џајпуру. Е, а они су тамо ...[120]

119 Додато изнад реченице у рукопису: *држао прву проповед и тада*.

120 Наставка рукописа нема све до XXVIII поглавља (видети Поговор на крају).

XXVIII
У КАЛКУТИ, ТАГОРОВА КУЋА БЕЗ ТАГОРА[121]

Мистериозна Индија „са сунцем с палмама и с брујањем звона храмовских". Мајка Индија!

О како бих имала много да пишем о Индији!

Индија ми је срцу ближа од свих земаља које сам походила на овоме своме дугом путу по Истоку. Осећање које ме је обузело још како сам ступила у Индију, никако ме не напушта, иако је прођох готово целу и обиђох све у њој што је њеној деци светиња. Ово осећање моје једна је необјашњива радост и једна необјашњива жалост у исто време. Овако нам је само кад дођемо у неку земљу или место где смо некад живели, па навале на нас успомене наших прошлих година и наших бољих година. Јер све године наше што су прошле боље су од ових што су и што долазе. Заиста загонетно. Чини ми се као да сам у Индији некад живела. Индија није онаква како сам о њој читала и слушала. Али о њој су писали и о њој су ми причали страни људи који њу нису умели видети онакву каква је. Индија није остарела, а није се ни подмладила: и данас је онаква каква је била у оно доба кад је Буда држао прву проповед, у Сарнату, у близини светога града Бенареса... Мајка Индија!

А сад хоћу да вам пишем о једном необичном сину њеном и још необичнијој средини где је он некад живео и околини која га сад окружава. У Калкути вам о овоме не писах због грдне врућине.

Па и овде, у Мадрасу, страховита је врућина, већа но у Калкути иако још није ни половина марта; али ја ипак могу писати седећи прво под овим широким манговим дрветом, а после тамо, на једној великој тераси, то јест равном крову једне беле високе индуске куће коју су надвисиле кокос-палме и која је на самој обали Бенгалског залива с кога допире пријатан поветарац.

121 Ово и наредно поглавље Јелена Ј. Димитријевић објавила је као *Писма из Индије* (Београд: Народни универзитет, 1928). Поновљено издање са преводима на енглески и хинди језик објавила је Ана Стјеља (Београд: Digitalart company, 2017). У нашем издању текст је транскрибован непосредно из рукописа.

У Калкути, поред неких великолепних индуских храмова желела сам да видим и једнога великог Индуса. Да, великог, не највећег. Јер како кажу Индијанци, не само Индуси, и Тагор и Ганди, обојица су велики. Тагор пева патриотске песме; Ганди тражи слободну Индију. Од срца сам желела да видим Рабиндранта Тагора, или просто „Поета", како га обично зову његови земљаци. Могла сам га видети у Египту, али нисам хтела, јер сам волела да га видим на његову дому у Бенгалу, у његовој Индији.

Било је подне. Врућина неописана. Аутомобил је јурио, уколико је могао јурити кроз једну чудну гунгулу, оним крајем Калкуте где живе урођеници. Као свуд по Индији, тако и у Калкути, овај крај вароши је за стране путнике најинтересантнији, јер је типичан. Као на Индијанцима, тако и у овим крајевима не види се ништа енглеско, до што кола држе леву страну као у Енглеској. Којом год смо улицом прошли, свуд су се видели урођеници у својим белим „доти", платну без шва из једног јединог комада обавијеног око тела доле тако, те формира гаће, неку необичну врсту гаћа с једном ногавицом краћом, често изнад колена, у белој горњој хаљини која личи на нашу обичну мушку кошуљу, или, горе, сасвим голи и у највећој врућини гологлави и боси; и урођенице у разнобојним „сари", памучним или свиленим, опет из једног јединог комада материје, без шва,[122] намештеном тако да доле формира сукњу а горе као неки огртач који оставља с десне стране голо раме и голу мишицу и, често, голу дојку, с гривнама на тој голој мишици, на рукама и на босим ногама, с прстењем на прстима руку и ногу, с минђушама у оба ува и у једној, левој ноздрви; и урођеничка деца, једна упола гола, друга сасвим, са гривнама на рукама и ногама, и мушка и женска, и с минђушама у ушима, са сребрним ланцем на коме виси „смоков лист"..., мала мушка деца од две године, а већа, па и доста велика оба пола не само без одела, него и без „смокова листа"... Чинило ми се да су се куће белеле више него иједног дана, јер је сунце било на зениту, куће Индуса стремовима отворене са свих страна, с огромним ветрилицама што су висиле с таваница и окретале се, и дућани не већи од ормана где су на тезгама седели или лежали дућанџије. Између кућа и дућана појављивали су се

122 Шава.

храмови или олтари Индуса под високим кокосовим палмама, на улазу с белим мраморним слоновима, или с поједним месинганим или од дрвета црвено обојеним биком, окићеним огрлицама од жутог и црвеног цвећа, пред којим стоји месингани суд са жртвеним воћем: бананама, ананасима и плодом кокос-палме. Црни и ужасно ситни и мршави, готово голи кули натоварени као слонови пуштали су чудновате гласове сличне гласовима неких претоварених животиња – да им се направи пут; мршави „голокраки" људи, црни с белим турбанима вукли су двоколице које се зове „рикше" и у којима је седео по један гојазан грађанин или неки добро урањен странац и трчали коњским касом; „свети људи" обрасли у косу и браду ишарани по челу, лицу и грудима разним шарама беле и црвене боје, боси, гологлави, с парчетом платна око голих бедара, или с кесом од крпе напред, запомагали су за милостињу; очаравателји змија с корпама у којима су по поклопцем кобре свирали су у тикве што пуштају гласове као наше гајде и мамили гледаоце – муштерије, предсказивачи среће и погађачи судбине полетали су к моме аутомобилу кад год је он застао на знак полисмана црног у црвеној чалми, црним кратким чакширама, у белим дугачким чарапама и у ципелама, да мени гледају у длан или на ушној шкољци; „свете краве" ишле су поред дућана мирно мање узнемираване но свети људи; „свети мајмуни" кезили су се с каквог егзотичног дрвета; „свети пауни" шетали су се на понеком храмовском крову. Мрка кожа у Индијанаца у свим нијансама, почев од чоколадасте до црне као у суданских црнаца преливала се на сунцу као да је од политиране ораховине или полиране бронзи, нарочито кожа у људи из четврте касте или оних ван каста што се зову парије. Шкрипа кола с биволима с грбом опуштених великих ушију и усправних огромних витих рогова обојеним жутом и црвеном бојом, с црвеном огрлицом; вика уличних продаваца свега и свачега; мирис мириаде врста зачина и егзотичног биља и лишћа... Исток у свему своме раскошном шаренилу и у својој[123] својој раскоши, али и беди... И кроз један нечувен и невиђен метеж од људи и стоке, од кола небројено необичних врста, кроз један чудан метеж који се само на Истоку види са источном уком и буком, мој аутомобил час

123 Свој.

појуривао а час застајао, сад се провлачио лево, а после, где се није видео полисман, ударао је средином... А мој „шофер" у белој доти сумњиве чистоће, бос али не и гологлав, но у белој чалми кроз коју је у средини извиривао чуперак од неколико длака косе, онолико је пута пустио чудан глас колико сам га пута ја боцнула сунцобраном у леђа, јер ми је тим јављао да је разумео зашто сам га боцнула, то јест да треба да пожури. И најпосле, „шофер" је стао заустављати аутомобил, а вођ такође урођеник, и он у доти али гологлав, и који је седео поред шофера узео је распитивати пролазнике за кућу Тагорову.

Кућа Рабиндраната Тагора налази се у улици Дварканта Тагора, број 6. породица је његова чувена и припада оној касти из које су брамини, највишој првој касти. Људи су нас обавештавали, аутомобил је опет стао да јури, где се могло јурити. Сунце, чини ми се, није сијало, него буктало. Јара је била са неба као из зажарене пећи. У ово доба дана од страних путника ретко се ко усуди да се појави на улици. Сви се позавлаче у куће, по својим хотелским собама широм отворених врата и прозора са спуштеним завесама, с огромним електричним вентилаторима што се непрестано окрећу. Ја сам била обучена како се обично у Индији стране путнице, па и оне странкиње што у њој стално живе, облаче, нарочито у овом крају Индије где је врућина просто страховита. Била сам у лакој белој хаљини без рукава коју сам у Бомбају купила; на глави сам имала бели топи [с вентилима] који сам такође у Бомбају купила – чим сам се, такорећи, искрцала на бомбајску обалу – не да ми заклања лице од сунца, но да ми чува главу и потиљак од сунчанице. А то подне, да нисам имала на очима сасвим црне наочари, од оне чудне светлости сунца и још чудније белине кућа на које је та светлост пала мени се чини да бих ослепела...

И пођосмо једном ужасно дугачком улицом, или се мени чинило да је толико дугачка и да јој никада неће бити краја... Најпосле један младић интелигентна лица, урођеник, бос и гологлав, попе се на пењаоницу нашег аутомобила, и пошто мало пођосмо, зађосмо у један ћор-сокак поред урођеничких кућа и дућана. Младић показа руком на једну белу кућу у дну те улице, рече: „То је кућа индуског Поета", скочи доле и оде. Али то није била кућа индуског Поета.

Похита други младић интелигентна лица, урођеник бос и гологлав, па се и он попе на пењаоницу... И само мало, па скренусмо у други ћор-сокак.

У дну те улице виделе су се три лепе куће са баштом пуном цвећа и двориштем где се црвенела земља као да је била поливена крвљу. Две куће нарочито су типичне, не што су индијског стила, него што су: једна жута а друга црвена. Овима бојама, жутом и црвеном, Индуси се шарају по челу и лицу, или имају на челу само знак, округао, у величини нашега никленог новца од пет пара, те се зна којој секти припадају и коме се богу моле: Џену или Сиви, или Сивиној жени Кали, или Дурги, како је они још зову, заштитници Калкуте, богињи с три крвава ока, исплажена крвава језика који јој виси до струка, с огрлицом од мртвачких глава...Трећа је кућа била бела, бела као лабуд, или још нешто лепше, то јест пријатније на овој грдној врућини, као снег на врховима Хималаја, који сам тек пре неки дан била видела... Из беле куће, поред послуге, појави се један младић. Ах, да сте могле видети тог младића! Леп је као неки грчки бог, на пример као Адонис иако је сасвим мрк. Гологлав је и бос, доле у белој доти, а горе с белим кашмирским шалом намештеним у борама како су Римљани намештали тогу. Изгледао је може бити толико мрк због белог шала и необично белих зуба. Његове црне крупне очи нису гледале ни у кога, ни у шта. Ја сам се на овакве погледе интелигентних Индуса већ навикла. Ја казах ко сам, одакле сам, и за шта сам дошла. „Поет не живи у Калкути, већ на свом добру у Сантиникетану: шездесет миља од Калкуте", младић рече. Глас му је симпатичан, а енглески језик без страног нагласка, И замоли ме да не идем док не јави Тагоровим рођацима, „Сликару и Доктору", па тихо и достојанствено оде у белу кућу. И одмах се врати. „Сликар и Доктор моле да изађете горе". Сишла сам са аутомобила и пошла за младићем уз једне високе, високе степенице, а које немају одморишта. Како ми је било, нарочито на оној врућини, лако је погодити... Кад уђох у собу, у салон, како ли да кажем, „Сликар и Доктор" стајаху на самом улазу и поздравише ме по индуски, то јест саставивши руке као католици у молитви и приневши их к устима тако да им палчеви додирнуше уста, а прсти чело, и поклонише се. У овом поздраву, код простог света ја

налазим нечега ропског, код школованог нечега отменог. Истина, другачије поздрављају људи из последње касте а другачије из прве. Ја ову индуску господу отпоздравих климањем главе. Кад нисам знала да се Индуси не додирују руком с онима који нису Индуси, ја сам им пружала руку да се рукујем; иако бих успела да кога човека или жену ухватим за руку, мени се чинило да та рука, уска и сувише мала и као да је без костију, гледа да се измигољи из моје руке, и да се мигољи као нека животињица, и било ми је веома непријатно, чак грозно. Али како чух да сматрају да су постали нечисти од додира оног који није Индус, те иду да се перу, ја више ниједном Индусу не пружих руку.

И „Сликар и Доктор" (само ја ни данас не знам ко је био сликар а ко доктор), врло су лепи људи иако нису сасвим млади. Мале су главе, лепога носа, лепога стаса, и ако су ситни. Обријаних су бркова, обријани, кратко ошишане косе. Гологлави су. Доле су у белој доти, горе у белој кошуљи са широким белим свиленим кашмирским шалом намештеним у наборе. На босим ногама имали су сандале, али не онакве какве су носили наши свеци, него онакве какве у Индији носе понеки профани, јер свети људи су увек боси. Леп нос, танке стиснуте усне, прав стас, отмено држање. И какви, чудни погледи! И ко зна у кога су гледали, у мене нису, кад су на чистом енглеском рекли: „Поет не живи у Калкути, мада је овде његова кућа". Која кућа, бела, жута или црвена, црвена као огрлица богиње Кали? – помислила сам, али нисам ништа рекла. Индија, земља религије; земља мистицизма; земља мистерије... Мајка Индија!

Рекоше младићу да ми да Тагорову адресу. И он написа: „Рабиндранат Тагор.[124] Сантиникетана. Болпур-Луп Лајн. Из Калкуте полазак Ховрах-станице, у 9.54, пре подне."

А док младић писаше, ја прелетох погледом салон... Врло висока и велика соба, као обично у Индији. С таванице висе и окрећу се огромне ветрилице. Прозори, без стакла, са шалонама, широм су отворени, тако и врата. На поду су асурице од палмова лишћа исплетене и сандаловим дрветом уоквирене у величини

124 „Рабиндранат Такур", тако је написао (прим. аут).

малих ћилимчића, све поређене симетрично и једна уз другу, те формирају велики ћилим који је застро готово сву собу. На свакој од њих поједан је дугачак округао бели јастук. И то је сав намештај. Као свуд на Истоку тако и у Индији, нарочито у Индији (јер се ближи Исток у многоме, па и у овоме, европизирао прилично) обично се седи доле, као по храмовима у кућама. Ја замислих ова два, то јест ова три интелигентна Индуса како седе прекрштених босих ногу на асурицама од палмова лишћа, али не као Брама са своја три лица (Брама, Вишну и Сива), него као Буда – мада нису Будисти – на свом престолу од лотусова цвета... Не, ова три Индуса не личе на туђе богове, него на своје.

Што се тиче мене, ја сам очекивала да ће ме позвати да седнем, не на асурице, него на столицу једну исплетену од бамбусове трске; али, на моју жалост, они то не учинише. Јер кад бих ушла мало даље у собу, морала бих скинути обућу... Због тога су ме и примила на самом улазу, да не бих ушла са обућом... Зацело због тога...

Један од ове двојице, зацело доктор, рече да је био у Србији, у рату. И ја сам уобразила да су ме ова два необична човека примили у кућу само зато што сам ја младићу казала, кад сам рекла своје име да сам из Србије. Јер великој Индији импонује мала Србија; и њу узимају као идеал за остварење својих идеала.

XXIX
У ПОСЕТИ ТАГОРУ У САНТИНИКЕТАНУ

Опет писмо из Мадраса, али и сад не о Мадрасу.

И гле, ја се реших да нађем и посетим у Рабиндра Нат Тагора у Сантиникетану.

Сутрадан је била недеља. Чота-хазри – мали доручак донео ми се у свануће, док сам још била у постељи, као свако јутро, и као и осталим гостима, како је то обичај у Индији; а бора-хазри, велики доручак ја сам, на свој захтев, имала још у осам. Журила сам се да не одоцним за воз, који за Болпур полази у 9.54 по белешци онога лепог младића код куће Тагорове у Калкути.

Не седох на тонгу, једну врсту двоколица у које је упрегнут коњ, ни на рикшу, једну другу врсту двоколица које вуче човек, него седох, као јуче, на аутомобил...

Пошто је било рано, а недеља, улицама с величанственим зградама у модерном делу Калкуте није било света, те је мој аутомобил брзо затутњао преко великог Ховрах Брица на Хуглу, рукавцу реке Гангеса,[125] што запљускује Калкуту.

На станици доживех два разочарања: прво, воз за Болпур не полази у 9.54, већ у 10.55; друго, од Калкуте до Болпура није шездесет енглеских миља, већ деведесет девет!...

„Па шта је било оном лепом младићу?!" питала сам се с чуђењем.

Ја држим да би се многа друга на моме месту вратила, пошто је требало дуго чекати на станици на једној врућини што се ширила као пожар, у једној гунгули што је надолазила као река; а ја се не вратих.

Као што рекох, била је недеља: а у недељу празнују они што Индијом владају, па, ево, и урођеници. И морам признати да сам се била уплашила од толиког света, урођеника, путника, који на пут поносе готово све своје покућство: беле су бошче и дењкови, жути

125 Ганга.

се месингано посуђе, и беле се костими урођеника, њиних жена и њине деце, оне деце која нису гола...

Па ипак, у пркос и врућине и гунгуле, време ми прође веома брзо у разговору с урођеницима и урођеницама који говоре енглески. Људи су као обично, и по целој Индији, започињали разговор о политици; а жене нису о моди, тој тамо европској моди што је захватила и Египат и Сирију и Палестину, али није Индију.

Кад чуше коме сам се упутила одобраваху задовољно. По њином мишљењу и по њиним осећајима: бити у Бенгалу а не видети индуског поета, исто је што и бити у Бенаресу а не видети Златни Храм или обожавање сунца јутром на реци Гангесу.

Као што су политичка начела Тагорова и Гандијева различита, тако су различита убеђења или само мишљења њиних сународника. Јер једни су уз Тагора, други уз Гандија; а сви имају подједнако поштовање за оба своја велика земљака. Управо, ово и није поштовање, него култ. А што ретко кад кажу Тагор, него Поет, ја мислим из истог разлога из кога турски фанатици не кажу Мухамед, него Пејгамер:[126] да му не би помињали име на профаним местима.

„Поет је", каже један Тагоровац, „уз Енглезе, не што не би био патриот, него што познаје своје сународнике. Јер и ако су Индуси у великој већини, они ипак не би могли владати, те би дошли муслимани. Под британском управом имамо путеве, железнице, дивне зграде по великим градовима; а тога не би било под муслиманима". На то ће један Гандијевац: „Све је то наш новац и наша снага. Индијских народа је три стотине и двадесет милиона, а Британаца у Индији свега двеста хиљада с њиним женама и њином децом; и, ето, они владају! Нашу земљу дају под закуп нама, ми је обрађујемо и њима плаћамо закупнину; наш је човек плаћен упола од њиног човека за један исти посао; њини су писмени сви, наши пет од сто: у својој земљи ми смо туђини." Опет проговори Тагоровац: „А ко заведе ред у земљи? Ни крађе, ни убистава." – „Ред је завела наша мирна природа", каже Гандијевац. „Ми, Индуси, мирни смо, побожни и богобојажљиви. Не бојимо се некога што се види, него

126 Пејгамбер: Пророк.

нечега што се не види”. А Тагоровац вели: „Ја поштујем Гандија, јер знам да воли своју земљу, али он је у народу нашем много изгубио како је јео за једном трпезом с муслиманима”. – Па то је његова политика; јер зна да без муслимана не бисмо могли ништа учинити иако је нас Индуса двеста милиона, а муслимана само седамдесет милиона. А ви, Гандијеви противници, видећете ускоро резултат Гандијеве преслице. Она не преде да подстиче на бојкот робе из Манчестра, како његови противници кажу да би га понова стрпали у затвор: Ганди преде основу за слободну Индију” заврши Гандијевац. – „А ко ће испрести потку? Ко?” – пита Тагоровац с иронијом. Зар ми, Индуси? Ми, Индуси нисмо ни дипломати ни војници. Ми, Индуси поетски смо народ, и сањалице смо, и мистичари”.

И никад нисам имала утисак да у Индији влада потпуна слобода мисли и речи као то јутро на Ховрах-станици, где има Енглеза чиновника; а полисмени крстаре ради одржавања реда, и где је ред, узгред буди речено, примеран.

И воз крену за Болпур, ја тек тада опазих да је она изливена река од света ушла у корито и готово сасвим пресушила. Јер са Ховрах-станице полазе многи возови у разне правце ове простране земље.

И воз крену за Болпур, тачно за један секунд. Ја се нисам имала чега бојати, јер места је било и сувише. Ја уђох у купе за жене, где затекох два човека. Али ред није нарушен. Могло се сести где се хтело, пошто је био дан. Док ноћу, у купеу су за жене – жене: по две, три, највише пет, то јест ако је купе за пет; а сви су купеи за спавање. Нигде није пријатније путовање железницом за саму жену него кроз Индију.

И воз узе да јури кроз равни Бенгал. Дан је био топлији него иједанн. Сунце је личило на разбукталу ватрену куглу. Чак и кокос палме као да су оборише своје огромне лепезе. У загасито плаво небо дизали су се, или боље рећи ширили су се огромни тамариси и мангово дрвеће које је издалека давало илузију огромних зелених разапетих штитова где би се могла заклонити не само од сунца, него и од кише – читава чета људи. Понеке тонге, нарочито еке, промицале су зажареним друмом под чијим су белим везеним

платном што личи на кров од паланкина[127] седеле Индијанке црне у црвеним и ружичастим сарима и са силним сребрним накитом који је бљештао на сунцу. Није се знало да ли су више биле накићене жене или запрега... Сад је воз јурио поред зелене бамбусове шуме; после кроз жута пшенична поља што су се таласала на поветарцу и давала илузију жутога мора; и сваки час је промицало једно високо дрвеће са загасито црвеним крупним лептирастим цветовима које ме је изненадило и очарало још у египатским оазама. У Индији, загасита је боја коже људи, загасито је перје у птица и загасито је лишће у биља и цвећа. Чак енглеска трава по парковима није јасно зелена као у Енглеској, него је загасита. Опојни мириси егзотичног биља и дрвећа ширили су се врелом атмосфером и пунили су наш купе. Сви прозори, који су као свуд једни према другима, били су отворени, док су шалони са сунчане стране били спуштени и разређени, па ипак врућина, и ако су се три вентилатора непрестано окретала... Тек шести март по новом календару... То пре подне од тропске врућине ја сам осећала ужасан умор, а од бесконачне равнице страховиту досаду.

Али, ипак, поред свега овога мене су необично заинтересовала она два човека у моме купеу. Да су Индуси ја сам видела и по њиховој физиономији и по њиним костимима; а да су господа познала сам по њиховом држању. Турци жваћу саказ, Американци чујингам а Индијци бетел, и ја не знам који ме више нервирају кад их гледам, а код свих ми ово жвакање личи на преживање. Од ове двојице, у моме купеу један је пушио, а други жвакао бетел. Говорили су енглески. У Индији, школовани Индијанци па и Индијанке између себе говоре енглески. Ко су ти људи? помислих кад почеше да говоре о Метафизици, и кад ја погледах у њине костиме... Обојица у белим доти, у кошуљама и са необично белим кашмирским шалом, гологлави и боси... Истина, крај клупе где су седели прекрштених ногу стајале су им сандале. Али, дуго се нисам питала, јер ми се преставише. Један је доктор Права и професор Универзитета, други доктор Филозофије и професор Универзитета. Обојица су оксфордски ђаци. И они су путовали у Сантиникетан.

127 Врста носиљке без точкова коју покрећу људи.

Али, ја сам убрзо била разочарана, очајна. Јер кад чуше да сам пошла Рабиндранту Тагору, они у један глас узвикнуше: „O, I am sorry! Поет је врло болестан: оболео је од маларије.”

„Деведесет девет миља по пакленој врућини ни за шта!” рекох ја очајно.

„O, Lady! Don't tell for nothing (О, госпођо! Немојте рећи низашта),” рече доктор Права очито с прекором. И додаде:

„Видети Поетову средину у Сантиникетану, исто је што видети Брамине симболе и атрибуте по браманским храмовима.”

„Кад бих видела Тагора у његовом Сантиникетану, мени би било исто онако како је било онима који су имали срећу да виде Толстоја у његовој Јасној Пољани.”

„You are right! You are right! (Ви имате право)” одобраваше доктор филозофије. „Не само велике људе, него и обичне, треба видети на дому, не у туђини. Јер ми смо ми само кад смо у својој земљи међу својима...”

Кад воз стиже у Болпур, беше већ скоро три. Опростих се са сапутницима и одвезох се у Сантиникетан... Ту на једној ледини једна је кућа што се зове Rest-House (кућа за одмор). Чим примише моју посетницу за Тагора донесоше ми тифин (ручак). Била сам мртва гладна. Господа професори куповали су ми на станицама банана и мангова плода, али ја сам воћем само глад заваравала.

И убрзо спазих с веранде, где сам ручала, једну особу где иде друмом. Та особа била је с белим платном доле, које није формирало гаће, него просто била обавијена око тела како ми обавијамо пелену око детета остављајући му слободне ножице да може да хода, ако је проходало; горе, на голом телу које је било врло мрко имала је црвен шал намештен не само отмено, него чак и кокетно; а била је боса и голишава, мушко или женско? По шалу бих рекла „мушко”; али по платну што је изгледало као сари, по великим златним карикама на ушима што су се сијале према сунцу, по гривнама на голим мишицама и на босим ногама, нарочито по ходу ситном и грациозном, ја закључих да је женско: млада и лепа, врло лепа и ако мало и сувише гарава девојка... Коса црна и коврџава не кратко шишана него исечена онако како је секу париске les garçonnes,

младе девојке без прсију и бедара те личе на младе мушкарце. А кад се сасвим приближи, кад већ стаде преда мном, ја видех да је мушко, јер, иако врло младо, имало је бркове, то јест брчиће, врло мале, чак помало и упредене, онолико колико су се онако мали могли упрести. Сасвим инстиктивно, чим сам ову особу друмом опазила, ја сам помислила: то је весник од Рабиндранта Тагора. Да, то је био весник, и ја сам закључила да је добар весник пошто се његово мрко лице смешило те су се видели зуби бели и светли као бисер и који су личили на зубе у детета.

„O, well come! How are you?” (О, добро дошли! Како сте?) и рече он сасвим фамилијарно као да се познајемо богзна откад, како је то обичај на Истоку. Па и не чекајући одговор поче на енглеском са бенгалским акцентом: „Поет је врло болестан, има маларију, и доктор му је забранио да...” – Врло ми је жао што је Поет болестан и што не могу да га видим...” прекидох га ја. А он узвикну: „O, Dear!” (О, боже мој). И поче још фамилијарније и смешећи се: „Та имајте стрпљења! Чекајте мало док завршим! Поет ће вас примити само што сте из Београда... Ево, ово је написао његов секретар,” заврши он али тако доброћудно као неко доброћудно девојче или дете и пружи ми једну жуту хартијицу на којој писаше: Гђу. Д. Поет ће примити данас у пет часова. Секретар,” итд.

И ко је овај младић девојка? Ја сам се питала, али не двапут, јер он готово одмах рече, не представивши се но просто рече: да је Индус, да је студент Филозофије и да му је име „Кр'шна” (тако они изговарају име Кришна). „Да, ја носим име бога Вишну у његовој осмој инкарнацији,” рече он и насмеја се, те му се видеше не само бели зуби, него и црвени језик, тако црвен као у богиње Кали. Зачудо што се у овог црног света овамо језик чини црвен а нокти бели.

Пошто је било рано за посету, Кришна ме одведе у школску библиотеку, једну обичну индуску белу кућу с тремом застртим асурицама. Под тим тремом сеђаху неколико Индуса боси и гологлави, сви у белим доти, сви у белим кошуљама, осим једнога који горе беше сасвим го, и кад мене спази повуче на једно раме бели шал... Сваки је био с књигом у руци. „Ко су ти људи?” Не, ја се нисам питала јер Кришна прошапта: „Моји професори”. У библиотеци опет неколико људи, Индуси, у таквим костимима и с књигом... Али

никад човек није видео интелигентнијих израза лица, оних ситних мирних индуских лица, нити интелигентнијих очију, оних крупних немирних индуских очију и ако се чини да ни у шта не гледају и да погледима лутају по неким унутарњим световима који немају ничега заједничког са спољашњим светом. Овој господи у библиотеци Кришна каза ко сам, то јест одакле сам дошла и зашто сам дошла, да видим Поета, а они ме поздравише по индуски, склопљених руку и приношењем к устима и челу. После пођосмо кроз просторије Библиотеке с полицама с књигама не само индијских писаца, него и енглеских и нешто француских и других. Кришнине босе ноге табале су по каменом поду. Прво ме је одвео к полицама с Тагоровим књигама. Целокупно издање, подједнак формат и једнаке тврде корице. „Кад је ваш Поет написао толике књиге? И како је мало преведено на стране језике", приметих ја. А Кришна ће на то: „Оно што је најдубље и најлепше није преведено, јер се не би могло превести а да не изгуби од своје дубине, нарочито од своје лепоте". И стаде узимати једну по једну и отварати је, али тако некако као кад би отварао Веде с молитвама и химнама. „Тагор је неисцрпан као река света Ганга. Јесте ли видели свету Гангу по храмовима. Јаше на крокодилу; круна јој је од алги, огрлица од риба а појас и гривне од змија? Ми обожавамо Поета и што је велики и што је наш. Он пева наших жеља сари. Све што он пева нама је близу, јер је наше." И прочита ми једну песму на бенгалском језику. Мени је било веома пријатно да га слушам, колико што је његов младићки готово детињи глас звонио као неко од многобројних металних малих звона на њиним храмовима, толико што ми бенгалски језик као и индустански некад по нагласку много личи на наш језик, како се говори у Македонији.

Још пет минута до пет. Пођосмо Тагоровој кући. Усред бела дана чудна тишина. „Ово место зове се Боравиште Мира," рече Кришна. Онде једно широко мангово дрво, онде један широк тамарис, а тамо један широк ним; а у даљини диже се силан бамбус и кокос-палме. Све бујно и зелено и ако киша никад не пада у ово доба године. „Од нимова дрвета кидамо мале гранчице, поскидамо лишће, ољуштимо кору, исечемо ситна дрвца за чишћење зуба; од палмова лишћа плетемо асуре; од бамбусове трске правимо куће

и покривамо их палмовим лишћем," говори Кришна; а ја сам све више узбуђена што сам ближе кући Тагоровој: „Је ли ово Поетова кућа?" питах кад видех једну белу индуску кућу у зеленилу. „О, не! Ту седи Dutch." Холанђанин или Холанђанка, не питах, јер ми се и то учини ситно. Свакако Холанђанка, пошто Кришна рече да ће тамо да ме води после посете Тагору. Па и онамо једна бела кућа у зеленилу, али ја сад не питам. И наједанпут, мени се учини да сам негде у нашем селу са раштрканим белим кућама у зеленилу, па ми би и пријатно, али и тужно. Управо, прође ми као нешто нож кроз срце. „Боже мој, где сам ја? Куда сам забасала?" Никад ми се не учини да сам тако далеко од своје земље као тога тренутка у овом усамљеном, готово пустом месту у Бенгалу где живи индуски поет.

Стижемо две Енглескиње. Оне Кришну отпоздравише по индуски. Сретнемо једну краву с обојеним роговима и са жутом огрлицом о врату. Ја се мало уплашила и хтедох да се повучем у страну, а Кришна то опази и рече: „Не бојте се! То је света крава." И одмах чисто весело додаде: „Ево! Ово је Поетова кућа."

Поетова кућа! Та кућа је бела, права индуска, и купа се... О! Не купа се у зеленилу, него у сунцу. У каквом сунцу, Боже мој! Усамљена, близу друма што се бели као да је посут брашном. Мени би некако чудно. Учини ми се: кад бих ја дошла у тој кући да живим – умрла бих првог дана: кроз кров би ме ударила сунчаница. Али, ево, у њој индуски поет живи, и ствара, о, колико ствара! „Неисцрпан је као света Ганга," како рече онај младић-дете, студент индуски.

Пред кућом Тагоровом дочека ме Тагоров секретар: бос, голишав, црн, у бело... И пошто ме поздрави, рече: „Поет је врло болестан; и свака реч коју изусти страшно га замара. И зато вас молим да не останете дуже од пет минута." На ову опомену, ја наумих да се вратим, јер ја знам како је тешком болеснику, нарочито кад му дође неко непознат. Али, секретар ми не даде: „Поет вас чека," рече он озбиљно.

Да, Поет ме је чекао. Ја сам мислила да ћу га затећи у соби где лежи, а ја га затекох на веранди где седи... Седео је, али не као Брама или Буда, што ће рећи прекрштених ногу, доле, него на столици... Око њега све је гологлаво, босо и готово голо, а он је и обучен и обувен, само што је гологлав... И то није лако обучен,

него у дугачку тешку хаљину кројену налик на поповске мантије. Уосталом, такву хаљину носе многи на Истоку. Брада му је дугачка, али није онаква какву сам ја виђала на његовој слици и која ми се некад чинила необична, а сад ми је обична, пошто такву браду носе многи Индуси. Сад је дугачка и ненегована. И коса му је дугачка и ненегована. По очима и јагодицама познало се да је у грозници. Мртав болестан, а устао је из постеље и изашао на веранду, да ту дочека и прими госта. Да није мислио да ће овај необични гост ући у собу с обућом…

Рабиндранат Тагор! Он се мало подиже и поздрави ме по индуски; а ја се њему дубоко поклоних. И седох на столицу, куда ми он даде знак руком да седнем… И седела сам… Колико?… И разговарали смо се… Шта? Ја рекох да сам га могла видети у Каиру, али нисам хтела, јер сам желела да га први пут видим у Калкути. „Ја не живим у Калкути," простења он, скроман човек. Ја му казах да прво његово дело које сам прочитала било је Дом и Свет, а прочитала сам га у Америци. „Зар сте били у Америци?" И рече да је био у Београду… И помену словенско гостољубље. Све кратко, остављајући мени да погађам. Али свака његова реч мени је падала на срце као камен. Јер то и није био звук, него тешко болесничко стењање. И ја испрва уобразих да ме је велики Индус овако болестан само зато примио што сам из Београда… А после поверовах да ме је примио и ако болестан – зато што је сматрао за грехоту да ме врати… Ко би то погодио?!… За оно неколико минута ја сам двапут устајала да идем, а он ми је оба пута дао знак главом да седнем… И најпосле се опростимо: он склапањем руку, ја наклоном пожелевши му од свег срца што скорије оздрављење.

Пред кућом Тагоровом дочека ме Кришна. Његово се лице весело смешило; а моје… Ко зна како сам ја изгледала. Јер ја уобразих да Тагор није болестан, него хладан. Зашто ме је примио? И како ме он то пусти, а ниједне речи пријатељске или поздрава средини у којој је пре кратког времена био, и из које сам ја. У души се осетих увређено, и понижена у своме националном самољубљу. Кришна је табао поред мене зажареним друмом, и ћеретајући обраћао ми пажњу сад на једног светог човека, после на једну свету краву, а ја ништа нисам видела, јер сам била страшно расејана. И

тако дођосмо до Тагорова реформног храма, где нас стиже Тагоров секретар…

„Госпођо, Поет вас је молио да се не враћате у Калкуту вечерас," рече он задихано, те се видело да се журио да нас стигне.

„Зашто?" упитах ја, веома изненађена.

„Зато што за вас није резервисано место. Ноћи су у Индији, као што знате, свеже. На једној станици воз се мења и чека се од 10-12. И пошто је овај воз, на овој споредној прузи, један од најстаријих, ви бисте стигли у Калкуту тек сутра ујутру."

„Али како да ноћим кад у Кући за Одмор нема постеље?"

„Поет вам је поручио да ће вам послати постељу из своје куће. Нико се од странаца, ко дође да посети Поета, а не дође аутомобилом, не враћа исте вечери, него преноћи у Rest-House-у на Поетовој постељи."

„Не!" рекох ја одсечно.

„Зашто?" упита он зачуђено.

„Ја од страха сву ноћ не бих заспала у кући где нема мојих сапутница."

„О, госпођо, па ви сте у Индији свуда сасвим безбедни," рече он једним тоном који убеђује.

А кад ја не пристадох, јави се Кришна:

„Ја ћу ноћити код вас." И додаде: „Кад бисте ви вечерас отпутовали Поет би се још више разболео… Поет је осетљив, о, кад бисте знали како је осетљив наш Поет!"

„А где вам је постеља?"

„Постеља?! Ја макар никад нисам легао на другу постељу, до на траву, голу земљу, под…"

Кад ја рекох да ја не бих могла гледати да неко спава у мојој соби на голом поду, он се присети и радосно рече:

„А ја ћу спавати на постељи код ваших ногу."

„То не може да буде," уздржавајући се да се не насмејем.

„А зашто? А зашто?" пита он радознало као дете.

Шта сад да му одговорим? Али се брзо сетих те рекох: „Кад би то била нека ваша колегиница…”

И он радосно тад подскочи, припљеска рукама и викну: „Девика! Девика!” Мене ово лепо име подсети на Црвено море и на моју сапутницу Девику, унуку Тагорове синовице, најлепшу девојку на броду *Краковији* и ако је била мало и сувише гарава и личила на Циганчице, нарочито кад је имала црвени сари.

Дотрчаше три Бенгалке, студенткиње, које се ту у близини играху тениса, све три босе; једна је личила на будистичког свештеника због жутог сари… А кад пристадоше, весело, да ноће код мене, ја им захвалих пре него што их замислих на голом поду, пошто за све три не би било места код мојих ногу… Тагоров секретар, видевши да није успео у својој мисији, изненађен и, како ми се учини, разочаран, рече: „As you like, (како хоћете)” поздрави ме и оде.

Што се тиче мога расположења, сасвим се промени, јер видех да „Тагорова хладноћа” није била ништа друго до „моје уображење”. У туђим земљама, међу туђим људима, где ме нико не познаје, на мене такво расположење често наилази: све се бојим да се не понизим, или да ме не понизе. Стигосмо у ону белу индуску кућу у бујном зеленилу, где нас дочекаше једна бела жена и три црна човека: лабуд међу гавранима… „Холанђанка”, погодих ја… Али кад поседасмо на асурице, њене ми се беле босе ноге учинише и сувише дугачке… И зашто је у доти, што није у сари, кад је већ хтела да се обуче као Индијанка?… Али, убрзо дознадох, да није Холанђанка, него Холанђанин. Студент, студира Лингвистику. У Сантиникетану спрема докторску тезу и учи санскритски језик… Авантурист… Јер, све је примио од ових људи, и начин облачења и понашања. А ови људи, Индуси, нису примили од њега просто ништа. Ови људи не мењају своје обичаје и навике као што Ганга не мења свој ток и Хималаји свој облик…

Најпосле одосмо у храм. Ја скидох обућу и уђох, први пут. Јер иноверци не могу ући у индуске храмове ни без обуће. До прага, па одатле гледају њине идоле и њине жртвенике.

У овом храму нигде једног идола. Насред храма на асури седео је један Индус и певао на сав глас неку храмовску песму. А кад изиђосмо, Кришна рече: „Ово је Тагоров реформни храм. У њ Поет долази свако вече, кад је здрав, и долазе професори. И Поет је религиозан као и сви Индуси.” А кад га упитах у чему се састоји та реформа њине религије, он поче:

„Брама Сомаџ Друштво доказује да Индуси, они који су просвећени, не могу примити модерни Индуизам који је, као на пример у храму богиње Кали, у Калкути, толико изопачен и дегенерисан да готово ништа нема с првобитним Браманизмом. То је друштво установило духовно веровање у Бога лишено свих грубих и деградираних реалних ознака божанства. Чланови тога друштва коме је један од главних вођа Тагор верују у једнога општег Бога; поштују Христа не признајући му божанство; примају етичке елементе из Христове науке и боре се: против полигамије, идолопоклонства, удавања деце, непреудавања удовица и нарочито против каста, које су највеће зло за Индију. Многи просвећени Индуси присталице су овога покрета. То је резултат васпитавања Индуса по Хришћанским школама, овде и у Европским земљама, нарочито у Енглеској, и студирања Библије.”

Кад заврши Кришна, почех ја: „Према овоме што ми изложисте, Кришна, Индусима неће бити више света крава?” – „О, крава! Крава нам остаје и даље света.” – „А слон?” „И слон.” – „А крокодил?” „И крокодил.” – „А мајмун?” „О, мајмун! Зар нисте видели у Светом Бенересу Мајмунски храм који је пун живих мајмуна?” – „Да, видела сам. И шта ће бити са змијом?” – „О, змија! Змија остаје света за сва времена.” – „Кобра?” „О, не кобра!” узвикну Кришна и као да се стресе, „него жута змија. С њом се наше девојке играју. О, кад бисте је видели кад се пуже и успуже на врх овог манговог дрвета. Пијуче као пиле: пију, пију. Златна у зеленом лишћу како је лепа! Како је волимо! Ми не убијамо животиње. Ми не једемо њих.” На ово ћу ја: „Махараџа бенарески прави је Индус, а страстан је ловац. До сада је уловио сто педесет тигрова: ја сам им коже видела у салонима палате махараџе бенареског.” „О, махараџа бенарески не може бити прави Индус. Он је свакако пореклом муслиман…”

И зазвони звоно. И Кришна паде под манговим дрветом, где се бесмо затекли, да се моли Кришни. После молитве каза ми да се сви студенти и студенткиње моле под дрветом, насред дворишта, под ведрим небом, где се затекну кад зазвони звоно. „Ми обожавамо, Природу: воду, ватру, сунце. Јесте ли били на светој Ганги у светом Бенаресу кад се рађа сунце? Ми живимо простим првобитним животом. И Ганди нас учи да увек живимо просто чувајући своју веру и своје обичаје. Тагор нам пева и патриотске и мистичне песме. И ми видимо да смо дошли на свет из ничега да искусимо нешто… Ми у школској згради немамо учионица. У њој је Библиотека… Ми учимо под ведрим небом.” – „А кад пада киша?” прекидох га ја. „Ах, киша! Киша пада у сезони кише… Тад имамо часове под тремовима или под дрвећем… Наше дрвеће заклања и од кише, не само од сунца…”

„Сви студенти обожавају Тагора. Ја сам из далека. Дошао сам да студирам Сантиникетану само зато: што је у њему реформни храм Тагоров; што је у овој школи некад предавао Тагор; што је ова Библиотека дело Тагорово; што у оној кући живи Тагор: живи, мисли, осећа и ствара. Тагор и Ганди. Ганди и Тагор. И ми не знамо ко је већи од ова два велика Индуса.”

Да сам читала о Индији десет дана нешто што су писали странци не би било овако као ово што чух за неколико сати од овог урођеника.

И захваливши се интелигентном, чедном и предусретљивом индуском студенту на његовој пратњи и разговору, ја оставих Сантиникетан исте вечери поневши из њега пријатне али и непријатне успомене: пријатне што видех Тагора тамо где сам годинама желела да га видим – у његовој средини и околини; непријатне што га не видех здрава, него болесна.

И све би онако како рече Тагоров секретар: излажење из једног воза; чекање на други; ноћна свежина; заузета места; путовање сву ноћ; долазак ујутру… Али би и нешто што он не рече: затварање пролаза преко Ховрах-Брица баш кад воз стиже на Ховрах станицу, у доба дана кад се у розе куглу у рукавцу светога Ганга купају живи поздрављајући сунчев излазак; и из њега износе

мртве и полажу на већ спремљене од сувих дрва ломаче с којих се за час појављује пожар, шири се, и диже се пут неба…

Из хотела у Калкути отишла сам једно јутро у осам, а у њ сам се вратила друго јутро у седам: пуна двадесет и три сата проведених без одмора!…

И ја сад, после недељу дана, иако ми се чини да је прошла читава година, не знам да ли је била већа жртва моја или Тагорова. Па ипак, Тагорова је већа, заиста је велика.

Можда ће вам се учинити да је у ова два писма из Индије упућена вама, младим девојкама, студенткињама, много појединости. Али није тако. Јер те појединости од поднебља, атмосфере, вегетације, од предела, места и људи оквир су око духовног лика Тагорова, као што су они разни богови и божанства у облику људи и животиња по индуским храмовима оквир око светога бића Брамина.

И ово и оно није ништа друго до Индија, и дух и душа њене деце.

Мистериозна Индија „са сунцем и с палмама и са брујањем звона храмовских”. Мајка Индија!

XXXI (или XXIX)[128]
ПУРИ

Кроз шуму од кокос-палми и другог тропског дрвећа, са кога су се кезили сиви мајмуни и на која су слетале шарене птице, забелео се врх Џаганата, храма хиндуског, због кога туристи и сврађају у ово мало место на Бенгалском Заливу, с белим кућама расејаним по жутом песку.

Пури, или Џаганат како га, по том чувеном храму зову урођеници, крај саме је обале Бенгалског Залива. Кућа бела, индијска као и све, у коју сам ја дошла окренута је лицем Заливу.

И овде је као у Дарџилингу, власница Хиндускиња, удовица, али не некога Шкота, као тамо у Дарџилингу, него Хиндуса, раџе, што ће рећи да се не може преудавати. Па били су и из једне касте, прве, дакле Брамани... Служавка ме пријави. К мени пође једна необична индијска госпођа, четрдесетих година... И кад ја пружих писмо она рече да је адресирано на њену кћер и [...][129] Одмах се појави њена кћи веома млада и не строга.

Дошла сам јој с препоруком њеног брата с ким сам се упознала и провела неколико дана у Хотел-Континенталу, у Калкути.

Она уопште не прима Европљанке, чак ни жене, а, ето мене је примила јер јој је брат писао да ја познајем Исток, нарочито његове жене. Али она не прима мушкарце ни урођенике, чак ни Брамане, ма да је, као што рекох, Браманка.

Собе не издаје; али ето њезин брат... А кад је прочитала писмо од брата, напоменула је да јој ја долазим као код пријатеља у хотел, а не као „плаћајући гост" (paying guest).

Собу ми је дала најлепшу горе, на чардаку, с лица, те Бенгалски Залив не само да гледам, већ и да га слушам, чак и да га осећам нарочито ноћу. Па ја га и видим и чујем и осећам, у овом тренутку кад ово бележим, у сунчев залазак; кад црвено сунце

128 Од овог поглавља па до краја нумерација је непоуздана, јер је ауторка преправљала бројеве поглавља.

129 Нејасно.

почиње у њ да тоне, у залив најлепши на свету, и да личи на пожаром обузет брод који тоне.

Ова млада и – одмах да кажем – лепа, веома лепа Браманка, с мрким лицем, с белим зубима, с очима црним, пуним мистике, „влажним и сјајним као презреле оливе, тужним као у Матере мога Господа Бога", што лутају по невидљивим и унутарњим световима и што ме још не погледаше у очи – ма да бих ја волела да ме погледају – у белом је сари, дугом до босих јој ногу с пребаченим једним крајем преко црне косе – црње ни у Индији нисам видела, подсећа ме много на ону милу младу Браманку с брода *Краковије*, на Девику.

Па и ова се зове Девика. Изгледа ми да су све лепе Браманке Девике, то јест Деве како је право име, „хиндуске божице".

А соба, коју ми је дала, заиста је лепа, велика, висока, без таванице те јој се види конструкција крова од бамбусове трске покривеног палмовим лишћем. Врата су јој с довратницима без врата, прозори с ћертовима[130] без крила, завесе и на вратима и на прозорима од танко исеченог палмовог лишћа плетеног у врвце[131] што мене потсећа на завесе од низа ђинђуха на вратима негдашњих наших берберница.

Соба ми је из отвореног трема, у одељењу за жене у Турској званом „харемлук" а у Индији „Зенана", у реду са собом њене собе и собе њезине мајке, раџинице, удовице, која овде живи откако јој је кћи обудовела; и још једне у којој проводи распуст један брачни пар из Калкуте. „Како то?", рећи ће се. Да. Али то је рођена крв – брат удовичин, са женом, у четвртој. То је гостинска соба у којој удовица прима у госте, своје рођаке и пријатељице – хиндуске удовице...У потаји. Али ко ће их ређати... У крилу је послуга: женска послуга, док је мајка доле, у приземљу. Намештај у мојој соби с енглеским креветом на којем је мало простирке и мало „покривке", сва од индијске тканине и индијског памука. Али шта ће више, кад букти? Да није све отворено, скроз и скроз, бог и душа! – од врућине би се издахнуло. Премда, ноћи су свуд по Индији биле свеже, чак и хладне, те се бојим да не буду и у Пури, нарочито крај воде.

130 Ћерт („на ћерт") – народни израз за угаону везу дрвених талпи или греда.

131 Врпце, петље.

Донесе се бора-хазри, то јест велики доручак – ја сам мали имала још у свануће, у возу, принесе ми га сама Браманка, пошто је примила служавник са чајем од служавке Хиндускиње, из треће касте. По предаји служавника, служавка се пред госпођом дубоко поклони, а преда мном готово паде ничице. А бора-хазри био би потпуно енглески брекфест кад би поред чаја с млеком и „тостом", с јајима и воћем, било и шунке и сланине, али ова млада Браманка, ма да је школована у Калкути, рече да „никад, никад, никад" у свом животу није окусила меса ни од какве животиње ни од живине, као што нису ни остали „Ортодоксни Хиндуси", не само из њене касте, него ни из њене вере, ма којој касти припадали...

И пошто доручковах, ја се спремих да изађем.

Госпођа Мадам ... препоручила ми је и поручила уместо аута еке. „Јер, вели, еке испод овог балдахина пропуштају поветарац с Бенгалског Залива па ма он био и најслабији. А у та кола с дивним арњевима или, како рече госпођа, с балдахином, за која бих ја рекла да су за четворо, упрегнут је во касач, силно искићен црвеним кићанкама и око репа и око врата, с венцима од жутих кадивица на огромним, црвено обојеним роговима, уметнички извајаним руком саме мајке Природе. А ова мудра и лепа животиња зна куда ће да води и како шта, по реду, има да се види: дресирана је.

Опростих се са Госпођом са Good Bye! (Збогом!), али јој не пружих руку да је као „ортодоксну Хиндускињу" не бих „пипнула", те да иде да се пере... Али гле она!!! Кад ја већ седох у кола, она приђе и пружи ми обе, мало мрке, истина, али изванредног облика и много неговане ручице. Том приликом јој се сари смаче с левог рамена, те јој се виде не само и друга гола мишица, већ и обе дојке... И учини ми се да ће прогугутати: „What are you thinking about?" (О чему мислите?) Као њена земљакиња и једноверка она слатка браманска девојчица: „О чему пишете?"

А кад кола мало одмакоше, ја се окренух и – она још стоји! Па приневши прсте устима, о изненађења! И пружи руку према мени. Девика са *Краковије*. Иста. Само што је оно Браманка девица, ово – хиндуска удовица.

Кола миле кроз песак поред раштрканих индијских кућа, белих као да су од снега донетог са Хималаја; сунце букти као да је на зениту, ма да је јутро, и да није над кућама палми са огромним својим лепезама, да их бране од сунчеве јаре – букнуле би у пламену, тако се чини. Кола скрећу, а во иако је касач, не каса него иде ходом, јер кочијаш, један млади Хиндус, не знам из које касте, бос, гологлав, горе го, тако хоће да бих ја видела све лепо куда пролазимо. Ја седим на горњем седишту сама, а поред кочијаша седи мој вођа, петнаестогодишњи Хиндус, бос и горе го, али не и гологлав, него са огромном белом чалмом. Истина, он не седи окренут лицем напред, него са стране пошто је ноге пребацио преко лојтре...[132]

Кад пођосмо чаршијом, во још више успори ход да бих ја што боље видела дућане, не веће од ормана без врата и капака те се пролазнику изложила сва роба, искључиво индијска. У овом малом граду свет се носи народски и служи се народним судовима рађеним у Џајпуру. Час по час па кочијаш заустави кола, сад пред неким храмом, после пред неком пагодом, широм отворених врата из које се чују бубњеви, тасови, таламбаси, кларинети и храмовске песме. Мирише тамјан са жртвеника и сандаловина.

Ја силазим с кола и, храмовским прилазом, пролазим поред људи обраслих у браду и косу, полунагих, што леже ивицама прилаза и личе на трула стабла посеченог дрвећа.

Вођ иде за мном, пожурује ме да би ми обратио пажњу на њих и шапуће: „То су свети људи, јоги", објашњава ми вођ. Ја се стресам. Ужасни, грозни су ти свети људи, јоги. Силни храмови. Становници, готово голи, стоје пред храмовима и слушају молитве, али не улазе, јер, свакако, нису из секте тих храмова, то јест којима ти храмови припадају. Пред појединим дивна, слатка јарад, спремљена за жртву крволочној богињи Кали, жени Сивиној. Стоје мирно, ма да су јарад и чекају... Мештани, црни, то јест мрки, ишарани и по лицу, не само по челу. Многи, то им је у вери, веле странци, просе. „Баксис! Баксис!"... Па опет храм и – свети људи! Посечена трула стабла – људи, свети људи. Лењост или сиротиња или верско лудило. Онамо

132 Лојтра, немачки: део сељачких кола по уздужној страни.

стоје и унезверено гледају, ма да ни у кога нити у шта гледају. Ко зна кога виде и шта виде. Оне светове над собом, у васионама с којих су дошли, вечите, или ове у које су сишли, пролазне. Кад би био измишљен телепатор да знам шта ови „свети људи" мисле, ако уопште шта мисле. Унаоколо се загледам да би ме погледао, па као да сам се загледала у какав мртав предмет или у кип у храму, тамо у оној ниши, прекрштених ногу на лотусовом цвету или боље рећи у цвету. Сетих се Буде у Сарнату како седи у цвету и какав изгледа за време свога размишљања. Од камена – жив! А ови људи од крви и меса – мртви.

Краве чаршијом обојених рогова, с венцима око врата: „То су свете краве", објашњава ми мали Хиндус, мој вођа, богобојазно. Ја се сетих махараџиних штала у Џајпуру и код Бенареса с оне стране Ганга. Тамо у шталама уместо коња слонови, овде улицама, уместо људи или с људима, краве. И види се да су навикнуте на овакве шетње, да су „питоме", пошто се шетају без чувара. На једном тргу три огромна слона! „То су раџини слонови", опет ми објашњава мој вођа.

Застадох пред једним храмом широм отворених врата. А можда и нема врата. Пошто се не затварају куће, немају врата, што би се затварали храмови. Унутра ни ја, као ни урођеници који не припадају секти тога храма.[133] У храму седе Хиндуси прекрштених ногу, боси, и гласно се моле боговима. Грме бубњеви, трескају таламбаси, пиште свирачи и... каквих ту музичких инструмената није... Мила многобројна звона напољу, нишу се од поветарца са Бенгалског залива и ситно звоне, звоне. У храму две жене у белим сарима играју, онако као оне две у удовичком храму у Бенаресу, голе им руке не личе на руке, него на змије, јер се над главом играчица извијају као змије. А богови мирно седе у својим нишама. Једни су од камена, други од бронзе. А сви су са огрлицом око врата, белом или жутом, или с накитом који су им принели на жртву верни, пред собом с јелима која су им донесена на жртву у дивним месинганим судовима из Џајпура....

133 Недостаје глагол, вероватно: *не смемо*.

....Овде Кришна убија аждају која је хтела да прогута краву; и крава излази из аждајиних уста читава и здрава. Овамо седи Брама у лотусову цвету с једним лицем, а онамо с три лица; онамо Кали отпустила свој крвави језик и отворила своја три крвава ока. Кали! Волела бих да ову богињу нигде не видим, а ја је свуд видим. Па чак је и снивам.

У храму је много верних: пун храм. Једни дошли из далеких крајева Индије и донели боговима: Брами, Вишну и Сиви жртвено цвеће или накит, или мирисе.

Пред храмом има сандала, у храму су сви боси, пошто се у светилиштима на Истоку, као што је познато, обућом не улази. Али, како би се обућом ушло у светилишта кад се у домове не улази? Али и дом се сматра за светилиште пошто се зове „свето огњиште" (тако ми је овде објашњено).

Ко су ови оволики људи што су се слегли у овај мали град да се помоле богу, то јест боговима? Радници, земљорадници или господа? Из које су касте? Јер као што су физиономијом, бојом лица једнаки, тако су и оделом. Па ипак, ипак: једни су горе сасвим голи, а други имају шал и, ено, пред вратима храма има сандала што значи да улицом не иду сви од реда боси.

Бубањ, свирка, све јаче, све брже, молитвене песме све гласније, верни се одушевљавају и почињу да падају у занос. Овај фанатизам у овом хиндуском храму у Пури мене подсети на фанатизам дервиша вртача и урлача које сам видела да има у текијама турских градова, Солуна и Цариграда.

*

Сад се упутисмо Мајмунском храму. Ја сам већ један Мајмунски храм, у Бенаресу, видела, па хоћу да видим још један, овде, у Пури.

После кратке вожње, јер во касач јурио је сад не само касом, обичним, него пуним, вођа, седећи онако постранце, свакако да би се мени с објашњењима лакше обраћао, наједанпут рече: „Ту смо!" И во касач стаде као укопан крај прилаза неког храма, опет „свети људи" леже ивицама прилаза, али мени се више на њих не скреће пажња, пошто ми је то већ постало обично, него се припремам,

припрема ме не само вођа, него и кочијаш за једно пријатно изненађење – за лепоту махараџинице. „Махарани је лепота над лепотама”, веле они, а ја мислим: „Какве везе има Мајмунски храм и махараџиница? Глупаци!”

Скрећемо, ходом, једним сокачетом, налик на ћор-сокаче, за Мајмунски храм. И мало, па се еке заустављају и пред нас истрчавају продавци, дечаци са тепсијама некаквог семења и слаткиша. Да, ваља купити тога семења за оне које ћемо посетити пред храмом и оне су: за мајмуне и корњаче.

Да долазе гости чуло се у храму и пред храмом... Ушли смо у храмовску порту. Не изиђоше из храма неколико мајмуна него много, учини ми се стотинама, а пред њима је један огроман: сив, бела лица и дланова...диван, а око њега облећу многи, сви сиви.

– Махараџа и његова свита, представи ми га један свештеник.

Да, то је био махараџа са својом свитом. И одмах се појави велика и дивна, дивно лепа мајмуница...

– Махарани, представи је лично мени други свештеник.

А, сад знам, кочијаш и вођа спремали су ме за „лепоту над лепотама”, Махарани, жену мајмунског махараџа у Пури...

Осим мене још је пуно посетилаца. Све су Хиндуси, ниједног странца, осим мене. Ја сам се осврта́ла, па богами, и прибојавала ове свите и њихова светлог господара. Свештеници то опазише, и један рече: „Не бојте се, леди! Питоми су они, добри су они, свети су они: свети као они тамо у светом граду Бенаресу.”

Мајмуне послужи семењем мој вођа, а корњаче ја. Мајмуни су вадили из песка семење и облапорно јели. И одмах, дошли смо до једног танка ту, ја бих рекла бара, и ја сам бацила слаткише у бару, корњаче су појуриле... Види се да су навикле да посетиоци Мајмунског храма и њих посећују и часте... Један урођеник пружи руку на корњаче и говори: „И оне су свете. Она највећа, што се прва приближила обали и узела да једе, она им је старешина...”

Разговор са овим светом веома ме је занимао, као и увек. Да ли су ме држали за Енглескињу пошто су ми се обраћали на енглеском. А како би иначе кад другога европског језика и не знају?

Али, ах! Какав доживљај! Велика почаст, али, али... Кад сам села у кола и кола се већ кренула, „Махараџа” – хоп, па у кола – седе поред мене. „Махарани” је пустила глас некакав чудноват, а ја сам вриснула, наравно од страха. Крај кочијаша на вођино место сео један мали, ваљда Махараџин ађутант... Људи, мирјани, нарочито свештенци слободили су ме: „ Don’t be afraid, Lady! (Не бојте се, госпођо!) Махараџа увек испраћа своје госте – жене.” Само до изласка овог сокачета храмовског прилаза; и пре него што скрену кола сићи ће он и вратиће се у храм – своју резиденцију. Крај кола је ишао мој вођа, ја сам се већ примирила, и – окренух се лицем домаћину махараџи да га погледам. И видех: његове златне светле очи, широм отворене, „не лутају по унутарњим световима”, јер ме гледају право у очи. Радознало. Како се мени учини, али с поштовањем... И страх би сасвим прошао да не чух понова Махаранин глас и да не узвикну неко од мирјана: „Maharani is jealous. (Махарани је љубоморна.)” И чу се смех. А ја, дршћући од страха, појмих да скочим из кола... И хвала Богу! „Махараџа” ме претече, скочи пре мене и одјури свакако веома задовољан што је испунио своју домаћинску дужност...

Кажу да су Хиндуси веома гостољубиви, па, ето, то су и њихови мајмуни...

*

Кад се вратих у свој стан, погледах на сат: скоро пола три! Још мало па пет сати чај (Five o’clock tea), а ја долазим на ручак. Ја се извињавам; домаћица, лепша но јутрос, у другом, тањем белом сари с црном таласастом косом спуштеном низ груди као бујни потоци с Хималаја низ брежуљке, лута погледом и говори: „O Lady, no matter! Never mind! (Ништа! Не мари!).” И шаље ме са служавком у моје купатило да се умијем и, наравно, да руке оперем.

Сто је постављен за тифин (ручак) – ко зна у колико сати – под тремом. За четворо! Дакле Хиндуси ће ручати са хришћанком, као Ганди са муслиманкама. А сто...: учини ми се да сам у некој енглеској кући, у Лондону. Моје место у чело-стола, те сам окренута Заливу. Бенгалски Залив! Заиста лепота над лепотама: лепши од свих залива које сам видела, а видела сам их много. Домаћица је села према мени, у зачеље – брат с моје десне стране, снаха с леве. Срећа што домаћичине очи лутају, те сам потпуно прибрана и усхићујем се

најлепшим водама на свету које у ово доба дана почињу да трепере – и да се припремају за боје бенгалске ватре које ће се распрскавати по њима и дизати се над њима до самог сунчевог заласка.

Ручак без меса, наравно. Мени: потаж, то јест чорба од разних зелени, зачињена маслом, индиан кари... О не! Него indian pilav (индијски пилав), како рече домаћица или просто пилав, турски или наш, свеједно, преливен индијским сосом са хиљаду зачина, биљних који расту у Индији. А после, или најпосле, „мелшпајз" – тигањице како се ово зове у Алексинцу и Нишу, уштипци у Београду. Онда воће... Ах кад бих знала како се зове све ово воће што у Индији расте и сазрева! Али, осим банана, ананаса и кокос-палминина[134] плода, „coco-nuts", како се тај плод каже на енглеском језику, ја друго не знам. Сад разумем што су Хиндуси вегетеријанци. Ја никад не бих пожелела меса поред оваквог воћа. Е али ово је Индија са најкрупнијим бисерима у својим водама, најразноврснијим драгим камењем у својим горама, и с воћем и зачинима од невероватно, небројано врста.

Пошто ручасмо, донесе се чај.

Око стола није служила само једна служавка, него неколико, а и две слуге, доле у доти, горе голи, боси и гологлави. И при сваком покрету поклони домаћинима и гостима. Исток по свему, па и по овоме, па и по многобројној послузи.

Јер бацивши поглед у своју собу без врата и прозора забринуто рекох: „Како ћу овде да ноћим... Све отворено, а ја сама?!" А судија ће на ово:

– Не бојте се, Леди. Чега бисте се имали бојати. Ово је народ миран и побожан. Не насрће на туђу имовину. Ово је Индија, што ће рећи није Европа. Ви у затвореном простору угушили би се у врућини."

Ја се осмехнух и помислих: „Сирота наша Европа са својом цивилизацијом и високом културом какву репутацију ужива у нецивилизованој 'дивљачкој' Азији." Али уместо да нешто на ово изговорим, ја рекох:

134 Палмина.

– А змије...

– Змије. Ја знам, Леди, да су вас плашили индијским змијама, да се извлаче из зидова по собама, завлаче под узглавља; да умире хиљадама странаца од уједа кобри; да...

У томе се зачуше гајде, глас „музике" мени већ веома познат; и да ће сад бити игре кобри којих се ја више не бојим јер сам их се нагледала по улицама Бомбаја, Калкуте, нарочито светога града Бенареса.

Диван ручак, дивно друштво, и „концерат са игранком" после ручка... Снек-чармер, да га понова не описујем, пошто сам га већ толико пута описала, а сви су једнаки – седа [на земљу] то јест на под улаза под трем и узе да дува у гајде; кобра подиже поклопац од корпе, у којој је; она животињица помаља њушкицу из торбе... Иста игра у дуету, управо бој. Није дуго трајао. Гајде престаше, кобра уђе у корпу и склупчи се у њој, победоносно; она животињица увуче се у торбу покуњена носа... Судија извади новчаник, узе из њега рупију (овде је „такса" мања) и баци је снек-чармеру; а снек-чармер се трипут дубоко поклони сваком од нас четворо понаособ, покупи прње, то јест гајде, корпу и торбу и дувајући у гајде оде да друге увесељава добивши битку.

– Куда ћемо сад после завршеног ручка и дивног концерта? рекох ја обраћајући се лепој хиндуској удовици.

– Да се одморите у својој соби, рекоше сви троје у један час.

– Али ја нисам уморна. Сву ноћ сам се одмарала и спавала у свом компартману за три особе, а у коме су биле свега две: ја и једна хиндуска госпођа.

– All right, рекоше они.

– Али шта ћете ви ако „Гандијевци" чују да сте ручали за једним столом са хришћанком.

Судија се насмеја и рече:

– Па ја јесам ручавао, то јест јео, за једним столом са хришћанима пуних десет година, прво у једном колежу у Лондону, после на Универзитету у Оксфорду.

– И ми, рекоше снаха и заова. Ми смо школоване у енглеском заводу за девојке у Калкути.

– All right! рекох ја задовољно и устадосмо од стола.

Али где је домаћичина мајка. Што она није са нама ручала. Ја сам је јутрос једва мало видела, кад ме је њој њена кћи претставила и познала сам да је „ортодоксна Хиндускиња” и да сипремно[135] тројство, Браму, Вишну и Сиву не смеће с ума ни за тренутак.

– Пошто нећете да се одмарате: хоћете ли да вас одведем до једног засеока да видите наше сеоске куће? упита ме лепа Браманка, индуска божица, не од камена или бронзе, већ од крви и меса.

Ја једва дочеках.

Ићи ћемо пешке да бисте видели предео куда пролазимо. Близу је. Нема ни по миље.

Разуме се да сам пристала, и то с највећом радошћу и радозналошћу. Упутисмо се кроз песак. За нама иду две девојке из госпођине послуге. Исто као у Турској. Јер на Истоку где би госпођа ишла без пратилаца. Није то из бојазни да госпође не би неко напао, него због господства... Госпођа је само променила сари, обукла друго, опет бело, у белим сандалама – босих ногу. Разуме се, без накита. А девојке накићене: и бутони у левој ноздрви, и огрлице око врата, и гривне око руку и око ногу, и прстење на ножним прстима. И слуга с накитом. Само та разлика што оне имају на ушима обичне минђуше, а он огромне карике. Тај сав накит можда не вреди више од неколико рупија. А кад би била накићена њихова госпођа ко зна каквим накитом, а ја знам да је баснословне вредности, али ах! „Опет ах! Небројено пута ах!” – како би рекле Туркиње – : она се не може накитити, никад више пошто носи тужно, страшно, осуђеничко име „хиндуска удовица”.

Пошли смо кроз читаву шуму од бамбуса и кокос палми и дошле, ја мртва уморна, не од хода, већ од врућине; зауставиле смо се пред једном сеоском кућом, не белом, него плетаром (као што су и друге крај којих смо прошле): плетеном од бамбусове трске, покривене пиринчаним влатом или, како се енглески каже, падиом (paddy). Ништа примитивније и ништа поетичније. Ни врата ни

135 Фонетски транскрибовано од француског: *suprême*, врховно.

прозора. Само отвори с рагастовима[136] и за једно и за друго. А ко би живео, дисао, кад не би било све отворено. Овако, ово мало крова над главом, ако нису под дрвећем сличним огромним сунцобранима или шаторима, брани их од „звезде” која просто букти.

Ту су седела два човека и две жене. Неколико деце, босе, гологлаве, и готово сасвим голе играло се некавом[137] огромном лоптом, свакако добивене од неког туристе Енглеза.

Донесоше се за Браманку и мене две столице од бамбусове трске са седиштем плетеним палмовим лишћем. Домаћини су један старији човек и један младић, око бедара бели доти, горе голи, боси и гологлави с огрлицама око врата, с гривнама на рукама и минђушама на ушима. Жене, обе младе, с белим сарима, преко црне косе, с откривеним мрким дојкама.

Један од оне двојице, старији, некуд оде – раширио је сунцобран са шипкама и дршком од бамбусове трске, а уместо платна плетено палмово лишће.

Нас две смо селе на столице, младић и жене доле на асурице, према нама, наша пратња, на земљу иза нас.

Младић узе дрвцетом од нима да чисти зубе – ма да су бели, а и лепши од бисера, жене почеше да жваћу бетел. И једна од жена, млађа, устаде и оде у кућу. И само мало прође, па се појави с кокосовим орасима, расеченим на пола по ширини и поређаним као шоље на једном месинганом суду који служи за служавник. А „шоље” од кокосових ораха пуне су кокосовим млеком, укуснијим и од крављег и од овчијег које сам икада пила и које ми је угасило грдну жеђ, због врућине, боље но што би то учинила вода са студенца у некој афричкој пустињи.

И поче се разговор. Жене су ћутале и жвакале бетел; младић је говорио. О чему? О политици. А о чему би другом у Индији, до о политици? У томе се појави онај други, остави сунцобран прекрсти ноге на асурицу и умеша се, како се мени учини, с највећим задовољством, у разговор. И док жене жваћу бетел страсно, као

136 Мађарски: оквир прозора или врата, довратак, довратник.

137 Некаквом.

Туркиње саказ (смолу од мастикова дрвета) или Американке чујинг-гам (то јест опет смолу од мастикова дрвета) – човек говори:

– Оставили нас без школе (Енглези), настава није слободна. А чиме ћемо плаћати оваква сиротиња? Све изнесоше и још износе: бисер из наших вода, драго камење из наших гора. Ми смо миран и побожан народ, а не просвећен. Просвећени реагирају – ето, Ганди; непросвећени моле се боговима и предају се вољи њиховој и ћуте. Ма да обожава индијског поета Раб-Индра-Нат Та-гур-у његовој политици замера. Хвали му велико подузеће – реформу њихове вере. Осуђује Гандија што је јео с муслиманима за једним столом. Увек исто... Сви.

Најзад, радознало, опазила сам, али врло учтиво, замолио је Браманку да му каже – ко сам ја, са којег сам континента и из које сам земље. Кад Браманка рече да сам из Србије, он устаде, а и онај младић, принесоше палчеве устима а прсте к челу и – дубоко се поклонише. Не поклонише се, наравно, мени, но, јуначкој и малој, али великих имена Србији. А мени са радости и узбуђења – грунуше сузе. Њу, мајку моју, Србију, по простору малу, тако малу, поздравља огромна Индија! Иако ово доживљујем у Индији, у сваком њеном месту, готово сваки дан, ипак ме дира и, са радости, увек заплачем.

Па опет узе да виче на оне што владају Индијом. Друга земља, други народ, а жалопојке истоветне са онима у Египту, Палестини, па и у Сирији.

„Шта ће Европа у Азији? Што не седи код своје куће и не гледа своју децу?", буне се.

Оне две жене жваћу бетел и не мешају се ни један разговор,[138] најмање у овај о политици. Браманка ћути јер је за ону политику за коју је велики хиндуски поет, Раб-Индра-Нат Та-Гур.

И опростимо се, не рукованьем, наравно, него пóклонима па пођосмо кроз село праћене слушкињама и са слугом госпође Мадам ... уз звецкање њихових металних гривни и тапкање њихових босих ногу.

138 Изостављен предлог: *...ни у један разговор...*

Вечерало се. Треба ићи у постељу...

Небо црно и Бенгалски Залив црн.

– Сама, у соби без врата и прозора!

– Ја ћу спавати код вас, рече лепа Браманка.

– У соби где нема два кревета.

– Ја ћу на поду... Донеће ми се постеље.

– Не.

– Код ваших ногу.

– О не! О не! О не!

– Зашто?

– Чуће гандијевци да сте спавали с хришћанком.

– А ви сте спавали с Хиндускињом... у возу.

– Не с једном, али то је друго... у возу...

И кад виде да ја баш истински одбијам она уздахну, приђе ми, узе моје обе руке, и притишће их на своје лице, па изустивши – како се мени учини тужно – Good Night! Изађе из моје собе; чу се клепет њених сандалица преко трема, и – изгуби се...

А ја оставши се сама спремих се за постељу, па мртва уморна, уморнија него икад како сам на овом дугом путу, нарочито у Индији, не сетивши се „змија из зида, под узглављем", легох, али... не заспах. Тек пред зору, кад Бенгалски Залив узе да ромори и да успављује – мене украде сан.

XXXII (или XXIX)
ХРАМ ЏАГАНАТ – ПУРИ

Тргла сам се из сна, или као из неког чудног полусна. Учини ми се као свитање ма да је ова земља без свитања. Свећа! И наједанпут се сетих где сам, и да сам у соби без врата и прозора. Али ко је то ушао? Тапкање босих ногу...

Расвестих се. Девојка: донела ми чота-хазри. Спустила је послужавник са чајем и тостом на једну троножну столицу крај моје постеље, поклонила ми се и изашла.

„Ах, да! У Пури сам, у гостима код хиндуске удовице", попила сам чај и опет легла, не да спавам него да слушам Бенгалски залив: његову „песму ритма, песму без риме чије је име Вечност." Јер оно сад не ромори, него пева. А на један час пред бора-хазри – ја сам још била у постељи – зашуштале свиле[139] сандалице: у собу ми је ушла и крај мог кревета села, спустила се на столицу од сандаловине тихо, да ме не пробуди, лепа домаћица, хиндуска удовица... Али кад виде да сам будна, приближи се, наслони своју главу на моје узглавље и прошапута:

– Како сте спавали и шта сте сањали?

– Мало сам спавала, истина, а лепо сам сањала: у собу ми улете мрка голубица...

– Златна змија, рече она.

Ја се сетих златне змије о којој ми је говорио Кришна у Сантиникетану, што „пијуче" у лишћу огромног манговог дрвета, па помислих: „Да ли погађа да је та мрка голубица она. Али зашто себе упоређује са златном змијом? Можда зато што је, како рече Кришна, златна змија света... (а она је удовица, хиндуска удовица). И тада ме погледа право у очи – први пут, а можебит и последњи – погледа ме погледом тихим, али дубоким и неисцрпним као света Ганга (река Ганг), па поклонивши ми се, без шума, као дух – изађе. [Хтела је да ме потсети да су хиндуске удовице исто што златне змије свете...

139 Свилене.

Велики Доручак, бора-хазри био је и јутрос на тераси. Бора-хазри (велики доручак) био би изврстан чак да није било чаја с млеком, ни масла; ни рибе, него само воће. Какво, какво воће! А риба? Уловљена ово јутро у Бенгалском Заливу.]

Одмах после бора-хазри, то јест великог доручка, пошла сам у храм Џаганат. Исте еке, исти во-касач, исти кочијаш и исти онај који ме испратио. Само што су еке имале нов балдахин, а во-касач богатије венце на роговима и око врата и о врату звонца која су звонила ситно као звонца са њихових храмова, кочијаш турбан, а хиндуска удовица... О не! Она је опет имала бело сари, веома танко и провидно које је покривало црну косу, и не само леву мишицу, већ и десну и обе дојке, јер је обукла исто сари ово јутро, а испод сара белу свилену блузу пот...[140] какве се тамо код нас носе, у Европи. На челу јој је свети црвени знак, те јој се лице још мркије чинило.

А поздрављајући се са мном она узе моје обе руке и притиште их на своје топле образе, не могу рећи зарумењене пошто су мрки, те се руменило тешко опажа. И после енглеског „Good bye!" (збогом) она се дубоко поклони и во-касач закаса и зазвечаше звонца.

Мени се Пури учини лепше него иједанпут. Оне беле куће расуте по жутом песку као да су направљене од снега са Хималаја; оно зелено огромно дрвеће у даљини и широколисте палме над кућама – да их бране од сунчеве јаре! Јер сунце не сија, него букти ма да је јутро. Да је тај храм даље, ја мислим да не бих издржала ту сунчеву јару ма да сам у танкој белој хаљини без рукава и ма да ми је балдахин над главом. Истина, уколико во брже каса утолико се више осећа поветарац са Бенгалског залива.

И ја отидох да бацим поглед на свет, урођенике, мушкарце и жене, обучене свечано што врве пут храма Џаганата.

– Је ли празник неки, што се овако жене обукле и накитиле, упитах кочијаша који ми је данас уједно и вођа.

– Није. Него Хиндуси и њихове жене иду да се поклоне светињи над светињама, храму Џаганату. Свет, урођеници, ходочасници.

140 Нејасна реч у рукопису.

Приспели смо. Силазим ја с кола и упућујем се храму. Али...

– Где је храм?, питам једнога из оне светине.

– Храм Џаганат: он се не види. Станите мало подаље па ћете видети храмовски кров.

Заиста куриозно! Па за шта сам дошла него за храм!

И уз једне степенице се упућујем у једну зграду. И кога видим! Своју Мис Смит с неком Енглескињом. Дошле синоћ из Калкуте; и пошто нису резервисале собе ни у једном хотелу, преноћиле под шатором и сад...

Мис Смит се поздравила са мном најсрдачније и зове ме да пођем с њом и с оном Енглескињом да се попнемо на кров једне куће преко пута уз добар бакшиш послузи, а да с тога крова видимо кров храма Џаганата.

– С крова само кров?! Ни за живу главу, чак ни за читав храм, рекох ја смејући се. Енглескиња се узе слатко смејати како само оне могу да се смеју, јер су погодиле да не смем да се пењем на кров. И уз једно „All right" одоше, или боље рећи одосмо, оне на кров, а ја, уз степенице, у Public library с полицама пуним књигама, искључиво енглеским.

Као пред библиотеком тако је и библиотеци[141] – много ходочасника; и не само по одећи него и по физиономији видело се да су из других крајева Индије. Ја распитујем[142] за улаз храма Џаганата; а сви одговарају једно те исто: „Али улаз се не види!" Али чак и да се види у храм не могу ући странци, па чак ни Хиндуси који не припадају секти чији је храм.

И две Енглескиње и ја с њима попесмо се до једног прозора у библиотеци и узесмо да пијемо. У шта? ... У кров храма Џаганата. Али какав кров одавде? Ништа се не види. И ове две Енглескиње одоше да се и оне попну на кров куће преко пута храма, као и оне с мојом мис Смит, и мени се даде план храма, као и другима, чак и неким урођеницима. А звона звоне, звоне, звоне...

141 У библиотеци.

142 се распитујем.

Мистериозна Индија! Мајка Индија!

И зашто или како би се могао видети храм споља пошто има две високе ограде, зидине: једну ближе храма, друго даље, које су га окружиле и сакриле, свакако, од профаних очију, њега, светињу над светињама, дом бога Кришне, име бога Вишну у осмој реинкарнацији, бога Џаганата или Џандрната (на санскритском језику) што ће рећи: Бога Васионе.[143]

А храм овај стар је толико колико и град Пури: готово десет столећа.

Камена „дупла" ограда око храма, а храму на плану свако је место обележено словом, у свакој просторији, која за шта служи и у којој се шта налази.

Да, пошто се не може у храм даје нам се, по један примерак, план храма, да разгледамо какав је и шта се налази све у њему, какве просторије, за шта служе и који су све богови, то јест њихови кипови у њему.

Свака је просторија, чак и свако место где је у којој шта обележено је с поједним словом; боговски кипови су нацртани, и у једној просторији је сам Џаганат, његов кип без руку, без ногу, сама трупина грубо извајана, стара која је заузела место, заменила Будин зуб, пренет на острво Цејлон где се и сад налази. Пред Џаганатом, идолом, клањају се, а и моле се Хиндуси и у одређено време играју храмовске девојке. Али у другим просторијама овога храма „обитавају" Џаганатов рођени брат и рођена сестра.

Интересантно да се са мртвим идолом поступа као са живим бићем. Силна послуга је око њега и за њега: једни што га окупају, други облаче, трећи међу у постељу да спава. Шест хиљада свештеника му служи.

Џаганат, Jagannat или Jaggrnat, санскритски, има своје обожаваоце који немилице троше на њега. Обожаваоци су из целе Индије. Приносе му на жртву злато, драго камење, бисер, новац уз [...][144]...и најбогатији као што је најчувенији. Богаташи му завештавају своје богатство, не само трговци, већ и раџе и махараџе.

143 *Jagat*, свемир, васиона, *Nath*, господар, свевишњи.

144 На следећој страници у рукопису недостаје крај ове реченице и почетак наредне.

Махараџа Ранџит Санг од Пенџаба завештао му је „Kuh-i Nur”, али онај који је дошао после њега није поступио по завештању; и причају да је био то такав револт против овога да замало што није у тој провинцији букнула револуција.

Зашто је Јаганат толико популаран? Просто зато што је он – Кришна или Вишну против каста, јер су пред богом васионе сви људи једнаки. Јер да није тако зашто би Хиндуси спаљујући мртваце бацали пепео у једну исту „црну” – кристалну и величанствену – Ганг, свету реку, као по другим водама, него да се меша пепео убогих с пепелом силника? Бог Џаганат или Џагарнат (санскритски) бог је васионе; зато се и хиндуске удовице моле богу Кришни – све, ма којој касти припадале. Џаганат, то није име, већ титула због његове правичности; а Кришна или Вишну полако, неопажено, а ипак запажено потискује Браму са његова четири лица што, можда, значи четири касте. Време гази и прелази и име људско, па чак и боговско.

У месецу јуну или јулу велики су празници Џаганатови, кад се идол носи у своју летњу резиденцију, где остаје осам дана. Пури који нема више од тридесет осам хиљада становника, у те дане, или за време тих празника преко сто педесет хиљада. Из свију крајева Индије слегну се ходочасници. Идол се меће у Празнична кола, висока петнаест метара и нешто ужа да би могла проћи кроз грдно широку улицу, Освећен Пут, што води Џаганатовом летњиковцу. За овим колима иду друга, мања, у којима су брат и сестра овога бога. Кола њихова вуку људи, професионални возари из околине града Пури. А фанатични поклоници, многи од њих, журе се: једни само да повуку та кола у којима је идол – Џаганат, док се други бацају под кола. Без несрећних случајева празник не прође и сад као и у протеклим временима. Само сад много мањег, јер се званични чувари удесетоструче.

Због грдне врућине о том празнику, туриста је веома мало. Виде се Енглези и Енглескиње, али само они који живе у Индији и навикли на ту врућину.

Од овог храма или манастира живе пре[145] двадесет хиљада душа, мушкараца, жена и деце. Кажу да је то најбогатији храм у Индији и све од поклона принетих на жртву богу, у злату, сребру и драгом камењу и, нарочито, завештања у непокретном имању.

И о свему се стара, или све штити Раџа од Курда што представља краљеву кућу од Ориса.[146]

Све ово сам знала пре но што сам дошла до храма – нажалост, не у храму: испричала ми је моја лепа домаћица; али ја... зар да не видим храм Џаганат, а дошла сам у Пури само због храма Џаганата. Па ипак, ако нисам видела мистерију над мистеријама, чак ни његов кров, ја сам видела врх његова крова из воза долазећи у Пури: видела сам га кроз шуму од кокос палми са које су се кезили сиви мајмуни и на које су слетале шарене птице.

145 Преко.

146 Данашња Одиша, савезна држава у Индији.

XXXIII (или XXX)
ХИНДУСКЕ УДОВИЦЕ

Данас сам имала један дан какав се не доживљује двапут у четрдесет година, како би рекле Туркиње, или за читавог живота па макар се живело не знам колико. Дивна домаћица – Браманка, хиндуска удовица, звала је на посело своје пријатељице Браманке, хиндуске удовице: звала их је ради своје гошће из далеке земље – „јуначке Србије" – како овде називају нашу земљу, кад год је помену.

Истина, међу удовицама је било и неколико њих које имају мужа, па и једна девојка коју свакако сматрају за старију девојку па иако има, како ми рече једна, пуних осамнаест година, а још се није удала...!

Гошће су ушле у гостинску собу босе, јер им је домаћинска женска послуга, а можда и њихова – пошто индиске госпође – као ни по другим земљама на Истоку не иду без пратилаца – пре него су прекорачиле праг дома, или „освећеног огњишта" своје пријатељице, скинула обућу.

Све су младе. Удовице су у белим сарима, без накита, оне које имају мужа у разнобојним, с накитом, а девојка у жутом те је мене потсетила на будистичку свештеницу, око врата са венцем од жутих кадивица, жртвеног цвећа. Све су имале на челу знак, неке жут а неке црвен.

Улазиле су тако, по реду и по старешинству и поздравиле се с домаћицом клањањем, оне њој и она њима, па тако и са мном – осим двеју, које су се руковале... ја сам њима пружила руку, а оне је нису одбиле...

Удовице су све, из Пури, а оне што имају мужа, па и девојке, из Калкуте.

И после поздрава поседале су доле – не смећући с ума где која треба да седне а да се не огреши о друштвена правила – којих се оне држе исто толико колико верске догме – на дивно плетеним палмовим лишћем асурицама уоквиреним сандаловином простртим једна уз другу те се чинило да је то један ћилим, грдно велики, који је застро читаву пространу собу. А на свакој асурици

био је по дугачак округао јастук, бео, извезен разнобојном свилом, да би се она која седи налактила ако јој је потребно ради одмора, или просто ако хоће. Намештај типичан, исти као код Тагорових рођака у Калкути.

Али пре но што су оне поседале домаћица одведе мене да седнем – у врх собе, на фотељу, пресвучену кашмирском свилом. Почасно место ми је дато не само као страном госту, него и као најстаријој по годинама. Каква би то домаћица била која би се огрешила о тај друштвени пропис, не само у Индији, него свуд, овамо, на Истоку.

И ја, седећи према Индијанкама загледах се у њих. Други свет, мени сасвим непознат. Потсећају ме на Туркиње, на турске госпође, по опхођењу, по тихом разговору, по не упадању у реч; али не физиономијом. Мрка ситна лица, црних крупних очију, али кад говоре, не гледају вас у очи, „Лутају им погледи по унутарњим световима." Очи! „Црне и влажне као презреле оливе. Тужне као у Матере мога Господа Бога"; зуби...: бисер из Бенгалског Залива... Уста, лепа: али да ли су се икада насмејала. И зашто су овако тужне ове жене? Не само удовице, но – све? Вера. Да, ја још не чух друге песме до – храмовске; ја још не видех да где год играју до у – храмовима.

Па узех да посматрам накит. Како им није тежак – окачити? И на глави, и на грлу, и на рукама, и око паса, и на ногама, и на ушима и на носу – на ноздрви... Наравно, накићене су само оне које имају мужа. А фине жене. Не „дивљакуше", већ образоване. Школовале се по енглеским заводима. Разговор се води на енглеском језику. Свакако због мене, из учтивости, пошто ја не знам ни бенгалски, ни хуџерати – којим језиком говоре у Бомбају – па чак ни индустански, којим се служе, веле, највише и свуда, а да и не помињем друге којих толико има.

А како ли сам тек страна ја њима. Јер ниједна од њих није никад видела ни Францускињу, а камо ли Српкињу. Виђале су и виђају Британке. С Енглескињама су друговале у енглеским заводима у Индији.

И како се поче разговор о накиту. Да ли га ја почех. Ах, грех ми на душу, ако сам га ја почела! Удовице су уздисале, крадом, и

казивале која га је којој богињи принела на жртву. Нека , нека [ ][147] а домаћица... ах, домаћица! – принела је на жртву свој накит богињи Кали. Ја затворих телесне очи, али не могох духовне: пред њима ми се појави Калкута, Калин храм и Кала... Не, да не понављам каква је она и како ми је било кад сам је видела.

Донесе се послужење. Чај, некакви индиски колач и воће. Какво, какво воће! Ја бих о воћу живела, не сетивши се чак, Боже ми опрости! ни хлеба иако се молим Богу да ми га да „данас"... Кокосови ораси, мангов плод, банане, ананас... Судови – из Џајпура или из Кине. Послуга, домаћичина, девојке, оделом и накитом шарене се као цвеће.

Кад се сврши с чајем и воћем, поче се с песмом и игром. Управо молитвеном, као у храму. Две удовице, најмлађе, играле су молећи се богу Кришни за душу умрлих мужева. Дивно су играле, као две бајадере у Удајпуру и оне две удовице у удовичком храму у светом граду Бенаресу. Дизале су беле велове и опуштале их покрећући руке и тело ритмично изговарајући име бога Кришне у хору, са осталим удовицама, уз звеку својих цимбала. И ја сам имала на прстима цимбале, своје, оне које су ми поклониле у Удовичком храму, у Храму бога Крише хиндуске удовице. Ја сам ударајући цимбал о цимбал гледала у играчице, а оне час у небо, према истоку, а час у кип бога Кришне у једној ниши пред којом је жртвеник с огњем, одакле се диже дим тамјана и сандаловине – распростирући се по необично великој и високој соби, мешајући се с мирисавим ваздухом споља. Јер, све је широм отворено. Чак и врвце плетене од палмова лишћа биле су склоњене, и с врата и с прозора, а на вратима је била панка – које су вукле две девојке [...][148] гошће. Тешка завеса на вратима с врвцима које вуку ове што седе с једне и друге стране широм отворених врата и праве хладовину.

А кад почеше да падају у екстазу, или у чисто верски делиријум – мени руке клонуше, престадох да звецкам цимбалама. „И с дана у дан овако, докле год су живе – молиће се за душу умрлих мужева. И никад ништа световно, ниједна, ни ове две што играју – више деца него жене..." Ја знам да се неке од ових што су овде, и

147 Овде су остављена два празна места у рукопису.

148 Више пута преправљана па отуда нејасна реч у рукопису.

уопште не би преудавала, нека што хоће да остане верна мужу чак и после његове смрти, а неке – просто што неће; али накит... Зашто им је забрањен накит!? И то кажем ја која га се не сећам, док ме неко не потсети; а ове жене... или боље рећи уопште жене ма којој раси и вери припадале.

Из сањарења ме пробуди плач детињи. Донесоше у собу једно мушко дете – да је мушко видех јер је потпуно наго. Мушкарац, свакако од годину дана, потпуно го – као што рекох – мрк. Ситан, истина, али је пун и диван; као да је син некога хиндуског бога. Плаче, то јест јеца, јеца. Чији ли је, помислих и одмах видех чији је јер пружи своје мрке ручице према мајци и још јаче зајеца.

Мајка. Да, мајка. Млада као капља росе, како се код нас каже, а има дете, сина! Једна од оних двеју што су мало час играле и певале Кришна харе! Кришна харе! – молећи се за душу умрлих мужева.

Домаћица, кад опази колико сам изненађена, устаде са свога седишта на асурици, приближи се мени и, шапатом, узе да ми говори:

„Син ове младице родио се у исти час кад јој је муж издахнуо. Смрт и живот. Отац одлази, син долази." И тада ми каза да је у браку била шест и по година. Да јој ово није прво дете, него треће, да има „пуних петнаест година..."

„Бог ју је обдарио децом, те удовички живот неће проводити сама, него с децом", заврши и дубоко уздахну.

Слушам и мислим: „Сад јој је петнаест година. Шест и по година била са мужем. Друга година како јој је муж умро." Дакле кад се удала није имала ни пуних осам година.

Заиста „Друштво [„ "][149] коме је Рабиндра-нат Тагор један од главних покретача треба да буде благословен[150] од свакога што у овој пространој земљи живи, па ма којој раси и вери припадао и да му помогне да истраје, да донесе, то јест надлежни што пре да донесу закон: прво! – против удавања деце; друго – за преудавање удовица; треће и последње – да се престане с полигамијом.

149 Вероватно Друштво „Брама Сомаџ" које се помиње у поглављу о Тагору. Овде је у рукопису остављено празно место.

150 Благословено.

Кажу да у Индији, по последњем попису, има преко двадесет милиона хиндуских удовица.

Ова млада мајка није имала да се раскопчава те да подоји сина. Просто оног часа син дохвати својим пуначким мрким ручицама материну чврсту дојку, па притиснув на њу свој носић, поцрвенео од плача, завуче „румену цуцлу” у своја лепа усташца.

Ова млада Хиндускиња са сином на грудима не учини ми се као жива, него као слика од Ботичелија: Света Дева с Дететом, и би ми веома мила, разнежи ме до суза. Мати; девојчица-мајка. Њени погледи дубоко замишљени и тужни; Њен Син пун и го. И овај, ма да је Хиндус, нема – што је веома необично – ниједне тракице око врата или гривнице, на ручицама и на ножицама. Као да мајка није хтела да накити сина пошто не може себе.

И пошто се син почасти млеком, не из кокосових ораха као остали гости ове гостољубиве хиндуске домаћице, него из материне дојке, он узе да се смеје и да пљеска мајку по образу. И ко зна докле би се још тако играо; али то задовољство му брзо би ускраћено јер се гошће спремише за одлазак.

А било је томе време. Сунце се нагло ближило месту свога починка, Бенгалском Заливу са ког се узеше дизати боје бенгаске[151] ватре, и спуштати се, и опет се дизати. Као да је хтео бог Кришна, онај бог коме се ове дивне младе жене моле за душу својих умрлих мужева да им осветли пут што лепше, да га начини чаробним како оне не би с њега никад скренуле.

Вечера опет на тераси; а после вечере исти диалози између домаћице и гошће.

И ја и вечерас по својој жељи остадох да спавам сама у соби без врата и прозора; да мислим сву ноћ на ове дивне младе жене, хиндуске удовице, пуне живота а без живота слушајући душевну песму о бездушности људи са казне невиних осуђеница: песму вода Бенгалског Залива.

151 Бенгалске.

XXXIV
НА БЕНГАЛСКОМ ЗАЛИВУ У СУНЧЕВ ЗАЛАЗАК

Пошле смо, хиндуска удовица и ја, саме, без пратилаца и пратилица – слугу и слушкиња – да се прошетамо још једном пре мога одласка из овог малог бенгалског града, мени тако милог. Ја сам била у лакој хаљини, шивеној у Индији за Индију, она у танком сари, тањем него иједанпут у коме сам је ја видела. И – куда смо се упутиле? На обалу Бенгалског залива: да ја с обале видим, само још једном, лепоту над лепотама и страхоту над страхотама – сунчев залазак.

– Сунце још неће да залази, хајде да пођемо мало кроз шуму, ка оном заселку где сам Вас већ водила.

– Ах, Чота Рани! Само да не изгубимо оно што толико желим опет да видим, и што бих гледала свако вече од сад до смрти, обратих јој се ја са „Чота Рани”.

Она се смејала овом моме ентузијазму који се, признајем, не слаже с мојим годинама. Али „године су само уобразиља”, сетих се максиме оног америчког жене-филозофа и пођосмо к шуми весело, ка оној истој шуми кроз коју смо прошли идући у онај заселак где је онај човек говорио о политици и где је она жена жвакала бетел а нас две, као њихове гошће, биле послужене млеком из кокосових ораха.

Сретосмо читав чопор слонова. Неколико од њих су накићени као да ће на њих сести раџа и његова пратња и његови свати. И одмах буљук жена.

– Куда иду ови слонови, Чота Рани?, питам ја, а она одговара:

– На Цејлон. Донели су липтон-ти (липтонов чај), па сад се враћају. Ови кићени однеће неког великаша у Кигамо или у Канди.

– Хиндуса?, велим ја, а она:

– Можда и Енглеза. Кад пођете ка Цејлону, сретаћете их и на слоновима: из спорта и из забаве.

Ја сам знала да она то не говори из ироније јер сам била начисто да она припада партији Раб-Индранат Тагора као, свакако, и велика већина младих хиндуских удовица.

А буљук жена које смо среле у разнобојним су сарима, с много, много накита, свака с црвеним знаком на челу и све босе. Ситне, али лепе жене, црне расплетене косе – испод сара жутих, црвених, разнобојих, као што рекох – коса што се сливају низ плећа као бујни потоци низ Хималаја... очију што лутају по унутарњим световима, „црних и сјајних као презреле оливе, и тужних као у Матере мога Господа Бога".

– Чота Рани (Ах, како волим да јој се тако обратим!): од куда иду ове жене и куда иду?

– Из Пури. Не пропуштају да се поклоне Храму Џаганату кад год могу. А сад враћају се кући да су код куће, то јест у кући пре сунчева заласка.

А после наиђосмо на људе: седе под једним од огромних дрвећа и „размишљају". Нисам питала ову младу Хиндускињу ко су и зашто овде седе, јер сам знала да су Хиндуси, ко зна из које касте – свакако не прве, свештеничке – и да размишљају за шта су дошли на свет. А да нису дошли „тек онако", већ „за нешто", они знају.

„They are dreaming, we are working" (они сањају, ми радимо), као да чујем онога богатог Парса у Бомбају.

Враћамо се, моја домаћица и ја; ја је журим да стигнемо за оно за шта сам ја пошла, за Сунчев залазак, да нас док стигнемо не изненади ноћ, тропска ноћ без сумрака,тамна већ као у почетку света. Али хајде...

Гле! Скупио се свет! Ја знам да под оним дрветом игра кобра, највећа и најлепша у Пури. Донели су нам је из светог града Бенареса. И свратисмо. Игра Американцима; урођеници се пожурише с друма. Заиста је чудна, чудна ова кобра! И величином и игром „рођена сестра" оној бомбајској кобри играчици што ме је подсетила на једну балерину у париској Великој Опери, и што ме је својим очима хипнотисала.

Оставиле смо гледаоце да се одушевљавају, а ми похитасмо. Прођосмо поред раџиног двора у коме живи раџина удовица. Моја домаћица жали што одлазим а није ме одвела у посету раџиници, коју она често посећује и која је веома гостољубива. „Стара је", вели,

„а напредних је идеја". Један слон враћа се са појила; домаћица ме пита да ли верујем у сеобу душа. Ја ништа не одговорих. „Ја верујем", вели она; и знам да је у овом слону душа мога оца: гле како ме нежно гледа. Слон је света животиња." Али ја сам то знала: видела сам њихове кипове по храмовима и пред храмовима.

А ја верујем да је душа мога друга у ономе соколу што слете с онога дрвета пред раџиним двором: ближи се к мени и гледа ме својим соколовим очима. Свакако је слетео раџи на руку, ако је раџа био ловац.

– Соко је света птица, вели Чота Рани.

– И мој друг је био ловац, те стога му је душа после његове смрти и населила сокола.

– Ето... ах! – верујете.

Али изненада ја је замолих да ме остави; она гледа сунчев залазак на Бенгалском заливу свакога дана и она то више не види. Она као да се зачуди моме предлогу, па, мало поћутавши, рече:

– „Домаћин чини оно што гост жели", па се дубоко поклони и оде.

А ја сама самцита не остадох где сам с њом стајала, него се упутих напред обалом, к месту на обали где је овога града Спалиште: да одатле, са тога места, гледам лепоту над лепотама, и у исто време, страхоту над страхотама – сунчев залазак. Али пре него што почне да залази, ја ћу да прођем Спалиштем тражећи место за ломачу. Коме? Себи. И јави ми се жарка жеља да у овом бенгалском граду умрем и да у Бенгалском заливу мој пепео почива. Јер коме да се вратим у родном крају? Онога кога сам имала ја сам изгубила. И сетих се једног погреба у Нишу, пре много и много година. Мужа спуштају у гроб а жена нариче:

„Леле мене, другара, за тебе!
Леле мене, кому да се врнем!
Леле мене, четири дувара!
Леле мене, ни дете ни коте!"

У годинама је био муж кад је отишао са овога света; и у годинама је била жена кад је остала сама на овом свету.

А кад се стари:

„Пријатеља нових нема; мру нам стари...”

Да, коме да се вратим у родном крају? А можда је мојој души ова земља родни крај (ако душа има родни крај). Јер зашто би је овако волела.

„Откуд ми је души, тој туђинци свуда,
Ова туђа земља као своја?
Као да је пре много, небројно векова,
Можда одмах по стварању света,
Лутајући светом, луталица ова,
И селећи се у тела из тела
У час када сам ја угледала свет
Из овог краја долетела у мој крај
И нашла крлетку живу – моје тело,
Да у њој плаче (долином плача),
Докле из ње не излети и полети у слободицу.”

Дошла сам на Спалиште. На обали ломаче, крај обале тамо-амо дуне, песак, нанесен Монсуном у сезони Монсуна и кише, поче прелазити из боје злата у рубинску боју: весник да се сунце ближи своме заходу; онамо иза ходи[152] и стојим на обали. Сунце, индиско сунце, сунце равнога Бенгала још сија дневном светлошћу, али не и оноликим сјајем. У близини једне дуне ломача – још помало се дими – крај ње је огроман жртвени венац, жут. Чија ли је ломача, и ко спусти овде овај венац? Да ли је тај кога је телом до малочас било, а сад га већ више није? Да ли је отишао са жалошћу или са радошћу на велики пут? А звона, она ситно звечећа звона са неког храма звоне. Неко који би био овде, на Спалишту, рекао би да та звона плачу, а неко да певају, певају песму „У бољи живот се иде”.

Пођох тихо поред Спалишта, као да тај злаћани пепео не узнемирим, и видех близу једне зачишћене ломаче црни дуги прамен женске косе и женску руку спаљену пламеном, али не сагорелу, и уз ситно звоњење звона заплаках. Можда је рука неке

152 Нејасно у рукопису.

младе жене – супруге – или рука неке младе мајке којом је миловала првенче и њом му давала млеко, не из кокосовог ораха него из своје, материне дојке. Ја плачем, а звона с другог неког храма у даљини звоне, звоне.

Али, да оставим Спалиште, ломаче: сунце, сунчев залазак – ево га. Ето весника ове величанствене природне појаве – ватра! Бенгалска ватра, бојâ сунчевог спектра. Свих седам, у небројено прелива! Расуше се по води мирнога Бенгалског залива, и одма узеше да се у вис дижу, па да се спуштају, и опет да се дижу, до сунца... Као да га поздрављају, пред његов починак на постељи на дну Бенгалског залива...

Не, ово више није сунце већ брод, брод обузет пожаром како се невероватно брзо спушта низ плаво небо које обузима чудно црвенило, не само на западу, него и на истоку. Или је то само обмана вида који гледају. Да, брод у пожару: потпуна илузија, ма да се не чује вика људи с појасевима за спасавање, ни вриска жена, ни писка деце, ни чамци за спасавање око тога у пожару брода; и „илимунација” – дижу се бенгалске ватре боје, распростиру се и опет дижу, прскају без иједног шума. Илимунација,[153] али не у част некога земаљској поглавара, него у славу Господа Бога на висинама.

Илузија у пожару брода што тоне величанствена и – страшна, страшна.

А да би се ублажила ова представа брода што тоне – и што је ту већ, на ивици да потоне – појави се поворка људи и жена – журе се кућама. Живот. И ја бацивши поглед на онај прамен женске косе и тргох се... Ево места за моју ломачу. А пепео мој да се баци тамо далеко – где сунце паде и потону. Па похитах весело кроз песак. Журила сам се за оним људима и женама да не би остала сама на друму под небом које нагло поче да тамни и које ће за час потамнети јер ено је већ једна бела крупна звезда за којом ће се нагло појавити, истина ретке али беле и крупне и личити на небу као стадо оваца у ливади. Чувар им је месец; али месеца ни синоћ није било...

153 Пермутовани слогови, као и у претходној реченици: *илуминација*, у значењу светлосна визија, привиђење, илузија. Овде има и религијско значење просветљења, као нивоа спознаје божанског.

И ништа. Док дођох до рађина двора спусти се ноћ, тропска ноћ, тамна као она у почетку, прва, кад се одвајала, одлазила да за њом дође светлост, дан.

Тишина. Била би мртва тишина кад се не би чуло с времена на време рикање неке свете краве или церекање неког светог мајмуна из [...][154]. А људи? Јоги су свакако већ заспали на ивицама храмовских прилаза.

Да, била би мртва тишина кад се не би из даљине чуле храмовске свирке и песме; и да баш сад не удара у гонг ноћни стражар: јавно јавља становништву време...: осам часова.

Журим се кроз једну криву, тесну, кратку улицу, и признајем да сам се страшно уплашила, пошто свега један фењер на једном углу за целу улицу. И у томе се тргох, светлост ми засени очи и... Откуд је? Са неког прозора или... Нисам имала да се питам, јер иза угла креће читав кортеж слугу и слушкиња са фењерима пред којима је моја љубазна и сувише гостољубива лепа домаћица, моја Чота Рани. С моје стране радост и захвалност, с њене радост и – прекори.

– Сами! Ноћу!!!

– Опростите! Тражила сам и нашла себи место за ломачу.

Она се, свакако, изненади, али ништа не рече, јер нисмо саме.

Па нашла сам место и за пепео мој. Тамо, у Бенгалском Заливу, где се сунце сишавши с неба изгуби.

Не верујем да је ово сматрала за шалу, јер се овим, опазила сам, не шали у овој земљи.

„Из живота смрт, из смрти живот."

„Мистериозна Индија са сунцем, с палмама и ситно звечећим звонима. Мајка Индија."[155]

154 Место избледело у рукопису. Вероватно: *храма*.

155 Овде се завршавају поглавља о Индији која су пронађена у рукопису. Следе два поглавља из Јапана, затим поглавље „На Тихом океану" и на крају Епилог.

VII (одељ.)

ОД ИНДИЈЕ ДО ЈАПАНА
или
К СУНЦУ ЗА СУНЦЕ

О својим Утисцима из Јапана

Токијо, априла 1927

Ево, да вам се поново јавим из земље „излазећег” сунца и да вас мало подсетим на његов географски положај. Јапан се, као што знате, састоји из пет великих острва, и стотину малих; има величанствених планина, од којих је најчувенија Фуџијама, свети брег, можда што је највиша, и о којој су певали и певају песници, с којом се зацело због њеног особито лепог, готово потпуно купастог облика сусрећете тако често у јапанској уметности. Јапан има хиљаду топлих извора за које веле да су лековити, неколико језера и морских обала где се Јапанци одмарају и веселе у данима празника,[156] који су код њих чести и трају дуго, као на Трешњин цвет, што се слави читав април месец, и који ове године празнују заједно с Јапанцима. Поред тога што им је дала природа, Јапан има и силне храмове, пагоде, олтаре, палате, паркове и вртове што је створио геније њихове деце – њихова је уметност чувена и са својих дивљих колорисаних гравура и декоративне дрвене резбарије. Јапан је, као што сви знамо, грдно страдао у последњем великом земљотресу, нарочито њихови градови, Токијо и Јокохама, али вредни јапански народ [који не стоји беспослен и зазијава по тротоарима главних улица, него ради или се весели;][157] почео је готово одмах с подизањем онога што је порушено. А материална му средства нису недостајала, пошто је у време несреће која га је била снашла имао билансе у Америци и Европи од пола милијарде долара; а једну другу половину милијарде долара у злату и својим великим банкама. Премда, на Јокохами се и Токију још врло много опажају последице[158] тога ужасног земљотреса, који се у Јапану помиње с дрхтавицом, а кад сам први пут у њу отишла, у Јокохаму, мени се она учинила тако бедна[159] и тако жалосна, да сам била тужна идући кроз њене улице и гледајући њене беле дрвене кућице, беле [јер су] не што би биле обојене, јер нису биле обојене, него што су

156 Додато изнад: *од којих је најсвечанији.*

157 Додато изнад прецртаног дела: *у градовима, а по парковима се весели,*

158 Додато изнад реченице: *трагови.*

159 Додато изнад: *нарочито на Јокохами,*

нове. Изгледају ми као провизорне, тек колико да се човек склони од непогоде, јер Јапан није што Суматра или Сингапур, но има својих зима и својих студени. Да може бити веома хладно зими, ја знам пошто има дана, нарочито у Токију, кад ја нисам скидала с леђа зимски капут, иако је био већ април месец и у највећем јеку цветања трешања. Што се тиче Јокохаме, колико је она страдала види се што велики бродови из Европе не искрцавају своје путнике у овој, него у Кобе, ал’ оне лађе продужавају пловидбу до Јокохаме, али без путника! Они путници који су били купили карту до Јокохаме, међу којима била и ја, добили су од Друштва Пиено железничку карту оне класе коју су на броду имали, за Токијо која је вредела за шест недеља; те према томе задржавали смо се у Кобе, сврађали смо и задржавали се у Кјоту и Наки, наравно купујући за ова два места, Кјото и Наки, карте на станицама одакле се пруге одвајале од главне пруге за Токијо.

Ви знате да је Јапан првобитно био настањен једним другим народом који је такође био многобројни, као што су сад Јапанци, али који је био на веома ниском ступњу цивилизације и није могао дати отпор овима што су почели да надолазе у њину земљу.

Ови што се баве проучавањем народа кажу, не тврде, да су победиоци били монголске расе, можда мешавина с малајском, која је онда преплавила ова острва. Тако ови, Јапанци, потисли су оне прве и праве синове ове земље и на победиоцима се не опажа никаква цивилизација побеђених.

Уосталом, то није никакво чудо, јер се не може примити нешто од некога што и онај сам нема. Оних првих је готово нестало, има их свега неколико хиљада на Курилским острвима.

По јапанској хронологији, јапанско је царство основано на 660 година пре Христа; али први аутентичан датум је 461 после Христа. Од тада влада Микадо готово над целим Јапаном изузимајући неке делове где још они, они први и прави синови ових острва дуго држе неку власт. Ова садашња династија влада непрекидно од старих времена до наших дана и усто[160] време је најстарија династија на целом свету. Премда, кад није било

160 уз то. У смислу: поврх тога, поред тог времена.

законитог наследника, на престо је долазио Микадов син кога је Микадо имао с неком милосницом која му није била мила ни на њега није имала утицаја. Главно, да је увек био Микадов син престолонаследник законит или незаконит.

И то знате да је цивилизација Јапана дошла из Кине преко Кореје посредством будистичких свештеника, који су унели кинеску веру и цивилизацију. У шестом и седмом веку народ би преведен у будистичку веру која је имала силан утицај на народ књижевношћу, уметношћу и филозофијом.

У Нару, где се налазе неки од најлепших будистичких храмова појавила се у то време прва јапанска књига, Којики, престоница је била пренета из Нара у Кјото 795. године после Христа. Од тада је Микадо почео да се сматра као божанство или духовни суверен, јер у ствари су земљом управљали шогуни или тајкуни, како их још зову[161] све до 1868, кад су се побунили господари, нешто као средњовековна властела који су експлоатисали сељаке и сматрали их као своје робове, пренели власт са својих шогуна на Микада и почела да се прима западна цивилизација.

Тих генерала било је још више који су били славни, међу којима је породица Хоџо који су одбили флоту Кублај-кана са захтевом да му се покори Јапан. Од тада ниједан страни непријатељ није додирнуо њине обале...

[Али са шогуна се пренела власт на Микада, јер су се против њих били побунили.]

Под јурисдикцијом ових господара били су самураји то јест класа ратника слична средњовековним витезима, и који су могли да носе по два мача.

У петнаестом веку, церемонија чаја, *Но*, лирска драма и многе друге разне културне уметности су се појавили. Пров. вид. с Кином.[162] Свештен. и уметници ишли су тамо и овамо. Први португ.

161 Додато изнад реченице у рукопису: *то јест генерали, владали су до јуче.*

162 Нејасно у самом рукопису јер је очито ауторка писала скраћенице за себе. Такав је поступак у целом пасусу.

брод додирнуо је јапан. обале 1541; а Франц. Хавиера[163] језуитски мисионар пристигао је у Јапан 1549.

За време шогуна Хидијашија саграђен је замак у Осаки и палата у Кјоту и под уједињеним Јапаном развило се сликарство и архитектура. Ијејасу[164] породица или династија, пошто су шогуни[165] били суверени владаоци, имала је власт за пуна два века и Јапан је био у миру и цветању. Католички мисионари који су постали утицајни били су истиснути, и земља је била затворена за страну трговину, осим што је португалским и кинеским трговцима, ограничено, било допуштено да се искрцају у Нагасаки.

Шогуни су завршили своје 1868, и тада пренели власт на петнаестогодишњег цара Митсухита, једна власт која је трајала хиљаду година. Овај владалац је пренео своју престоницу из Кјота у Токијо и убрзо је наименовао (генерале) шогуне и властелу (дајмиосе) за министре и извршиоце новога режима. Али пошто ови још представљају милитаристички ред, Јапан је задахнут милитаристичким духом све до данашњих дана. Њих на Истоку зову источним Немцима.

Од 1868, Јапан се развио невероватно брзо, [примио је] пријатељски нове идеје и обичаје, доводио је западну машинерију – телеграф, железницу, новине, трговачку ширину, војничке методе и организацију. Они сами себе називају азијским Немцима и због тога су веома поносити. Јер они не даду [свету да сметне] с ума да су победили једном огромну Кину, а [једном] огромну Русију.[166]

У 1870, феудализам је био уништен једним лаконским декретом који је гласио: „Клике су уништене; а на њихово место установљују се префектуре. Јапанци су чак примили хришћански

163 Франсиско Хавијер (Francis Xavier) био је шпански језуитски мисионар из шеснаестог века.

164 Ијејасу (Ieyasu) је био први шогун династије Токугава (Tokugawa) с почетка седамнаестог века у Јапану. Придају му се заслуге за уједињење Јапана. Помиње се у наредном поглављу.

165 Додато изнад реченице у рукопису: *то јест као генерали*. Вишеструким понављањем истог објашњења, могуће је да је ауторка хтела да титулу могула постави у контекст који разуме читалац који не припада свету Далеког Истока.

166 Реченица је пуно преправљана. Додато изнад (друга варијанта исте реченице): *Чим дођу странци они им учтиво, с учтивошћу која је само њима својствена, дају на знак* да су победили једном огромну Кину...

календар, а с њиховом реконструкцијом усвојен је и нов грађански законик. 1889 дат му је и Устав и тако је доведен у равнотежу са западним народима.

Сад долази моје лично опажање. Јапанци сад имитују Америку као што су некад имитовали Кину. И док оно прво није било за никакво чудо, ово друго је за велико чудо. Шта Јапанци имају сличнога са Американцима. Прво, американски народ је беле расе састављен од свију народа беле расе. Не говорим о америчким црнцима коју су великој мањини. Американци су вредни и позитивни, Јапанци су такође вредни, али и они су задахнути мистицизмом као и сви источни народи. Њина главна вера, Шинтоизам, то је народна вера, за коју и сами кажу да и није вера него просто обожавање предака. Смртне људе ставили су у ред бесмртних богова. Њине капеле[167] и олтари о томе да обожавају претке, сведоче. У сваком храму, или олтару, стоји огледало у коме Шинт показује своје лице, не да га сам види, него да му виде претци да ли је достојно лица својих предака.

Јапан је узео да подражава Америку не само разним установама, него и грађевинама. На читаве комплексе где су некад биле грађевине јапанског стила и мале које су биле у сагласности[168]

167 Додато изнад: храмови.

168 Ова реченица чини се недовршеном.

VIII
У ЗЕМЉИ СУНЧЕВОГ РАЂАЊА И БУДИНОГ СМЕЈАЊА КАД ТРЕШЊЕ ЦВЕТАЈУ… НИКО

С неколико речи да опишем место у коме је песма „У Празник Трешњина Цвета” спевана.[169]

То је место мало (свега 10.000 становника), а зове се Нико што ће рећи Сунчева Величанственост.

Лепоте Природе и Уметности Нико је одушевио не само јапанске писце и песнике, него и многе стране, и изгледа да је у њему о њему сваки нешто написао или спевао. Прича се да су чак неки и пропевали у Нику.

Има једна јапанска изрека:

„Реч дивно немој употребљавати док не видиш Нико.”

Јапанци о Нику говоре као о неком чуду јапанском.

Природа с Уметношћу нигде се није овако здружила као у Нику.

У априлу кад се у Јапану празнује Трешњин Цвет у Нико долазе поклоници из целе земље.

Јер због оних силних храмова црвених у зеленилу, расејаних по бреговима и брежуљцима, због петоспратне пагоде под криптомеријама – нека врста кедра – због Светог Моста, црвеног као да је обојен крвљу на речици што јури између подножја зелених брегова, кроз теснац; нарочито због гроба Шогуна (генерала) Ијејазуа, осниваоца Династије шогуна Такугаве (пре триста година) народног хероја јапанског кога странци зову јапанским Наполеоном – Нико је освећено, свето место, готово као браманског град Бесари.

Па они храмовски тори – портици – кроз које се улази за шинтоистичке храмове, храмове вере народне; па она језерца с

169 Песма Јелене Ј. Димитријевић која се налази у рукопису *К Сунцу за Сунце* који се чува у Народној библиотеци Србије са ознаком 543/I. На крају песме је белешка: „Нико (Јапан) априла 1927”.

лотусом и лабудовима; и оне планине плаве што су, и ако у даљини, опколиле Нико; и онај тамо водопад што се са грдне висине баца у понор; и онај онамо храм Будиста са светилиштем где су три Буде, то јест три Будина кипа и до њега свако светих Нирвана… О, ко ће све да изређа, све лепоте, кад су многе, и кад се онај који хоће да их ређа занесе чим узме да их ређа.

Заиста реч „дивно” не треба рећи, кад се описује нешто, нарочито природа, уметност и место, док се не види Нико.

Нико као да не постоји у истини, него само у имагинацији, како Јапанаца, тако и странаца. Нико је место из бајке, али не из неке обичне источне бајке, него из бајке Далеког Истока.

Све што бих рекла некад још било би тако да би се једва могла добити и приближна слика о лепоти природе и веома мали храм лепоти уметности ове мале освећене варошице јапанске која се зове Нико, а што ће рећи Сунчева Величанственост.

НА ТИХОМ ОКЕАНУ[170]

Већ је четрнаести дан како на *Кореји мару*, броду јапанског пловидбеног друштва Нипон Јусен Каиша пловимо Тихим океаном.

Уз брујање његових безмерних вода, задивљена његовом величанственошћу и очарана његовом лепотом, ја се сећам Јапана.

Нарочито га се сећам у сунчев залазак, кад се на западу запале и небо и вода, а по небу узму да се појављују, слични цветовима сунцокрета, или китама жутих ружа, златни облачићи под којима пролети по један бели албатрос.

Јапан! Празник Трешњин Цвет.

У мојој свести почиње да се одмотава филм Јапана, земље „излазећег сунца”, у којој сам провела празник Трешњин цвет, читав месец април, из које сам запловила Тихим океаном. А на томе филму Јапана, не на платну, но у мојој свести, прво се појаве његове плаве воде, с небројеним белим једрима што из даљине дају илузију неких огромних и необичних птица пливачица; а после његова острва као зелени жбунови разбацано тамо амо по тим водама, док, најпосле, не стану да излазе његови чаробни градови с улицама опточеним дрвеним кућицама, с чаршијама, с многобројном и разноврсном необичном робом, с црвеним храмовима и пагодама у зеленилу и с парковима по којима блистају мала језерца с лотусом и лабудима опкољена исцветалим дивљим трешњама.

И свуд Јапанке, у чаршијама и парковима и око храмова и пагода и поред језера, једном речи свуд, у читавим буљуцима! Мале, мале, као повеће лутке, у шареним „хаорима” или само у „кимонима”, с високим црним фризурама, закићене трешњиним цветом, симболом Јапана, оне ми се чине и сад као и онда, слике сишле с њихових паравана, с њихових лепеза, лампиона и порцелана и – ходају!

170 Ово поглавље је под насловом „На Тихом океану (белешке с пута)” први пут објављено у *Српском књижевном гласнику* (бр.7, књ. 30, 1930, стр. 481–487), а други пут у књижевном часопису *Багдала* (год. 56, бр. 499, 2014, стр. 53–65). У нашем издању текст је пренет из рукописа.

А од свих градова најчешће видим, гледам Кобе што ће рећи „Божју капију”, јапански град који сам први видела, јер сам се ту из брода искрцала долазећи из Индије.

И чим видим Кобе, ја видим Мије-Сан[171] и Томије-Сан, две младе јапанске девојке.

Срела сам их у јапанском крају града, у јапанском хотелу Јамато, где сам била одсела.

Нисам знала која је ситнија, која је смешљивија, ни која је шаренија (у правом значењу речи, не у фигури).

Шареније су се као детлићи; по кући су ишле као мачке; на вратима моје собе гребукале су као мишеви.

И смејале су се, смејале!

Сазнала сам да су родом из Кобе: дознала сам да су биле гејше у Кјоту, и видела сам да су у хотелу Јамато собарице.

А од самих њих – док су ми јутром спремале собу – чух много што шта интересантнога, па чак и интимнога, из њиховог младог живота, а – очи им не видех!

Како да их видим кад су толико уске, а увек се смеју?

Али у накнаду тога, нагледах им се зуба, белих и здравих, с оштрим секутићима.

Исто тако не могох знати – иако их гледах читаву недељу дана – која је Мије, а која Томије, јер толико личе једна на другу.

Или, управо, то је једна иста особа, само у два примерка...

Уосталом, то ми се дешавало и са другим Јапанкама, да их не могу да разоткријем.

Што се тиче ових, само сам знала која је која кад речем „Мије-сан” или „Томије-сан”, те се она коју сам зовнула окрене.

„Гејше! Боже мој, гејше”, мислила сам и чисто нисам могла да верујем да су то те чувене „гејше” што се по свету толико помињу.

Ја још тада нисам била у Кјоту, старој престоници јапанској, чувеној колико са својих храмова толико са својих гејша, због којих

171 Сан – господин, госпођа и госпођица, свеједно (прим. аут).

се тамо месеца априла слеже народ из целог Јапана, да му у празник Трешњин Цвет оне певају песме о трешњину цвету.

И ја од срца пожелех да ми ове две бивше гејше из Кјота певају.

Кад им то казах, једна од њих – не знам да ли је била Мије-сан или Томије-сан – чисто уплашено изусти „бос” и додаде „Кјото!” Ја се сетих шта је, да се боје господара, јер по амерички „бос” значи господар; и да треба да идем у Кјото да чујем песму гејши.

Али ја сам била нестрпљива. Исто као у Индији кад сам тражила да видим игру бајадера. Чини ми се још више. Ко ће чекати да оде у Кјото? Стога се обратих њихову господару, директору хотела Јамато, Јапанцу, уљудном, до крајности уљудном као што су сви Јапанци, и неисказано услужном.

Јер може се мислити колико је овај Јапанац услужан кад је мени, обичном хотелском госту, ставио на расположење своју личну куруму или рикше, дивне лакиране двоколице позади са сликом „излазећег сунца”, и уз рикшу свога кули Јошиду: ставио ми је на расположење од јутра до мрака – бесплатно. Ја сам вели прва Српкиња коју је он видео, не само у Јапану, него уопште у животу. Нарочито, или највише ми је излазио на сусрет својом претераном љубазношћу зато што сам из Србије, земље којој се и они диве као и Индијанци и Кинези, и коју због њеног јунаштва сматрају духовном сестром Јапана.

Интересантни су и овај један Јапанац и ове две Јапанке као што је интересантан и њихов енглески језик који сам ја ипак успела да разумем.

Данас изјавила сам жељу директору да бих врло волела да чујем песму ових двеју бивших гејши из Кјота, његових собарица, Мије-сан и Томије-сан.

– Ооо! Ооо! узвикиваше он некако тако клањајући се и смејући се.

А после рече:

– Мије-Сан и Томије-сан ће вам певати ако желите, али само увече, не због тога што су тада слободне, него што нам вечером песме слађе падају. И стојећи преда мном он наслони руке на колена и узе се клањати, дубоко, до земље. Али уместо да се поклони трипут као

до сада, и како то јапанска етикета захтева, он ми се сада поклони шест пута; и смејући се више но и једанпут у знак превелике учтивости и дубоког поштовања понављаше:

– O! I shall order them it! O! I shall order them it! (О, ја ћу им то наредити! О, ја ћу им то наредити!)

Мије-сан и Томије-сан ђоше у моју собу још исте вечери, али не у оделу у коме сам их видела преко дана, него у другом – које је било од жуте јапанске свиле, по којој су измалане пагоде, храмови, свети мост и свети брег Фуџи с исцветалим трешњама на своме подножју. У укусну малу фризурицу која тако лепо стоји младим девојкама заделе су по свежу гранчицу трешњина цвета. И биле су се много намирисале неким јаким мени сасвим непознатим мирисом. У ово су се одело можда облачиле, и овако су се свакако чешљале и китиле кад су биле гејше у Кјоту.

И пошто су се исклањале и исмејале, оне су, на мој знак да седну, селе доле – с подавијеним ногама пода се – уз један велики параван од зелене свиле, који је сликом представљао језеро с лотусом и лабудима, те ми се учини као да ове две мале Јапанкице седе баш крај истинског језера једног у Сума-парку, у Кобе. Бледа светлост с лампиона што је висио с таванице у мојој соби падала је на њина лица која су личила на маске од позлаћене хартије. Диван декор за позорницу! И смешећи се као увек, те им ни сада не видех очију, само им гледах беле зубе – који ми се учинише мало покрупни – , окренуте једна другој узеше махати лепезицама у облику лотусова листа и слабим оштрим гласом као њихови цврчци у кавезима удесише:

Шикишима но,
Јамато гокоро јо,
Хито тауба,
Азани-ни-ни-ниу,
Јамасакура бана
(Ако те неко пита:
„Шта је душа правога Јапанца?”,
Ти му покажи дивљу исцветалу трешњу
Што се сија на сунцу.)

Отпевале су оне омиљену јапанску песмицу, без одмора, без предаха, на монотону и чудну, јапанску мелодију која ме није подсетила ни на једну мелодију ниједног источног народа, па чак ни на кинеску, иако су с Кинезима суседи. И ја изненађена, управо зачуђена, прилично разочарана, нимало одушевљена ипак узех пљескати, јер ред је био да пљескам.

А оне су устале. И клањаху се, клањаху, клањаху, дубоко, до земље, непрестано смешећи се, па тихо, не правећи ни најмањег шума, изађоше из собе.

Да, на Тихом океану, и синоћ као и других вечери бејах се тога сетила.

И та хладна јапанска песмица у даљини ме загреја, одушеви.

Чак осетих нешто налик на носталгију.

Можда то није било за Јапаном, већ за „тврдом земљом”, коју сам после толико дана видела, а осетила је под ногама тек јуче, кад смо изашли у Хонолулу, главни град хавајских острва.

У чудном душевном расположењу мени паде на памет нешто веома оригинално.

На овим чудним водама чудна нас осећања обузимају, и чудне нам се жеље јављају, нарочито кад смо још под утиском игре „Хула-Хула!” коју су нам на Хавајима уз хавајске гитаре играле младе Хавајке.

И ја се спонтано упутих у собу двеју младих Јапанки. Упутих се двема студенткињама које иду у Америку, да продуже студије из филозофије, Сато-сан и Харуно-сан, и замолих их да ми певају. Али оне ме одбише најучтивије. Много се клањаху и много смејаху. Одбише ме изговарајући се да не умеју певати „Шикишама но, Јамато”..., јер ја сам волела баш ту песму да чујем.

Али ја сам истрајна. И кад се за нешто загрејем, лако се не расхладим, те одох двема другим младим Јапанкама, собарицама на *Кореји Мару*, Огави-сан и Томизави-сан. Кад ме видеше у својој соби, оне се изненадише, нарочито кад чуше шта од њих захтевам. „Бос!” изустише и ове као оне у хотелу Јамато. Само што се на лицу ових опази ужасан страх, иако су им се очи и сад као увек смешиле.

Али ја их узех храбрити. И наведох их „во искушеније”, али не „бакшишем”, јер се та непријатна реч Блиског Истока на Далеком Истоку не чује, него обећањима да ћу о њима увек лепо мислити, јер су добре девојке, и још лепше говорити, јер су лепе девојке. И, најпосле, да о њином певању у мојој кабини нико неће ни знати ни чути...

И Томизава... Зар ово јапанско име не звучи као словенско? Томизава се узе сашаптавати са Огавом. Или можда Огава са Томизавом, јер и њих две су сасвим као једна иста особа, само у два примерка.

И, сироте оне, не могоше се избавити „от лукаваго”.

Кад се гости, то јест путници после вечере разиђоше, млади по палубама *Кореје Мару*: једни да играју, други да флертују; стари по салонима: да гледају филм или да слушају неко америчко предавање (јер на лађама, Енглези се моле Богу и забављају се разним играма. Американци се моле Богу и држе предавања – а на *Кореји Мару* пуно је Американаца), и кад на мојој палуби не беше никога – Огава и Томизава на вратима моје кабине загребаше као мишићи. Кад им отворих, ушуњаше се у кабину као мачкице...

Ја им рекох да седну, и оне седоше на под с подавијеним ногама пода се. Једна је села поред једног кревета који је до јуче био заузет, а сад је слободан, јер се моја сапутница, или cabin-fellow како се то енглески каже, искрцала у Хонолулу, а друга уз мој путнички сандук, који је тако исто био празан, јер сам хаљине извадила и разастрла их док се не исправе. А ја извалих на свом кревету као нека турска пашиница на софи, пре Кемалова режима, кад ће да јој певају робиње... Нисам рекла шта да певају. Нек певају шта хоће: доста ми је што ће та песма бити јапанска.

Чудно је чудо душа човекова! С каквим узбуђењима чекам да чујем оно што сам за читав месец дана слушала готово равнодушно.

Али синоћ видех да оно није била равнодушност, него замор који је наступио после силних утисака приманих у далеким туђинама, и на суву и на води.

И ове као оне окренуше се једна другој и почеше да певају.

[Али пре него што кажем шта су певале да кажем како изгледају и како су се обукле.]

Ситније су од оних у хотелу Јамато, и жуће су у лицу од оних. Очи им се мање виде, јер се више смеју. Клањају се као и оне. Оне су националне, ове интернационалне, јер су обучене у европско одело, и ошишане су... Смешно изгледају, сироте младе девојке! Али шта ће? Усуд им није досудио да седе у Јапану, него да крстаре по Тихом океану, и да се с времена на време прошетају по Америци...

И, као што рекох, почеше да певају.

И гле! удесише ону исту песму коју су ми певале бивше гејше из Кјота, Мије-сан и Тамије-сан!

На танким слабим али оштрим гласићима као њини цврчци у кавезима, и зацело још под утиском празника трешњин свет – оне удесише:

Шикишима но,
Јамато гокоро јо,
Хито...

Још при речи „Шикишима”, којом се почињала песма, ја се бејах пренела у Јапан, и ко зна до ког би ми степена расла емоција до стиха „Јамасакура бана”, до последњег стиха, да ме нешто не трже, не пробуди из некако пријатног сна...

Ја нагло устадох претрнула од страха, а оне скочише сасвим као избезумљене.

Јер на мојим вратима се чуло гребање.

Јапанац је, наравно, пошто гребе...

Источни народи не куцају прстом на вратима, него ударају халком или звекиром на капији.

И мени тек сад сину у памети да нисам тражила ни од кога допуштење да девојке уђу у моју кабину и да ми певају.

И још нешто горе, опасније.

Ми нисмо на копну, у Јапану, него на води, на Тихом океану. *Кореја Мару* није Микадово царство, него царство команданта брода.

Сироте, сироте младе девојке, шта ли ће их снаћи!

Можда ће их бацити у воду, јер их не могу протерати из ове државе што се зове *Кореја Мару*!

Све ми ово прође кроз главу за тренутак, док се не чу ново гребање и ја једним скоком дођох до врата и храбро их отворих (иако ми је срце ужасно лупало).

И шта би?

То јест кога видех?

Уместо команданта брода, или капетана, или менаџера, или стјуарта, и како се већ све не крсте ти „фонксионери" ; уместо једнога од тих, Јапанаца, наравно, – пошто су на *Кореји Мару*, поред посаде и послуге и ови само Јапанци – ја угледах Мисис Савиџ, дивну једну Американку из Солт Лека, града у држави Јутах, која се с мужем, с ћерком и унуком враћа са Филипинских Острва, и с којом сам се ја упознала у Јапану – где су се они задржали неколико дана – и здружила се на Тихом океану.

– Па зашто нисте куцали него сте гребали, забога, Мисис Савиџ? упитах је ја чисто прекорно.

– Хтела сам с вама да се нашалим, да мислите да је неки странац, говораше ова мила жена смејући се.

Она уђе у кабину, а ја се стадох окретати по кабини.

– Где су девојке? Не знам где су девојке, питала сам ја преструављено не знајући кога питам.

– Какве девојке? пита мисис Севиџ зачуђено.

– Огава и Томизава.

Она ме узе гледати чисто преструављена.

Ко зна? Можда је помислила да сам полудела.

Јер сама ми је причала да на Тихом океану многи путници полуде: полуде од страха. У бури, наравно, кад у опасности нигде нема брода да путнике спасава. За оволико дана пловидбе, још не видесмо ниједне лађе – толико су линије далеко једна од друге на овом безграничном пространству. Ни земље не видесмо, осим

Хавајских острва. Али зашто да се полуди кад је јуче и синоћ океан тако тих, миран како није био никад за време наше дуге пловидбе?

Нема девојака! И човек би помислио да у кабини на поду има неки тајни отвор за који су оне знале, па су се кроз њега спустиле. Али простирка стоји као што је и стајала.

И ја се сагох... Гле, под оним празним креветом, ја спазих једну: шћућурила се, то јест прибила се уза зид!...

Па и Мисис Савиџ се саже, ваљда инстинктивно, и видевши девојку, зачуди се и затражи да јој објасним.

– Имајте стрпљења, молим вас, не знам где је друга.

Али у томе ова – нисам знала која – што се беше испод кревета извукла, брзо диже поклопац од мога сандука и викну радосно:

– Огава-сан!

(Дакле, она под креветом била је Томизава.)

И Огавина шишава и рашчупављена глава појави се из сандука као из вертепа...[172]

Томизава јој поможе да изађе из сандука, па се загрлише, засмејаше и – заплакаше!

Па и ја се узех смејати јер ми паде терет са срца.

Ја их испратих: Никад ми се нису учиниле овако као мачке, као синоћ док су прикрадајући се силазиле низ степенице.

А кад испричах Мисис Савиџ шта је било и обе се смејасмо овој мојој авантури, она рече:

– Све је добро кад је крај добар. А сад пожурите се за предавање које ће држати Мисис Локвај о животу турских жена који је она студирала у Цариграду – из кога се сада враћа – пуну недељу дана, и – простудирала га.

– Управо по американски, рекох ја; а она одобри, насмеја се, ухвати ме за руку и пођосмо.

Тако се проводи време на Тихом океану.

172 Јаслице што их о Божићу деца носе од врата до врата честитајући празник.

ЕПИЛОГ

Ђенова, 30 јула 1927.

„Обићи земљу: на јави сан, а у сну друг.”

Јутрос доплови у ђеновско пристаниште Конте Росо, огроман брод ђеновског пловидбеног друштва *Лојд Сабаудо*; доплови из Њу-Јорка. И ја сам била на њему, али само од Напуља. Јер од Њу-Јорка до Напуља донела ме на својим „белим крилима” симпатична мала *Марта Вашингтон*, бродић Козулић Линије, из Трста. *Марта Вашингтон* ме носила дугом, дугом линијом, од Њу-Јорка, преко Португалије, између Шпаније и Марока, кроз Гибралтар, поред Алжира, Туниса, мимо Сицилије – док, најзад, после пуних четрнаест дана, није ме донела у Италију и искрцала на напуљску обалу, па продужила пут за Патрас.

До доласка Конте Роса ја обиђох мила позната места: Капри и Соренто, и испратих у Напуљу до вечне куће Матилду Серао.[173]

... На Пут око Света пођох из Ђенове; У Ђенову дођох с Пута око Света.

Све према сунцу, са сунцем.

Ја сам путник који је пошао на далеки пут као тешки реконвалесцент, како телом, тако душом, а вратио се потпуно здрав.

Што год сам се више удаљавала од страшних дана и од ужасних мука, све ми се више дизао пали дух и снажило оронуло тело. Од брижне жене постала сам безбрижан путник. Лекару, који ме је видао и извидао, није име Време, но Простор.

Колико сам миља прошла, које водом које сувим, једнако сам срачунавала и срачунала сам. Али, пошто ми се чини неверица, јавићу вам „збир” тек кад га добро проверим. А колико је дана, то знам, јер сам дан по дан бројала. Двеста педесет пет дана! ... Било би двеста педесет пет дана да нисам на своме путу имала два пета маја, две среде у два дана – узастопце... Онај један дан добила сам

173 Матилда Серао (Matilde Serao, 1856–1927) била је позната италијанска списатељица и новинарка пореклом из Грчке.

на Тихом Океану, као што сам вам о томе писала. А да сам путовала као Филеас Фог[174] и ја бих добила опкладу...

Двеста педесет шест дана! Осам месеци и четрнаест дана! Зашто, зашто тако дуго кад су сада железничке пруге проширили копна као дамари тело; и кад су пловидбене линије обележиле воде као звезде небо? Возови нису више возови, него неке фантастичне птице; нити су бродови више бродови, но некакве монстр-рибе летилице. Као да излазе из воде и секу је точковима као рибе крилима.

Па и ја бих тај пут прешла за осамдесет дана да сам нешто села на неки брод који обилази земљину куглу не искрцавајући се овде-онде, сад на неки континент, после на неко острво, и не протрчавајући копно од места до места остајући овамо дан-два, онамо недељу дана, како ми се где свидело... Да сам села на неку крстарицу с неким друштвом... Али, шта бих тада видела? Воде, воде, воде и једва мало копна уз неко пристаниште неке земље или неког острва. Да, тако путују „зависни” путници; а „независни” – слободни су као птица на грани.

Ништа драже од независности и на путу као и на дому. Нарочито на путу и за оне путнике који знају шта ће да раде: кад ће да пођу, куда ће да прођу; и најпосле, где ће да се зауставе. Јер некоме је потребно да неко њим вечно управља као неком машином. Као да он не би имао своје воље и не би знао шта је то „хоћу”! Као да не би био човек, него аутомат. Истина, и ја сам била „строј”, али не од гвожђа, но од крви и меса, „строј” који је покретан једним огромним мотором – срцем.

Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести, већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари...

И ја ову мисао срца крих у срцу годинама. Немадох смелости да је неком кажем, чак ни да на њу мислим, понекад: да ме тај неко не исмеје, и да се сама не исмејем. Крила сам је тако како понека

174 Јунак из Верновог (Jules Verne) романа *Пут око света за осамдесет дана*.

млада жена у којој је јак нагон материнства крије кад се у њој зачне првенче. Она то крије, колико од стида, толико, и више, од неког необјашњивог осећања. Као да би било дрско с њене стране да објави свету да ће једнога дана и она постати нешто што је најузвишеније на свету – мајка. Не! Ова моја мисао живела је тајно у моме срцу, као мој духовни пород у скрињи. И као што је дошао дан да се он обелодани, тако је куцнуо час кад је она од једног лепог сна претворила се у дивну јаву, из имагинације у стварност.

А сада, шта? Смрт. Као болешљиви или стари родитељи који су извели на пут пород за кога су мислили да га неће извести – смрт ће их спречити.

А сада смрт, на дому или овде, све једно.
Чекам је с блаженим именом на уснама, са надземаљском
светлошћу у очима.
Јер шта тражим више од живота, или: шта је живот? Ништа.
...Слава, част – таштина;
На људе пада заборав као на ствари прашина.
Од ничега нешто, од нечега ништа.
Од праха прах
Ох, не, није ме више од смрти страх...
Нити осећам бол за животом...

*

Кад линијом Нипон Јусен Кајша доплових на броду *Корса Мару* у Сан-Франциско, ја, чим се сместих у хотелу, похитах, у агенцију Томас Кук и Син, пожурих се по своју пошту. И каква, каква радост! За толико време ја ништа не чух од својих, ни од оних који су ми најближи по крви, нити од оних који су ми тако близу по души, што ће рећи: од свога рода и од својих пријатеља. Јер иако сам им се јављала одасвуда, и са воде и са копна, ја им нисам слала адресе – до ове једне за Сан Франциско – да бих проводила дане у даљини не мислећи ни на шта из своје земље што би ме узбуђивало отварајући писма од својих. Јер доста нам је узбуђивања с њиних радости и с њиних жалости кад смо на дому, пошто нам је оно што је из њине душе своје. Најзад, где би ми и стигла њихова писма кад сам се ја непрестано кретала, окретала се око ове Земље као Земља

око Сунца... Из Индије сам им послала своју адресу за Америку, за Сан-Франциско; и ето!...

И гле! Каква радост: познадох рукопис! Али, о, Боже, каква жалост! Кад отворих то писмо, кад га узех читати!... Сестра ми јавља: „Умро нам је брат"... Умро..., одавно, одавно: на други дан Божића!... Ах, а ја сам се тога дана за његово здравље Богу молила: молила сам Му се на Божјем Гробу... И ја плаках и метнух на се црнину у земљи где се за умрлима црнина тако мало носи, или се никако не носи...

Друга ме писма обрадоваше, трећа изненадише...; а једно ме и изненади и наљути. Више узбуђења за један час, него за толики низ дана и недеља. Узбуђења овакве природе, наравно.

О писмима која ме обрадоваше нећу вам ништа писати, јер та су писма вама позната, пошто су од вас, мојих пријатеља. О писмима што ме изненадише, и о оном једном што ме наљути: слушајте!

„Драга Госпођо, откуд те куражи нашој жени: жени ваших година?! Ми вам се дивимо и говоримо: то је челично здравље, као што је гвоздена воља..." итд.

„Драга Госпођо! ... Челично здравље, кураж, жена Ваших година..." И овом писму све се ово помиње. И – ишчуђивање, дивљење, и, најпосле – дрскост!... Знате шта овај пише (ово је мушкарац)? „Откуд новац?"... Морам поновити: дрскост! иако је писмо писано веома учтиво, иначе, с пуно респекта. И наједанпут добих импресију као да је господин имао намеру да предузме овај пут у неку „пропагандистичку сврху", или, може бити, као неки „мисионар" – тако нешто, па му се чини да је „званична" средства материална дигао неко други уместо њега... То је један од оних, мушкараца и женскиња, што кукају што не добију онолико новаца колико им је потребан „за годишње одсуство" које им се даје двапут у две године и које они искористе „у корист науке и просвете" на студијама у Паризу, или, ах!, у Лондону...

Жао ми је што овим завршавам последње писмо с Пута око Света. Али, ви сте криве, једна од вас што је казала свету где ми може писмо стићи: на коме континенту, у којој земљи, на коме месту, на какву адресу.

Али камо среће да ни у Сан Франциску нисам добила никакав глас из своје земље, те да још, ма и за кратко време, поживим у вери да су сви моји мили – које сам оставила после свог одласка у животу – живи, и да ћу чути од њих кад се вратим: „Добро дошла!”

Мисао се ишчаурила из срца као свилена буба из чауре; и, мало па је добила крила и полетела васионом, слетела на највише висине, ронила у најдубље дубине. И најзад, шта је са њом? Је ли нашла драги Камен Знања на врху Хималаја, или можда у бисерној шкољци на дну Тихог Океана? Ништа од свега тога. О ономе што је невидљиво, што се не види чулним оком, ја знам мање сада него што сам знала пре поласка на пут око наше планете. Сама себи сам постала загонетнија. Пошла сам на пут колико да видим туђе земље и људе, толико, и више, да их испитам, ронећи у њихову душу својом душом. А, гле, ја сад чак не знам ни шта је то душа, или шта је у ствари то што људи крсте душом. У Индији ми рекоше једни: „душа постоји а њено боравиште је у срцу”; у Јапану ми објаснише, неки, да је њен боравак у глави. Напослетку, како једни, тако други, завршише: „Онај који би знао рећи шта је душа, само о њој коју рећи, не дефинисати је нити је анализирати, тај би знао говорити с убеђењем о свему што се каже да постоји, а невидљиво је. Са душом је као с Богом. Бесмислица је што се каже да нас је Бог створио по своме обличју, пошто Бог није над нама, него у нама, и не може имати обличја”, говори ми један Хиндус седећи са мном на обали Ганга.

Ни о Богу ни о души ништа нисам сазнала – ништа ново, и стога сам тужна. Та два питања су круг, оно што нема ни почетка ни краја. Да сам пошла за сунцем, не к сунцу, било би исто овако: не бих стигла на крај света, пошто свет краја нема.

А сада док седим на обали мора којим сам пошла у Стари Свет, кроз моју свест пролетају оне силне земље из моје путне исправе које сам прошла, и оне силне воде из моје душе које сам препливала, Средоземно Море – тамо где запљускује фараоново царство и Свету Земљу, Црвено Море на оном месту где се раздвојило на двоје да

прођу из ропства деца Израиљева; Индија, мајка наша, Кина, многовековна старица, Јапан, земља „излазећег сунца”, Америка, Нови свет, „седам мора и три океана”.

Мимо моје духовне очи[175] пролази летом све што су виделе моје физичке очи за двеста педесет и пет дана. Поред њих промичу не само земље и воде, но и места: градови и села... Али ништа не пролази по реду, него преко реда: Токио пре Шангаја и Хонгконга; Шангај пре Каира; палестинска и сиријска села и заселци пре египатских. Свест моја не тражи данас хронолошки ред, јер не пишем историју, но обнављам утиске: да се често сећам свега, да ништа не заборавим. Сваки обичан детаљ чини ми се необичан драги камен, не на тргу купљен, него добивен од некога кога срце толико воли. Гле, последњи утисак истиче се први, јер је најјачи... Хонолулу појављује се пре Сингапура, Лос Ангелес, Холи Вуд после Панамског канала и Великих Антила! Њу Јорк видим одмах после Калкуте, Пури и Мадрид пре Делхија, Агре и Џајпура... Зашто ми се мрке обријане главе будистичких свештеника појављују раније од снежно белих бурнуса бедуина; и откуд рикше јапанских и кинеских градова пре камила мисирских пустиња? И тако непрестано, као на филму. Све је као на филму што је данас у свести, што прелета кроз свест као мува преко неба. Мртво море, Јордан, Нил, Ганг... Свуд поново долазим, нигде не остајем. Врт на Нилу у горњем Мисиру мирише и опија; шум таласа на Тихом океану успављује... па индијски храмови и јапанске пагоде; па Јапанци у кимонима и Јапанке у хаорима. Мале, мале, с невероватно великим кондирима. Јапанке! Шарене се као фигуре на њиховим параванима и као цвеће по њиховим вртовима. Вечно насмејане као сунце и као Буда... А сад видим јапанску децу – пуштају „шаран” (змај); клепећу им сандалице и разлежу им се радосни усклици. Сад, опет, гледам цео Јапан и његове силне расцветале трешње. Празник „Трешњин цвет”! И филм се одмотава, невероватно дугачак и јединствено интересантан... Гле гејше! Уместо бисерних дијадема на глави им је гранчица исцветале трешње... Филм! Па, ипак, колико је и најбољи стваран филм ништа према овоме који је био стваран а постао илузоран.

---

175 Мојих духовних очију.

Читаво богатство смештено у ризницу што се зове свест. У печалбу пођох сирота, из печалбе се враћам богата. Чак пребогата. Ружичасте успомене за сиве дане. И кад би се нашто могло живети оволико колико се живело, живело би се у изобиљу од успомена.

Да ли се разумело да је ова моја „печалба" духовно благо, ризница којој, кад не би било смрти, не би могао нико ништа – не само људи, него ни време?

*

И завршавајући последње редове са свога дугога пута који ће, можда, неко назвати „Пустоловни пут" а који ја зовем „Пут око света" – јер он је то – ја затварам очи. Ето! Ја у машти видим све што ме на њему растуживало и развесељавало; и чујем све, па и једну песму, чудно монотону, као зрика јапанских попаца... Тамо, слушајући је – остајала сам потпуно равнодушна и помало ми је била досадна, а овамо ме узбуђује и евоцира ми читаво јато успомена.

А певају је као онда две младе Јапанке, седећи под прозором моје собе у хотелу „Јамато", две другарице, Мије-сан и Томије-сан, понављајући већ по пети пут једно исто.

Седе под исцветалом трешњом и певају.

Шикишима но
Јамато-гокоро јо
Хито тауба
Аза-ни-ни ниу
Јамасакура бана.
(Ако те неко пита
Шта је срце правога Јапанца:
Покажи му дивљу трешњу
Што се сија на сунцу.)

И гле чуда! Сад кад је Јапан далеко, далеко, ја преживљујем све што сам у њему преживела и осећам чисто као неку носталгију. Јапанска хладна песма усхићује ме као топла хавајска. „Миако-одори"[176] ме

176 Фестивал гејши који се од 1872. године традиционално одржава у Кјоту. *Мијако Одори* је инспирисан класичном јапанском културом, а чине га игра, песма и сценска уметност.

доводи у екстазу као „Хулахула"; онамо играју јапанке, с лепезом у руци, обучене у свилу, закићене трешњиним цветом, а овамо Хавајке, у сукњицама од палмовог лишћа, с венцима око врата и на глави. Овде изводе ритмичку религиозну игру индуске удовице, одевене у бело, а не накићене нити закићене, играју је уз божанску песму „Кришна Хари! Кришна Хари!" у сунчев рађај у храму удовица на брегу крај обале свете реке Ганга у светом граду Бенаресу...

И са Евереста својих остварених идеала бацам погледе пред собом, за собом и око себе, и чини ми се:

...Огромна земљина кугла,
Ко мали врт ил' шарен цвет
Који облећу лептири;
Безброј столећа ко један дан;
А цела дуга, ружна, страшна јава –
Ништа до један кратак, дивно леп сан.

КРАЈ.

ИЗБОР СТРАНИЦА ИЗ РУКОПИСА

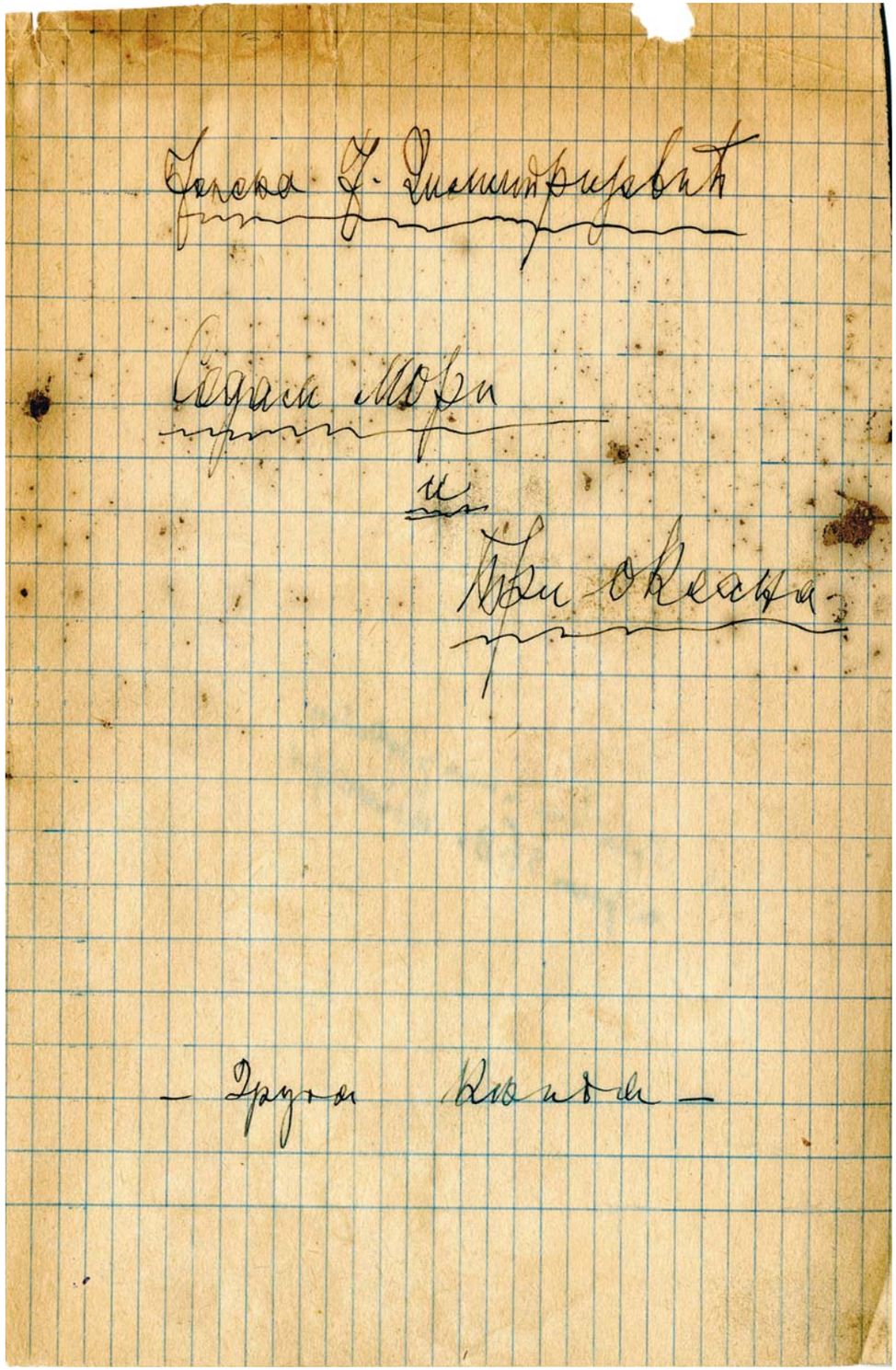

А'

I

Кроз Европу и Порт-Саид

Пуст Исток.....

...Али како би могла да се заборави у својој бесмислености ово мало ствари за забораво у другим тренецима за подсетити нашој младости Истоку?...

Своје одраде моје, оне које оне се сећају увијек сваког: Напустила сам Свету Земљу, Палестину, сврстила сам у „Пруфану", у Минсф, у Јаф крај Европе. Кренула сам кајиком преко „Средоземља" на брод који ће ме довести из Порт-Саида у Бомбај, тако сам Земљу остављену напустила и видела сам... Боже?...

Како ми се учинио свој Земљи крај са Истока. Тада сам у њему видела сјајно, сјајно небеса и душа светлости.

У граду Бер-ел-Ник тамна сам зенит од своја среда.

Свако сјајно нешто које обично забораво

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Београд

заборавно за свој живот. Без мрвице сјајности: Сјајне, Умјетности, Лепоте — одјуриле нас, али нас остаде одјуриле само привидно, без говорио о нама; док човек, мало изгубио интересе осјетим другом приближавања. Мисао с нам разговарамо без ено зелено од мора баш без би било крај нас, с нама. Пролазе нам не смета. Да нам, време... Ах, Време! Али сам сам приказом Време јер иза мора за уши нашла. А и Небо би Небо некоме недоста преко од мора одјека у оне друге земље, сјајне обој земаљу у „насеђину и Европу.

Увијек и увек обећане Аркадијске, домаће Земље амбиција мене Европе-Мајке; Која ме пропусти до Европе, Европе у Европе мора без моја размишља у доћи не самоизвлачи, мало и изгубе. Сјајне савршено Земље, оне обећане Моја-Земаљи Европи-Мајке. Док ено недеља у сјајном ка-ству Ту XIV недеља не ја за заборавити ако сам ја увера у тај сам, ја се у Европа

- 24 - (A)

Скоро се крећемо кроз један невероватан шеснаут, како се сами изразе: крај Сарајева. Мало, много порести ме на Сарајево које је некад била Босанска Атина. Иначе исто је и ово овде некад била Босанска.

Пошто сам већ разгледала неколико сам се на сваки час обрнула лицем према мајци Индији којој сам кћерка на повратку. Сад с часа на час обрћала сам се и посматрала то лево, то десно: Исток и Запад. Азија и Европа. Сарајево и Пасадена. Ај Сарајево, у шаљиву сваком граду оставио један делић од своје среће, један мали делић, јер сам жена да га имам што више за земљу којој сада идем, за жена сина и градове, и за своје народе. и Пасадена и Сарајево у свим детаљима се бијаху Он, ~~и~~ Господ сјајно.

Иако је тешко рећи се одмах да је Зимске собе (на отвореном Александровић 14 јануар), јер се ово уже за спавање, али иђеш ноћу, па обиђеш обе обе Сарајева пред којо је већ ноћ пропадала тако и обазриво. „Дунавац је осамдесет метара високо мора, ширак четири стотине осамдесет стопа, дубок, поноће, тридесет три стопе „невероватно“ Тако је лепшак поплитак, а безмјера два дубока мора! Али он је дело руку човекових, не природних.

Мало, много, на месту за уживавање

- 91 -

(и анђелијанија). Бежим на сваки ноћ, иде нема ни — Воа, и улазим у Мора. Само ми мора није довољно дозадо. Оно ми је драго и Кад жена и Кад мајка, и Кад је дивна воде и Кад је средито. Оно не зна за Ваљевицу; и не осећа му је лицемерство. Оно не зна за мачку, јер није ћутљиво... Тешка! Тешко ми, говори ми реч од мисоште, и среди се на мене. И звиждиш ми је средио мисао, само што је некреса...

У Београду, Вредева.

Потрошо зававаљеним и свакоме нужности предмете на једну нужну потребу. Фотографи, и свакоме је требао свој за ношњу: нема ниа за царинице; нема ни што нам нема. За ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

— Хајде ти госпођо ова, бићеш ја за тим; а он
нек гледа, свиња и не осврће се.

— Збогом.

Ушли смо за неке ствари и за свиња ствари.
Ти, кад видех да се бојиш, ја ухватих за руку и викнуох:
— Ај; спек-гарнер, сво ти рукуја.

Он се врати. Такође пружио је за једну руку.

*

Дар просто мени ће ти Ћифта да игра
ти мајка да буде бој с оном Шваћиковом, мајка је у борби,
наш спек-гарнер нада ме, али Бог зна шта ће,
шта сам, јесам ли Енглеска или Шкотска.
Дар ја одговорих да нисам ни једно ни друго, он ме
погледа запрепашћено и рече: „Па шта сте!?“ Јер он
свакако и не зна да за сваку нашу ствар јом нема
народности. А ја помислих: шта му треба моја
народност, не му и не Бабах шта сам

Пошто му задох руку — јер он се нагну
да му пољубим руку — он прекрати моје поред
тротоара, стрпа руку пресобом „ајде“ поред
себе; па окрену шпицу с рамена стиже вадити из
џепова за врата... Увијене је прсте врвеће
цигета фирме Француза, и моје за врата, да бојим
да дуваш прско Енглеска... А сјај он врата, ни

рана Бог што су грађанке обучене, и он Бога
за рачун — обучена. Велика, крупна жена,
Немица Бог зна шта, бела, зубе наочиту, у
руке прстенаке, у ушима Бог у мене уши, у
а ти Боже знаш Бог и они тамо горе, не знам,
Велики Немица и високо стасала Јад-Нас-Ман-Ваф!
Мајка. Ајде; дуге боје тамнопуте, грациозне
мајке, обучене Бога. Не, она немају потпуно
добровољно зато што су затворенице. (У Мајдану
(Бог у Енглеску). 95 од 100 — затвореница). „А
шта су оне?“ Јан мисли, нерад да прихвати
Јан дубоке: „Ниједна“, ал' вајмо
Бог. „Мајмунице?“ питам ја, а
Јан одговара: „Ниједна Немац, Ниједна
Енглеска, Ниједна Француз.“ Ништа мени
неће недостајати, јер тако не иде за ми
објаснити.

И завршивши свој ниједан
Шкотској у затвореној
затвореној
затворено у Мајдану. За сам ослобођен
што сам слободна слободна.

Мајдан. Мајмо у Бег. Бог, и опет опет

— 18 — 24/5 —

[illegible]

(2)

[illegible]

(3)

У "Паркуру", поред неких великолепних модерних зграда видио сам да видим и једнога великог Индијца. Да, великог, не највећег. Јер баш као међу Индијанцима, све само Индијци, и Мајас и Тагори, обојица су велики. Мајас нема материјалне жеље; Тагори тражи слободу Индији. Од срца сам желио да видим Радиндранета Тагора, или просто „Гуруа", како га обично зовемо велики песник. Могао сам га видети у Француској, али нисам желио, јер сам желио да га видим на његовој земљи у Бенгалу, у великој Индији.

Европа жуди. Крајња немаштина. Аутомобил је јурио, а поред је иностранац јурио крај једног чудног путоказа, овим крајем "Паркура" где нису уређивали. Као свуда по Индији, баш и у Паркуру, овај крај варошке је за стране грађанке најинтересантнији, јер је дивљачки. Као на Индијанцима, тако у овим крајевима се виде се нимфе енглеске, до тих кола држе леву страну. Као у Енглеској. Којим год сам улицом прошао, свуда су се видели уређени у својим боксе „доти", чврсто без шва из једног једног комада обавијених око тела доле тако, те фијакера чате, неку висећу врсту чата с једном стравицом крајем, често изнад колена, у белој чоји, на главу на главу обичну мушку капу, или, боље, сламнати шешир и у најлепшем ве-лики розеваен и бео; и уређенице у разноврсним „сари", тамнијим или светлијим, опет из једног једног комада састављене, без шва, намотаном тако да доле фијакера сукњу а чоја као неки отворен који оставља с леђа страке чоја рамена и голуманцер и, често,

XXIX

Храм Цајтана

— Пуре —

Пурна сам се изсна, при крају неког чудног сећања. Прими ми се као свитање да је ова земља без свитања. Света! И изгледа ми се сада иде сам, и да сам у себи без времена и простора. Али ко је то учио? Тамнасе басна иђа!...

Расветлила се. Девојка: дојмила ми Гопа-Дасра. Слушала је пажљивајући с пажњом и тајном на једну [illegible] столицу [illegible], повукла ми се [illegible].

Да, да! У Пури сам, у постојбини Бог Кришнине удаваче, „Дајте ми ту и опет лепа, не да оставам,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Београд

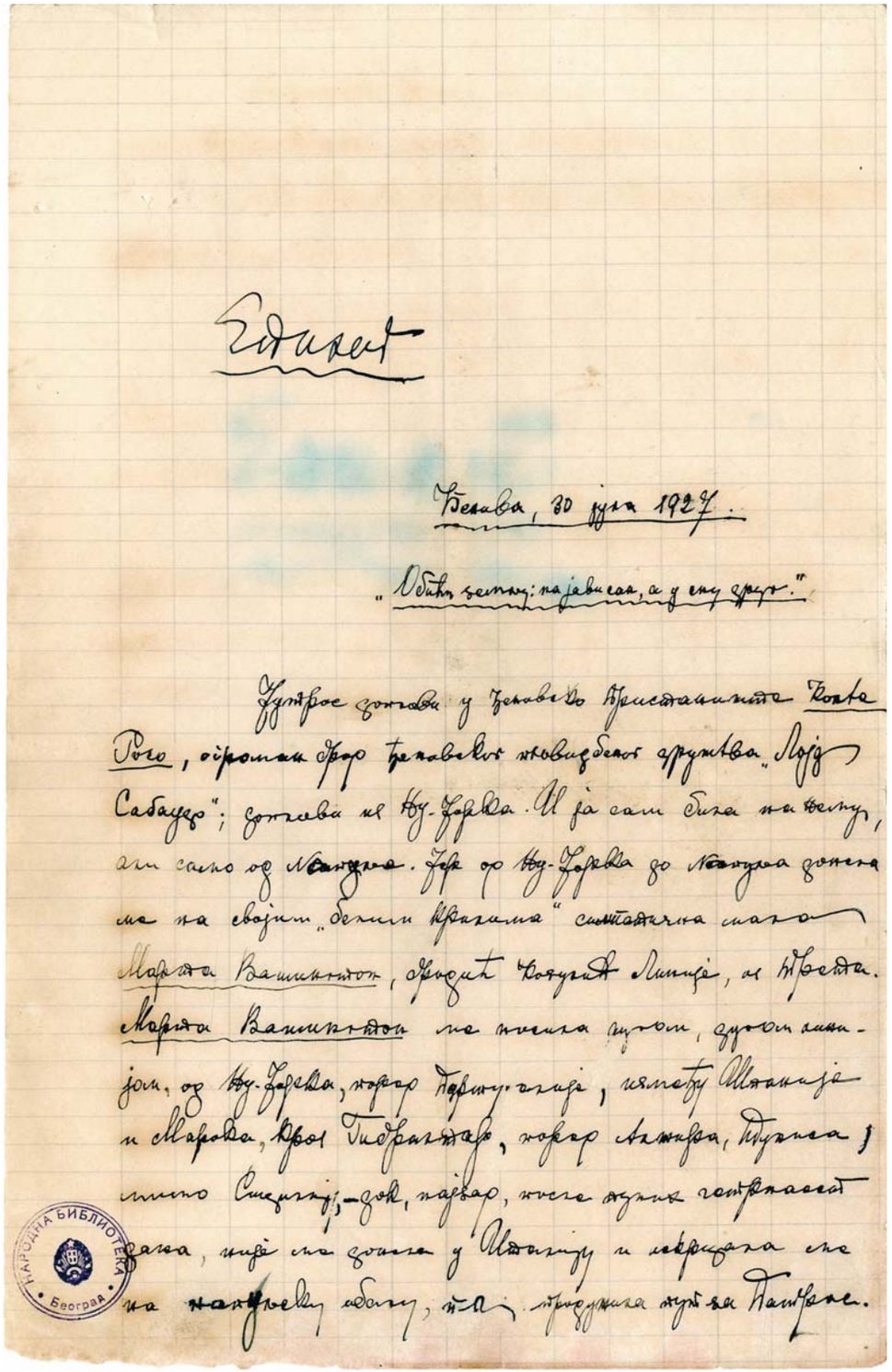

Извод

Бечава, 30 јула 1927.

„Обичај земљу: пајевисак, а у ову друг."

Путује госпођа у Бечавево Пристаниште Кожа Рого, оброћак Друг Бечавевог жовидбеног друштва „Лоз Сабадар"; долази из Ну-Јорка. И ја сам била на вагону, али само од Монтреа. Јер од Ну-Јорка до Монтреа долази се на својим „бијелим крилима" сиротачка шала Марија Вашингтон, средњег Колуда Линија, из Бреста. Марија Вашингтон на пољска путом, другом линијом, од Ну-Јорка, жорар Порту-алгија, земљу Шпанија и Марока, Друг Гибраљтар, жорар Алжира, Тунеса и мимо Сицилије, – док, пајвар, жеља путна готовасе Бечава, иђе на долаз у Шпанију и мајдана се на пајвреку обалу, па продужи пута на Пајвреа.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Београд

ПОГОВОР[1]

О животу и књижевном раду Јелене Ј. Димитријевић (1862–1945) већ је много тога речено у низу савремених тумачења – студија, научних и новинских чланака, докторских дисертација, разних написа итд. Отуда је данас, у нашем дигиталном XXI веку, та даровита и умна ауторка значајно померена са маргине књижевне историје. О томе можда најбоље сведочи њена одредница у бази података *Књиженство* која је једна од најпотпунијих и најисцрпнијих у погледу биобиблиографског садржаја.[2] Забележено је 15 монографија, 154 чланака и осам наслова из некњижне грађе Јелене Ј. Димитријевић, а када је о плодној рецепцији реч, за живота ауторке база бележи 20 референци, док је тај број много већи након смрти ауторке: чак 56 наслова (научних студија, зборника радова, критичких текстова, чланака у периодици, па и један роман) посвећено је тој српској списатељици од којих је већина из XXI века. Јелена Ј. Димитријевић је свакако

1 Текст представља нешто измењену и скраћену верзију научног чланка „*Седам мора и три океана* (друга књига): о декриптовању рукописа Јелене Ј. Димитријевић", насталог у оквиру пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, објављеног у осмом броју електронског часописа *Књиженство* (Београд: Филолошки факултет, 2018).

2 Видети базу података пројекта *Књиженство* (www.knjizenstvo.rs) и одредницу Јелена Ј. Димитријевић.

једно од важних имена српске књижевности XX века, неправедно и неосновано запостављена у деценијама након Другог светског рата, да би своју заслужену ревалоризацију доживела у нашој епохи дигиталне хуманистике.[3] Ова књига је још један резултат данашњег континуираног рада на књижевном стваралаштву Јелене Ј. Димитријевић.[4]

У време када је име Јелене Ј. Димитријевић било изостављано из српске, то јест југословенске лексиконске грађе, оно се, на другом крају Европе, ипак нашло у општем *Речнику књижевности* Филипа ван Тигема (Philippe van Tieghem) који је објављен 1968. године. Уласком у један француски речник светске књижевности, Јелена Ј. Димитријевић је потврдила свој истински статус списатељице која, како животом тако и књижевним радом, надилази оквире националне књижевности. Ван Тигем издваја четири главне књижевне врсте које обележавају њено стваралаштво: то су поезија „оријенталног мириса", затим приповетке, роман *Нове*, и најзад „изванредни" путописи.[5]

Поред сјајног путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, издваја се последњи и најобимнији путописни текст Јелене Ј. Димитријевић *Седам мора и три океана – путем око света* који као круна сумира сва ауторкина (интер)национална и космополитска осећања и размишљања. Друга књига тог путописа је, нажалост, остала необјављена. Пошто је прва књига већ доживела своје поновљено издање (Лагуна, 2016), у циљу даљег афирмисања стваралаштва Јелене Ј. Димитријевић код стручне и шире читалачке публике, на ред је дошла и друга књига: као неминован задатак

3 У том смислу, треба истаћи фототипско издање *Писама из Ниша о харемима* (1986) које је приредила Слободанка Пековић у издању ГРО Култура, затим чланак Властоја Алексијевића из 1941. године „Наша жена у књижевном стварању" који је поново објављен у часопису *Pro Femina* (1994) и нарочито незаобилазни текст Светлане Слапшак „Хареми, номади: Јелена Димитријевић", објављен такође у том часопису 1996. године. Детаљну библиографију до наших дана погледати под одредницом Јелена Ј. Димитријевић у бази података *Књиженство* (www.knjizenstvo.rs).

4 Недавно је из штампе изашло и прво издање необјављене збирке песама на француском језику *Au Soleil Couchant* (*У сутон*), које је уредила Зорица Бечановић Николић, а у преводу и транскрипцији Владимира Ђурића (Београд: Филолошки факултет и НБС, 2020).

5 Philippe van Tieghem, *Dictionnaire des littératures*, avec la collaboration de Pierre Josserand (Paris : PUF, 1968), p. 1131.

поставило се откривање рукописа другог дела светског путописа и организовање његовог декриптовања и транскрипције, то јест дешифровања и одгонетања, односно пребацивања текста у куцани, електронски формат. Тај посао убрзала је чињеница да је рукопис у доста лошем стању, са оштећеним, пожутелим страницама, разливеног или избледелог мастила.

О декриптовању (транскрипцији) рукописа

Тим истраживача окупљених око часописа и базе података *Књиженство* преузео је на себе овај тежак и одговоран задатак на иницијативу професорке Биљане Дојчиновић, руководитељке пројекта *Књиженство*. Народна библиотека Србије и одељење „Посебни фондови" омогућили су скенирање свих постојећих страница рукописа, што је на крају чинило 482 фајла-страница од којих је 12 приложено читаоцу на увид у овом издању.[6] Декриптовање је обављено у четири етапе: од маја 2017. до новембра 2018. године. На рукопису је интензивно радило шесторо истраживача: три члана пројекта – др Снежана Калинић, мср Жељка Јанковић и др Владимир Ђурић, као и три стипендисткиње Министарства просвете, науке и технолошког развоја мср Марија Булатовић, мср Радојка Јевтић и мср Вишња Крстић.

Посебно треба истаћи да су сви ангажовани чланови пројекта као и стипендисткиње Министарства помагали једни другима у одгонетању тешко читљивих места. Захваљујући том колективном духу и максималној посвећености највећи део текста је успешно дешифрован. Међутим, на појединим местима рукопис је изузетно нечитак, због лошег квалитета или штедње папира, због материјалних оштећења, због разливеног или избледелог мастила, мрља од течности, или услед ауторкиног замора или брзописа. Има и белина које је ауторка сама оставила – вероватно у немогућности да

6 Уредници су одабрали 12 страница скенираног рукописа које илуструју различите видове (читљиве, теже читљиве, готово нечитљиве) истог рукописа чије је ишчитавање отежано из бројних разлога: лош квалитет папира, разливено и избледело мастило, текст густо писан између, изнад или испод реда, уз леву или десну маргину, у различитом смеру, другачијом бојом или дебљином мастила, или места која су напросто скроз избледела, те је немогуће протумачити реч. Видети стр. 219-230.

се тренутно сети неког податка, тако да је празнина у транскрипцији на крају остала.

Први и основни корак у самом процесу декриптовања јесте *формална анализа* рукописа. Било је неопходно упознати се са свим особеностима исписивања појединих графема, великих и малих слова које ауторка има обичај да калиграфски украси, што се показало као отежавајућа околност у овом послу. Како је приметила Снежана Калинић, било је потребно поново се „описменити", то јест научити азбуку Јелене Ј. Димитријевић. Ауторка пише ћирилицом писаним словима, али каткад је „меша" са латиницом (на пример, чест је уплив малог латиничног *т* и великог латиничног *Н*) што је вероватно узроковано учесталим коришћењем страних речи које Јелена Ј. Димитријевић некад фонетски прилагоди српској ћирилици, а некад остави у оригиналу на латници.[7] Отуда је најтеже било утврдити „лични опис", „идентитет" сваког писаног, великог и малог, латиничног и ћириличног слова.

Када формална, графемско-текстуална анализа не покаже резултате, прибегавало се наравно *контекстуалној анализи* садржине текста и то на основу редова који претходе или који следе, или пак на основу читавог поглавља. Таква анализа је често показивала добре резултате, иако су се дешавале грешке, то јест да наслућена реч није била она права и да нас је контекст „навео на странпутицу". У ствари, та чињеница показује неисцрпно богатство књижевног текста чија продуктивност надилази очекиване контекстуалне назнаке. У том смислу, било је важно да се изнађена решења не узимају за готова, већ да се константно преиспитују.

Трећи, најшири и најдубљи захват у процесу декриптовања јесте *културолошки фон*, када је потребно да истраживач, на основу ужег контекста задатог текста, покрене сва своја енциклопедијска

7 Међутим, ове графемске осцилације су присутне у ћирилској палеографској грађи. У XVIII веку тадашња писана латиница пресудно утиче на „коначно обликовање и морфолошко изједначавање појединих малих и великих слова писане ћирилице". Тако на пример Јован Рајић у рукопису из 1755. године пише „троного *т*", а 1765. слично латинском писаном *т*; Вук Караџић пише велико слово *н* према Орфелиновом брзопису у којем то слово има латинични облик... О томе видети: Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987). Отуда је врло вероватно да поменути преплет ћирилице са латиницом у рукопису Јелене Ј. Димитријевић дугујемо бурној историји српског писма у XVIII и XIX веку.

знања, као и знања о самој ауторки, у циљу одгонетања проблематичних делова. Највише је помогло познавање историје, и то историје идеја и религија, затим географије, социологије и антропологије – управо оних „помоћних" наука у књижевним истраживањима на којима инсистира француски компаратиста Данијел Анри Пажо (Daniel-Henri Pageaux). У случају светске путнице Јелене Ј. Димитријевић која је свуда путовала отвореног срца и све цивилизације проматрала духовним очима, у потрази за, како сама метафорично каже „драгим каменом знања на врху Хималаја или бисерном шкољком на дну Тихог океана," таква интердисциплинарна метода поставља се као неминовна и обавезујућа.

У огледу „Компаратистичка чињеница", Пјер Бринел (Pierre Brunel) предлаже три закона компаративне методе од којих је први *закон појављивања* (*loi d'émergence*) који се односи на уношење страних речи, израза, па и целих реченица у текст матичног језика.[8] Управо то чини Јелена Ј. Димитријевић у свом путопису да би истакла неку локалну особеност или аутентичну боју, а то је оно што је свим нашим истраживачима током декриптовања задавало муке с речима на страном језику, најчешће енглеском и француском, али и на пример санскриту, написаним на ћирилици или латници! Тако Марија Булатовић истиче да су јој кључне потешкоће биле речи страног порекла исписане латиницом, а каткад и ћирилицом, чији се смисао врло често и није могао наслутити – на пример „топи" (*topee*), „кули" (*coolie*) „валчарс" (*vulturs*), храм Џаганат, „*Jagannat* или *Jaggrnat*, санскритски" итд, затим употреба неуобичајено скованих речи и архаичних синтагми (на пример *ручкано доба*, уместо *доба ручка*), као и културолошки називи и феномени, разни егзотични топоними, имена владара, лична имена, архаизми и туђице („сокла", „хамамџик", „оберлихт"). Међутим, појава варваризама није само извор потешкоћа, већ и окидач за дубља културолошка и антрополошка истраживања. Као најинтригантнији и најизазовнији тренуци декриптовања издвајају се:

8 Pierre Brunel, „Le fait comparatiste" in Pierre Brunel & Yves Chevrel, *Précis de littérature* comparée (Paris: PUF, 1989), p. 28–33.

– речи које имају културолошко-антрополошки контекст, а којих је, сасвим очекивано, било напретек;

– подсећање на неке речи и изразе које нису данас у нарочитој употреби – колоквијализми, архаизми, дијалектизми („шалоне”, „уметрити”, „роморити”, „мене украде сан”, „ђерт”, „врвци” „во касач”, „мелшпајз”), а које у свом звуковно-значењском склопу имају поетску функцију;

– речи које практично имају статус неологизама („лакосани”, „плаћајући гост”, „једноверка”), али које, опет, не делују стилски рогобатно (као на пример „лакосани”);

– и на крају, *лепоту декриптовања чинило је едукативно откривање речи* које упућују на разне митске, културолошке и антрополошке, а за читаоца имаголошке светове и просторе („чота-хазри”, „бора-хазри”, „тифин”, „еке”, „кули”, „доти”, „панка”, „пардах”, „зенана”, „тонге”, „курума”, „бетел”, „кари”, „саказ”, „ним”, „тамарис”, „лојтра”, „рагастов”, „пеплон”, „мендил”, „ценотаф” итд).

Управо је овај језичко-културолошки аспект био најподстицајнији за све наше декриптографе који су имали прилике да обогате свој лексички фонд истражујући бројне колоквијализме, дијалектизме, неологизме, позајмљенице и архаизме у српском језику прве половине XX века и то на примеру рукописа једне српске књижевнице. За данашњег читаоца-истраживача језик и стил Јелене Ј. Димитријевић имају драж новине, јер уметнички *онеобичавају* савремену језичку стварност подстичући тако стицање нових знања и то не само из лингвистике или историје језика, већ из различитих области људског материјалног и духовног деловања.

Најзад, још једном треба истаћи да је већина тешкоћа у транскрипцији превазиђена захваљујући изузетном ентузијазму и приљежности свих који су на рукопису радили и који су пре свега *уживали* у чињеници да пред собом имају један оригинални манускрипт, писан пре готово стотину година, као и у томе да учествују у процесу његовог јединственог „рађања” после толико година. „Муке одгонетања нечитког рукописа заменило је бартовско *задовољство у тексту*, као и радост откривања занимљивих обичаја

и необичних житеља удаљених поднебља”, закључиће Снежана Калинић. Али рад на рукопису за пасионираног филолога не носи само велико унутарње задовољство, већ и огромну одговорност према ономе што тек треба да доживи своје прво штампано издање.

О тексту

Највећи део транскрибованог текста односи се на Индију, тачније на утиске и фасцинације Јелене Ј. Димитријевић пред чудесима те древне земље којој је посвећено око 35 поглавља, што значи убедљиво највише ако погледамо структуру првог дела великог путописа: око 20 поглавља посвећено је Египту, а свега 12 Светој земљи (Палестини) и Сирији. Нажалост, од записа из Кине, Јапана, са острва Цејлон и Хаваја, које је српска списатељица извесно посетила и о њима писала – на шта упућују бројне реминисценције и наводи (на пример, на једном месту наводи да је купила циркуларну возну карту за Индију и Цејлон) – остала су само два и то непотпуна поглавља из Јапана која су овом приликом транскрибована: „О својим утисцима из Јапана” и „У земљи сунчевог рађања и Будиног смејања кад трешње цветају... Нико”. Поред тога, о импресијама из Јапана сазнајемо из поглавља „На Тихом океану” (201)[9] које је први пут засебно штампано у *Српском књижевном гласнику* (1930), док је поновљено, критичко издање са коментарима Ане Стјеље изашло 2014. године у 499. броју књижевног часописа *Багдала*. Следећи хронологију и топографију путовања, уредници овог издања су наведена два поглавља из Јапана уметнули после поглавља̂ о Индији, а пре поглавља „На Тихом океану” и Епилога.

Занимљива је чињеница да о готово свим посећеним местима сведочи једна необјављена збирка поезије (у ствари нацрт збирке у рукопису) под насловом *К Сунцу за Сунце – У паклу рај* где налазимо датиране песме, то јест егзотична места која су инспирисала Јелену Ј. Димитријевић на писање стихова: ту су између осталих „Пред остварењем сна”, поема настала у Ђенови уочи поласка на велико путовање, затим „Две Свинге”,[10] посвећена госпођи Ходи

9 Бројеви у заградама означавају стране у овом издању.

10 Песма је објављена у часопису *Мисао*, књига XLIV, св. 5–8, 1937, стр. 222–223.

Шарави; следи „индијски циклус” са поемама „Индија” (написана у Београду, по повратку са путовања), „На Гангу кад Сунце изгрева”[11] (Бенарес), „Подне у Пури” и „Вече у Пури” (Пури, Бенгал), а потом и „јапански циклус”: „Гејша Нами-сан” (Кјото), „У празник Трешњин цвет” (Нико), „Spleen”, „Србија” (Токио), „Јокохама” (Јокохама), „На Тихом Океану” (поетизована верзија истоименог прозног поглавља у коме ауторка цитира, у ћириличној транскрипцији, неколико стихова традиционалне јапанске песме) и на крају „Хула-хула” (Хонолулу, Хаваји). После „америчког циклуса” („Шешир од Панаме”, „Њу-Јорк”, „После седам година”, „Посланица”) збирку затварају „Ђенова” и „На Дан победе”, то јест почетна и завршна тачка прекоокеанског пута нашег „женског Магелана”. У рукопису постоје још три песме („После остварења сна”, „Бамбусов лист” и „Чудно пиће – пут”, настале у Београду) које припадају другој књизи збирке *К Сунцу за Сунце*. Отуда имамо с једне стране наративну, а с друге поетску интерпретацију чудесних утисака из Индије.

Најсажетију слику о свим импресивним дестинацијама пружају нам неуређене реминисценције Јелене Ј. Димитријевић из Епилога, у „свести која не тражи хронолошки ред”:

> А сада док седим на обали мора којим сам пошла у Стари Свет, кроз моју свест пролетају оне силне земље из моје путне исправе које сам прошла, и оне силне воде из моје душе које сам препливала, Средоземно море – тамо где запљускује фараоново царство и Свету Земљу, Црвено море на оном месту где се раздвојило на двоје да прођу из ропства деца Израиљева; Индија, мајка наша, Кина, многовековна старица, Јапан, земља „излазећег сунца”, Америка, Нови свет, „седам мора и три океана”.
>
> Мимо мојих духовних очију пролази летом све што су виделе моје физичке очи за двеста педесет и пет дана. Поред њих промичу не само земље и воде, но и места: градови и села... Али ништа не пролази по реду, него преко реда: Токио пре Шангаја и Хонгконга; Шангај пре Каира; палестинска и сиријска села и засеоци пре египатских. [...] Хонолулу појављује се пре Сингапура, Лос Ангелес, Холи Вуд после Панамског канала и Великих Антила! Њу Јорк видим одмах после Калкуте, Пури и Мадрид пре Делхија, Агре и Џајпура... (214-215)

11 Песма је објављена у часопису *Мисао*, књига XXXI, св. 5–8, 1929, стр. 345–347. Нешто касније је цитирамо према овом издању.

Са свих тих места ауторка је сасвим извесно оставила и неки запис, а не само јаке утиске у сећању. Уз то, наилазимо и на експлицитне наводе да је нешто било написано, као што је на пример несвакидашње искуство преласка датумске границе у Тихом океану: „Двеста педесет пет дана! ... Било би двеста педесет пет дана да нисам на своме путу имала два пета маја, две среде у два дана – узастопце... Онај један дан добила сам на Тихом Океану, *као што сам вам о томе писала*.” (210-211) Међутим, до сада није детектовано у ком поглављу/писму Јелена Димитријевић говори о томе. С друге стране, неке референце су јасније као на пример: „Ја затворих телесне очи, али не могох духовне: пред њима ми се појави Калкута, Калин храм и Кала... Не, *да не понављам* каква је она и како ми је било кад сам је видела.” (184) Дакле, о богињи Кали и њеном храму ауторка зацело говори у поглављу „У Калкути”, међутим, то не можемо до краја утврдити, јер нам у рукопису недостаје то референтно поглавље.

Вратимо се сад структури текста декриптованог рукописа. Од наведених 35 глава из Индије недостаје безмало једанаест за које је Јелена Ј. Димитријевић написала наслове на омотима (поглавља су пакована у папирне завоје) уз напомену „треба да се напишу”. Стога ми данас нисмо сигурни да ли су та поглавља изгубљена, засебно штампана у периодици или у ствари никад нису ни била написана! То су листом:

„Од Бомбаја до Калкуте” (глава XIX?)[12]

„Делхи или Престоница вице краља Индије (XX)

„Агра и њене лепоте. Тај махал” (XXI)

„У светоме граду Бенаресу” (XXII)

„На Гангу кад сунце изгрева”[13] (XXIII)

„У палати бенареског махараџе” (XXIV)

„У Калкути” (XXV)

12 Нумерација поглавља која следи је непоуздана, будући да у рукопису има доста оклевања, то јест прецртавања и преправљања.

13 Поменули смо песму под истим насловом која је очигледно требало да добије свој наративни пандан, као што имамо на пример песме „Подне у Пури” или „Вече у Пури” које кореспондирају са декриптованим поглављима путописа „Пури” или „Храм Џаганат – Пури”.

„Дарџилинг – прилаз Хималајима” (XXVI)

„Калигат” (XXX)

„У старом Мадрасу” (XXXV)

„На острву Цејлону” (XXXVI).

С друге стране, на омотима у којима су завршена поглавља, ауторка је испод наслова стављала назнаку „готово”. Тако је до нас стигло 24 готових „индијских” поглавља (од којих је XVIII остало у фрагменту, јер наставак није пронађен у рукопису) уз Епилог који затвара овај фасцинантни пут око света и из којег се ретроспективно заправо види где је све српска списатељица била и о чему је писала. У наставку следе наслови транскрибованих поглавља, који у ствари чине четврти одељак интегралног текста *Седам мора и три океана* под насловом „Пут Индије”:

I Кроз Каиро и Порт-Саид

II Суецким каналом

III Црвено море

IV Црвеним Морем или Паклом и Рајем

V У Адену и Арапским Морем

VI Пред Капијом Индије

VII Бомбај – Капија Индије

VIII У Хотелу Дерби

IX Острво Елефанта

X Бомбај „Краљица Истока”

XI Рау Бабу. Из почасти Србији

XII Моја Рупија и Снек-Чармерове Гајде

XIII Чаробни Исток

XIV Куинс Род Барнинг Гат (Краљичиног пута Спалиште)

XV Куле Тишине

XVI Први пут возом кроз Индију

XVII По градовима раџа и махараџа у Раџпутани

XVIII Делхи, главни град у Индији (*фрагмент*)

XXVIII У Калкути, Тагорова кућа без Тагора

XXIX У посети Тагору у Сантиникетану

XXXI Пури

XXXII Храм Џаганат – Пури

XXXIII Хиндуске удовице

XXXIV На Бенгалском заливу у сунчев залазак

Епилог (Ђенова, 30. јули 1927)

Од свих наведених глава само су три дочекале своја штампана издања и то две у епистоларној форми, као *Писма из Индије*: прво писмо, датирано из Мадраса од 11. марта 1927. у ствари је глава XXVIII „У Калкути, Тагорова кућа без Тагора” (141), док је друго писмо, такође из Мадраса од 12. марта 1927. у ствари глава XXIX „У посети Тагору у Сантиникетану” (148). Ова два писма објављена су први пут већ 1928. године у издању Народног универзитета у Београду, док ће се ново издање, које је приредила Ана Стјеља, појавити тек 2017. године и то са преводима на енглески и хинди језик. Једина разлика између штампаног текста *Писама* и рукописног текста путописа јесте одсуство наслова у *Писмима* (који су извесно накнадно дати, кад је ауторка спремала јединствен текст путописа) и одсуство, то јест брисање датирања у путописном тексту. Трећи текст који је објављен засебно у *Годишњаку Матице српске* (1935) јесте глава XII Моја рупија и снек-чармерове гајде (87).

Дакле, јасно је да је Јелена Ј. Димитријевић бележење утисака првобитно замислила у форми писма, а да је *a posteriori* радила на припреми текста за „путописну” верзију. У тим писмима српска светска путница обраћа се својим земљакињама, пријатељицама и интелектуалкама, дакле женском реципијенту, и то специфично уписивање адресаткиња у текст наглашава очигледне феминистичке намере списатељице да комуницира са српском женском читалачком публиком.[14] Ти знаци, то јест остаци епистоларне структуре где се као референтни адресати појављују

14 О томе пише Магдалена Кох, *...када сазремо као култура...* (Београд: Службени гласник, 2012), стр. 213–215.

жене, не изостају ни из финалног текста путописа, па тако у првој књизи наилазимо на ексклaмације: „*Драге моје!* [...] ми смо боље од њих, ми пишемо, мис Мими мисионарске извештаје, ја *својим пријатељицама* писма, то јест, бележим своје утиске мислећи на своје пријатељице) [...] Ах, *кад бисте знале*... [...] ја се сетих оних *наших* разговора у Колу српских сестара...".[15] Дијалошки дух феминистичке преписке наставља се и у другој књизи, то јест у књизи која је пред читаоцем, некад чак и врло непосредно: „Али све ово поменула сам у прошлом *писму* ", „Куле тишине, где се Парси сахрањују, то јест... Не, *то ћу оставити за друго писмо*...", „Ох кад би могло моје слабо перо да опише Малабар Хил! Не себе ради, *него вас ради, моје миле*, тамо, далеко, далеко, – у мојој домовини којих се сећам...", „Ах, да сте могле видети тог младића!". (74, 78, 79, 145) На крају главе о посети Тагору у Сантиникетану, односно на крају другог писма из Индије, сазнајемо на кога су та два писма заправо адресирана: „Можда ће вам се учинити да је у ова два писма из Индије, *упућена вама, младим девојкама, студенткињама*, много појединости. Али није тако." (161) Најзад, у Епилогу (који је датиран!) још једном се јасно види жар кореспонденције када откривамо да је Јелена Димитријевић преко своје воље примила неколико писама из домовине која су је стигла у Сан Франциску, на другом крају Земљине кугле. Нека су је ражалостила (смрт брата), нека обрадовала, нека изненадила, а нека баш наљутила кад каже: „Жао ми је што овим завршавам последње *писмо* с Пута око Света. *Али, ви сте криви, једна од вас* што је казала свету где ми може писмо стићи: на коме континенту, у којој земљи, на коме месту, на какву адресу."(213)

Оно што је типично за Јелену Ј. Димитријевић, још од пута у Солун (1908) и Америку (1919/20), преко посета Египту, Палестини и Сирији, јесте занимање за жене, за њихов начин живота, обичаје и друштвени положај. Како примећује Биљана Дојчиновић „свугде и на сваком путовању, од Америке, преко Египта, па до Сирије, њој је статус жена примарно питање."[16] Наравно, тако је и у Индији – на

15 Јелена Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана* (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940), стр. 11, 30, 126, 213, курзив В. Ђ.

16 Biljana Dojčinović, „'Viloslovka' putem oko sveta" u: Jelena J. Dimitrijević, *Sedam mora i tri okeana – putem oko sveta* (Beograd: Laguna, 2016), стр. 34.

пример, цело једно поглавље посвећено је хиндуским удовицама, док поменута песма „На Гангу кад сунце изгрева" на језгровит и ефектан начин не само да сумира лајт-мотиве из земље чудеса („букте ломаче", „трепере свеће и олтари", „звоне сићана храмовска звона", „звече таламбаси", „Кришна-Хари! Кришна-Хари!"), него исказује ауторкин отворен протест против мизерне судбине сасвим младих удовица, готово девојчица, судбине коју им нису доделили богови, већ онај за кога се оне тим боговима моле:

Ох, проклете сте!
Не од Браме, не од Кришну, не од Сиве,
Ни од Сивине осветљивице – жене, Кали,
Већ од онога кога вам срце и воли и жали,
За чију сурову душу моли се душа ваша
Нежна и мека:
Проклете сте од човека.
Ишле сте у смрт с оним што вам је значио живот;
Живе сте скакале у огањ за њим мртвим на ломачи.
О, да грдногa срама!
Казна...
Црна је лица, презрена, крива је за смрт мужа свога
Индуска удовица.

Слично је пре тога Јелена Ј. Димитријевић стала на страну младих Туркиња када је у роману *Нове* и *Писмима из Солуна* потказивала саможивост и осионост њихових љубоморних мужева, јер „... ово [велови, кафези, хареми] женама није дошло из светог Корана, већ из глава љубоморних мужева".[17] Тако и Хиндускиње нису проклете од Браме, Вишну, Шиве или Кали, већ од мужева „несвесних за свој међу гресима вековни највећи грех, и за свог века грдан срам."

Јелена Ј. Димитријевић често пореди жене различитих вера или култура, нарочито њихове ношње, држање и понашање. Тада до изражаја долази њена склоност ка описивању детаља и посматрачки дух достојан једног реалистичког писца. У наставку доносимо кратак одломак у коме су сумиране сличности и разлике између хиндускиње (браманке), индијске (аријевске) муслиманке и египатске (семитске) муслиманке:

17 Јелена Ј. Димитријевић, Писма из Солуна (Лозиница: Карпос, 2008), стр. 51.

На улици или по улицама [Бомбаја] *највише ме занимају жене*, и хиндуске и муслиманке, аријевке – и једне и друге, по раси, а различите, грдно различите по вери. Јер док прве имају стотину богова и божанстава, друге само Јединог Бога и Мухамеда, послатог од Бога. На Хиндускињама је сари, нешто као у античких Гркиња пеплон, доле формира сукњу, дугу до пета, горе покрива струк и пребачен преко главе оставља једну десну мишицу голу, а, у неке, и дојку...; док су муслиманке у дугачким гаћама с горњом хаљином до колена и покривене главе – ретко и лица. Босе, и једне и друге, са гривнама и око руку и око ногу, с прстењем руку и ногу, с обоцима и на ушима и на ноздрвама – нека у левој ноздрви, нека у десној, а нека у обе. Као да им никад није потребан „мендил", или боље да кажем „српски" „шнуфтикла". Египат, египатске жене из народа, а опет нису као египатске, чак ни муслиманске јер иако су једне вере, муслиманке, сасвим су друге расе: оно семићанке, а ово – аријевке, или како се некад говорило, аријанке. Али очи! Ни у једних нисам видела оваквих очију као што су у Хиндускиња из прве касте. Не што су црне и сјајне као презреле оливе, него што су овако замишљене и овако тужне. Да и замишљене иако немирне, лутају негде, по унутарњим световима. Као да су сви светски боли и сва туга овога света нашли станиште у очима ових жена. (75)

Уз феминизам, треба истаћи и ауторкин антиколонијализам који прикривено или очигледно провејава кроз цео путопис, а можда најексплицитније у следећој строфи из поеме „Индија":

Како бих, како бар вођа да сам,
Не свима,
Само овима
Што јарам носе као во
(Јер нит' се буне нити пркосе;
Ил да пробудим њих – Исток клет –
Што верујући у фатум заборавише чак и датум
Кад им је јарам метнут на врат.
И као волови што рикну,
Они да викну:
„Напоље, уљези, с наших дедова тла,
Старог, великог, светог тла!"
Громко да викну да се пробуди поново зачмали свет.[18]

18 Јелена Ј. Димитријевић, *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*, из рукописа НБС, Одељење „Посебни фондови", сигнатура Р 543.

Посета Тагору за Јелену Ј. Димитријевић била је једна од најузбуљивијих и најдирљивијих епизода на путу око света, попут посете египатској принцези Ходи Шарави у Каиру или царици Зенаиди у палати Харун-ал-Рашид у Дамаску. Утолико пре, јер је она индијског „поета" посетила у његовом аутохтоном, при*родном* окружењу које креира јединствен и потпун утисак: „Кад бих видела Тагора у његовом Сантиникетану, мени би било исто онако како је било онима који су имали срећу да виде Толстоја у његовој Јасној Пољани." (152) Колико је неки пејзаж, неко референтно окружење или неки ситуациони фон код Јелене Ј. Димитријевић у првом, а не у задњем плану, говори чињеница да она врло често пореди те удаљене пределе, људе и језике са сопственим, српским поднебљем. У тим тренуцима се национално и интернационално стапају у једној имагинарној, али кохерентној визији: када је млади хиндуски студент Кришна, њен вођа до Тагорове куће, наглас прочитао једну песму у оригиналу на бенгалском дијалекту, Јелени Ј. Димитријевић би веома пријатно да га слуша „толико што ми бенгалски језик, као и индустански по нагласку много личи на наш језик, како се говори у Македонији" или кад посматра урођеничке беле куће у густом растињу „мени се учини да сам негде у нашем селу са раштрканим белим кућама у зеленилу, па ми би пријатно..." (154-155) Ово искуство са околином је можда остало јаче утиснуто у ауторкин духовни споменар од самог сусрета са песником, јер овај је у том тренутку био болестан, малаксао, а слабо је и говорио (то није био говор него „болесничко стењање", пише Јелена Ј. Димитријевић). Међутим, из поштовања према некоме ко долази из далека, и још из јуначке Србије, Поет је пристао на виђење, макар и кратко. Посета је трајала пет минута и сам сусрет је описан у једном пасусу!

Словенско гостољубље и српски слободарски дух јесу атрибути које Тагор, али и цео индијски народ приписује нашој земљи, оно по чему је цени и препознаје, а што усамљеног путника у туђини чини поносним: „Јер великој Индији импонује мала Србија; а њу узимају као идеал за остварење својих идеала." Тако је Јелена Димитријевић добила за водича једног Хиндуса Бомбајца, чиновника Индијске банке који је указао све почасти Србији:

> Кад тај чиновник, Рау-Бабу, како ми се доцније представи, виде из моје путне исправе а и из кредитног писма франко-срб. банке, у Београду, престоног града државе С.Х.С., он ме упита која је то земља; и кад ја поменух Србију, он устаде, склопи шаке као катанци у молитви, прислони врхове палчева на усне, а кажипрстију на чело и дубоко се поклони. Поклонио се преда мном, али не мени, него 'Давиду што је био бој с Голиатом и надбио га': поклонио се Србији. И тада, у почаст Србије, понуди се мени, њеној кћери – како сам рече – за вођу. (82)

Мало касније неће изостати исте почасти од женских чланова Рау-Бабове породице приликом посете његовој кући: „Нарочито су мене распитивале о мојој далекој и егзотичној земљи, о Србији, њима егзотичнијој него Енглеска. Јер Рау-Бабу их је већ припремио и казао им да је бој био, тек пре неколико година Давид с Голиатом. Оне су се клањале мени у којој су гледале Мајку Србију." (85)

Поред искреног родољубља, књижевно-уметничког ентузијазма, оријентофилије, феминизма и антиколонијализма, оно што на свим меридијанима света заокупља мисао и пажњу Јелене Ј. Димитријевић јесте час смрти и начин на који се различите вере, културе и цивилизације односе према њој. Тако у Египту – Пирамиде, у Палестини – Свети гроб и Омарова џамија, а у Индији – Краљичиног пута Спалиште и Куле тишине остављају неизбрисив утисак на нашу списатељицу. Неумољивост свеопште пролазности и пропадљивост материјалног најупечатљивије се очитује у хиндуском обреду спаљивања мртваца на ломачи под отвореним небом или, још пластичније и језивије, у староперсијском обреду излагања мртвих тела стрвинама у за то посебно намењеним Кулама тишине. „Нигде се оволико не мисли, не размишља о материјалном ништавилу, као кад се седи крај ломаче и гледа у пламен што ништи оно што је материјално." (101) Читајући те редове, чини нам се да је Јелена Ј. Димитријевић, Српкиња и космополиткиња, у свом духу усвојила трагику пролазности, јер пред тим мртвачким буктињама, где се спаљују и дечји лешеви, „ја не осетих ни страха ни грозе. Напротив, само пожелех да умрем у Индији, и да будем спаљена на ломачи." То осећање је неће напуштати до краја пута кроз Индију, чак ни када у граду Пури буде изашла да посматра залазак сунца над чаробним Бенгалом, који би требало да буде најјачи утисак: „Али пре него што почне да залази, ја ћу да прођем Спалиштем

тражећи место за ломачу. Коме? Себи. И јави ми се жарка жеља да у овом бенгалском граду умрем и да у Бенгалском заливу мој пепео почива." (189)

Међутим, иако „филозофски" спремна за судњи час, наша списатељица убрзо схвата да није отпорна на грозоте пропадања људског тела: „Док сам седела на Спалишту према ломачама, ја нисам ништа осетила; а кад пођох, колима: што се више удаљавах, све више осећах мирис људскога меса и костију... И тек тада ми би тешко, врло тешко, и грозно..." (102), као и да није савладала древну бољку страха од смрти који се интензивирао пред гротескним, застрашујуће одвратним призором сахрањивања Парса[19] у Кулама тишине:

> Заиста, ја не знам колико сам у колима седела и докле бих седела затварајући очи 'да не видим Смрт'... Исто као некада! Болест која је неком загорчавала живот више од половине његова живота и за коју је он држао да је, најпосле, умрла – устаје из мртвих! Чула сам, да неко који је у детињству имао падавицу, она му се може повратити у старости – при неком јаком душевном потресу. Па тако, ево, и ова болест... страх од смрти. (105-106)

Дубоко потресена и згрожена, Јелена Ј. Димитријевић ће већ сутрадан отпутовати, тачније побећи из Бомбаја не сачекавши одговор сер Дораб Тате кога је у писму замолила да буде примљена код леди Дораб: не би могла поднети да види из близа њену несвакидашњу елеганцију и лепоту, јер је и она смртна и колико већ сутра може постати плен тим грозним птичуринама! Међутим, до њиховог сусрета ће доћи неколико година касније на Међународном конгресу Савеза жена у Бечу (1930)[20] „где се представница Индијки појавила у свом црвеном свиленом сарију, украшеном бисерима и драгим камењем, улепшаном накитом који је заслепљивао очи. – Та Индијанка била је моја незаборавна пријатељица, угледна леди Дораб Тата, која је преминула, иако млада, тачно годину дана после Женског конгреса у Бечу."[21]

---

19 Парси су Персијанци који су пред муслиманском најездом, између VIII и X века, избегли у Индију да би сачували религију предака (зороастризам).

20 О томе видети текст „Са конгреса" објављен у часопису *Градина* (бр. 64/65, 2015, стр. 209–213).

21 Jelena J. Dimitrijević, „Predgovor" u: *Priviđenje*, poema, prevod s francuskog Ana Stjelja, dvojezično francusko-srpsko izdanje (Beograd: Digitalart company, 2016), стр. 21.

О изненадној смрти најлепше принцезе Парса, и уопште „краљице” читаве Индије и чаробног Истока, наша списатељица је сазнала током боравка у Паризу 1931. године: „Умрла је у Енглеској. Као да је знала да ће брзо умрети, побегла је да је смрт не затекне у Бомбају...”[22] Та кобна вест биће јој инспирација да напише поему на француском „Привиђење” (*Une Vision*) која је први пут засебно објављена 1936. године, док је поновљено двојезично издање Ане Стјеље (са преводом на српски) изашло 2016. године.[23] Иако је сахрањена у породичном маузолеју породице Тата у Лондону, у песничкој визији Јелене Ј. Димитријевић леди Дораб није „успела да побегне” од судбоносних Кула тишине. У мистичном привиђењу, утвара се појављује под велом смрти, лишена свих земаљских чари. Када злокобна сенка смакне вео, указују се, уместо два бистра извора, две страшне јаме – две куле тишине на којима лешинари већ вребају свој плен... Дакле, и овде још једном наилазимо на поему која се показује као поетска транспозиција путописних поглавља XIII Чаробни Исток и XV Куле тишине.

На крају, треба истаћи посебно лековито дејство пута око света: „Ја сам путник који је пошао на далеки пут као тешки реконвалесцент, како телом, тако душом, а вратио се потпуно здрав”, закључује у Епилогу Јелена Ј. Димитријевић (210). Подстрек за светско, магеланско путовање могао би се наћи у неким књижевним узорима које ауторка помиње, пре свега у Верновом (Jules Verne) *Путу око света за осамдесет дана*. Али Јелена Димитријевић је срећнија што је двеста педесет пет дана путовала као независан путник, који је на тај начин стекао немерљиво духовно благо утисака и успомена, него да је, попут Филеаса Фога, добила опкладу у замену за ефемерне утиске са мора и мало копна. Када је реч о интересовању за „Мајку” Индију, која чини, видели смо, највећи одељак путописа, није искључено да је српска списатељица била под утицајем Форстеровог (Edward Morgan Forster) романа *Кроз Индију* (1924) који је објављен две године пре њеног отискивања из Ђенове, а још извеснији је утицај Киплинга (Joseph Rudyard Kipling) који

22 Исто, стр. 22.

23 Ова поема уједно отвара прву свеску збирке песама *Au Soleil Couchant* (*У сутон)* која је у целости посвећена леди Дораб Тати. Видети: Јелена Ј. Димитријевић, [*Au Soleil Couchant*] *У сутон*, Београд: Филолошки факултет и НБС, 2020, стр. 2, 184.

град Џајпур, присећа се Јелена Ј. Димитријевић, назива ружичасто црвеним због боје кућа, на шта му она одговара са лица места: „Ја не бих рекла да је баш ружичасто црвен, него шарен као обично градови на Истоку.(135)” Књижевна култура је свакако допринела и припремила идеју о пропутовању, али пресудни моменат био је сасвим личан: „Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести, већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари...”(211) Та истрајна мисао у срцу одвела је на пут око света нашу списатељицу, клонула духа и оронула тела, а вратила је опорављену и оснажену, са „ружичастим успоменама за сиве дане”.

У мору велелепних импресија које се *post festum* хаотично роје у свести Јелене Ј. Димитријевић, један утисак је, чини се, најјачи: „И тако непрестано, као на филму. Све је као на филму што је данас у свести, што прелета кроз свест као мува преко неба... Филм! Па, ипак, колико је и најбољи створен филм *ништа* према овоме који је био стваран, а постао илузоран.”(215) Потирање танких граница између сна и јаве, реалног и фиктивног, стварног и илузорног, најинтензивније се осећа после једног оваквог путовања, када у потпуности схватите барокну крилатицу да је живот – сан. У прилог томе, цитирамо и неке рембоовске, чак надреалистичке слике у свести Јелене Ј. Димитријевић: „Возови нису више возови, него неке фантастичне птице; нити су бродови више бродови, но некакве монстр-рибе летилице. Као да излазе из воде и секу је точковима као рибе крилима.”(211) На крају, ако би неко, после дугог и детаљног читања, погрешно схватио значај и смисао једног таквог прекоокеанског, слободног подухвата, Јелена Ј. Димитријевић у једној од завршних реченица разрешава сваку дилему: „Да ли се разумело да је ова моја ’печалба’ *духовно благо*, ризница којој, кад не би било смрти, не би могао нико ништа – не само људи, него ни време?”(216)

*

Резултати процеса декриптовања и транскрибовања рукописа Јелене Ј. Димитријевић показали су се нестварно задивљујући: од прве етапе, када је текст деловао као нерастумачив хијероглиф, дошли смо до финалне етапе када је дешифрован готово целокупан сачувани текст и најзад приређен за књигу. Требало је прећи трновит пут од графеме до интегралног текста, од готово нераскрчиве „шуме симбола" до одгонетања њихових „присних погледа", пробијајући се кроз густе слојеве писма, језика и стила с једне, те контекстуалног и културолошког плана с друге стране. За широ читалачку публику свакако је највећи резултат и „откровење" то што јој је сасвим нов текст из једне прохујале епохе, који ефективно до данас није постојао, доступан за читање и тумачење.

На крају, настојали смо да овим кратким прегледом садржаја рукописа друге књиге *Седам мора и три океана* укажемо будућим истраживачима и читаоцима на богатство и вредност путописа Јелене Димитријевић за српску књижевност и културу: наиме, у овом тексту наша мала, али не мање вредна култура води активан интеркултурни дијалог са културама и цивилизацијама целе планете Земље у једном бурном историјском тренутку. Уз то, српска списатељица покреће низ деликатних питања око неких кључних филозофских идеја као што су национализам, космополитизам, патриотизам, феминизам, антиколонијализам, најзад смрт и ништавило. То је већ довољно аргумената да се схвати значај објављивања друге књиге, која је уосталом још живописнија од прве и представља њен логичан наставак. Трогодишњи колективни рад на декриптовању и транскрибовању рукописа већ је донео своје прве резултате, а то је „спасавање" текста од материјалног пропадања и његово публиковање. У скорој будућности очекујемо још широ и продубљенију рецепцију књижевног дела Јелене Ј. Димитријевић, какву она с правом заслужује.

Владимир Ђурић

РЕФЕРЕНЦЕ

Brunel, Pierre. „Le fait comparatiste". In *Précis de littérature comparée*. Sous la direction de Pierre Brunel & Yves Chevrel. Paris: PUF, 1989, 28–55.

Димитријевић, Јелена Ј. *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови", сигнатура Р 542.

Димитријевић, Јелена Ј. „На Гангу кад сунце изгрева". У *Мисао*, књига XXXI, св. 5–8, 1929, 345–347.

Димитријевић, Јелена Ј. *Писма из Индије*. Приредила Ана Стјеља. Београд: Digitalart company, 2017.

Димитријевић, Јелена Ј. *Писма из Солуна*. Лозница: Карпос, 2008.

Dimitrijević, Jelena J. *Priviđenje*, poema. Prevod s francuskog Ana Stjelja. Prevod „Predgovora" Bojan Savić Ostojić. Dvojezično francusko-srpsko izdanje. Beograd: Digitalart company, 2016.

Dimitryévich, Yéléna Y. *Au Soliel Couchant* [*У сутон*]. Двојезично француско-српско издање. Уредила Зорица Бечановић Николић. Превод с француског Владимир Ђурић. Београд: Филолошки факултет и НБС, 2020.

Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана – прва књига*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940.

Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана – друга књига*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови", сигнатура Р 540.

„Димитријевић, Јелена" у бази података *Књиженство*: http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijevic [10.09.2019]

Dojčinović, Biljana. „'Viloslovka' putem oko sveta". U Jelena J. Dimitrijević, *Sedam mora i tri okeana – putem oko sveta*. Beograd: Laguna, 2016, 11–44.

Ђорђић, Петар. *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.

Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон–жанр–род*. Београд: Службени гласник, 2012.

Tieghem, Philippe van. *Dictionnaire des littératures*. Avec la collaboration de Pierre Josserand. Paris : PUF, 1968.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексијевић, Властоје. „Наша жена у књижевном стварању". У: *Pro Femina*, бр.1, 1994/95, стр. 164–181.

Бечановић Николић, Зорица. „Парадокси хибридности, оријентализма (балканизма) и субалтерности у роману *Нове* Јелене Димитријевић". У: *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, год. 1, бр. 1, 2011. Доступно на http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=14.

Богуновић, Марко. „Чулни доживљај Јапана. Јелена Димитријевић у сусрету са гејшама". У: *Летопис Матице српске*, књ. 497, св. 5, 2016, стр. 668–677.

Бошковић, Владимир. „Књижевно путовање Јелене Димитријевић". У: Јелена Димитријевић, *Писма из Солуна*. Двојезично српско-грчко издање. Приредили Владимир Бошковић и Дејан Аничић. Лозница: Карпос, 2008, стр. 107–118.

Влаховић, Гордана. „Актуелност путописа Јелене Димитријевић о земљи фараона". У: *Бдење, књижевност, уметност, баштина*, бр. 8–9, 2005, стр. 110–114.

Гароња Радованац, Славица. *Жена у српској књижевности*. Нови Сад: Дневник, 2010.

Гароња Радованац, Славица. „Роман Нове Јелене Димитријевић као парадигма трагичне побуне жене у оријенталном друштву". У: *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, год. 1, бр. 1, 2011. Доступно на: http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=13.

Гароња Радованац, Славица. „Три непозната писма Јелене Ј. Димитријевић (Из фонда млађих рукописа и архивалија рукописног одељења Народне библиотеке Србије)". У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 65, св. 3, 2017, стр. 1015–1026.

Дојчиновић, Биљана. „Јелена Димитријевић – живот и дело". У: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 72, св. 1–4, 2007, стр. 265–267.

Дојчиновић, Биљана. „Чаробни сан Истока – стварност у роману Нове Јелене Димитријевић". У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 36/2, 2007, стр. 279–286.

Дојчиновић, Биљана. „Рукавице велови и призори 'силног оружја'. Одјеци рата и револуције у прози Вирџиније Вулф и Јелене Димитријевић. У: *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, год. 3, бр. 3, 2013. Доступно на: http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=86.

Дојчиновић, Биљана. *Право сунца – другачији модернизми*. Нови Сад: Академска књига, 2015.

Дојчиновић, Биљана и др. *Читате ли Јелену Димитријевић?*. Зборник радова. Београд: Филолошки факултет, 2018.

Дојчиновић, Биљана и др. *Американке Јелене Ј. Димитријевић*. Зборник радова. Београд: Филолошки факултет и Народна библиотека Србије, 2019.

Дојчиновић Биљана. „Америка Јелене Ј. Димитријевић". Предговор у: Јелена Ј. Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, Београд: Лагуна, 2019, стр. 9–39.

Ђурић, Владимир. „Између *l'image* и *le mirage*: статус француске културе у роману *Нове* и *Писмима из Солуна* Јелене Димитријевић". У: *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.* године, год. 2, бр. 2, 2012. Доступно на: http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=51.

Ђурић, Владимир. „Библијски интертекст у путопису *Седам мора и три океана* Јелене Димитријевић". У: *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, год. 3, бр. 2, 2013. Доступно на: http://knjizenstvo.rs/magazine.php?text=85.

Ђурић, Владимир. „Слика Истока у путопису *Седам мора и три океана* Јелене Димитријевић и Ламартиновом *Путу на Исток*". У: *Филолошки преглед*, бр. 40/1, Београд: Филолошки факултет, 2013, стр. 43–59.

Đurić, Vladimir. „Les textes de Jelena Dimitrijević: une littérature nationale au carrefour du dialogue interculturel". In : *DEAF 2 (Dire, Écrire, Agir en Français) : « La langue et la littérature à l'épreuve du temps »*. Actes du Colloque. No 2, Kragujevac: FILUM, 2013, pp. 87-98.

Ђурић, Владимир. „Фикција и истина у роману *Нове* и *Писмима из Солуна* Јелене Димитријевић". У: *Савремена проучавања језика и књижевности*, зборник радова. Бр. 5/2, Крагујевац: ФИЛУМ, 2014, стр. 535–544.

Ђурић, Владимир. „Жена на друштвеној маргини у роману *Нове* и *Писмима из Солуна* Јелене Димитријевић". У: *Језик, књижевност, маргинализација*, зборник радова. Ниш: Филозофски факултет, 2014, стр. 507–516.

Ђурић, Владимир. *Француска веза*. Нови Сад: Академска књига, 2019.

Јовановић, Јелена. „Ниш и Нишлијке у прози Јелене Димитријевић". Предговор у: Јелена Димитријевић, *Писма из Ниша о харемима. Ђул-Марикина прикажња*. Ниш: Просвета, 2003.

Јелена Димитријевић – живот и дело. Зборник реферата са научног скупа. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 2006.

Калаузов, Јована Реба. *Женски Исток и Запад*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2010.

Кох, Магдалена. „Gender дискурс у акцији. Наратолошке трансгресије код српских списатељица на почетку 20. века: случај Јелене Димитријевић". У: *Развој српске књижевности. Слика других култура у српској књижевности 19. и 20. века*. Бр. 34/2, 2005, стр. 255–268.

Кох, Магдалена. „Текстуалне релације приповетке *Американка* и поглавља 'На Уик-енду код Мисиз Флаг' из америчког путописа: субверзивност и трансгресија". У: *Американке Јелене Ј. Димитријевић*, зборник радова, Београд: Филолошки факултет и НБС, 2019, стр. 61–77.

Милосављевић Милић, Снежана. „Јелена Димитријевић – биобиблиографска одредница". У: *Philologia Mediana*, бр. 7, Ниш: Филозофски факултет, 2015, стр. 485–492.

Пековић, Слободанка. „Јеленина писма". У: *Писма из Ниша о харемима од Јелене Јов. Димитријевића*, Београд: Парна радикална штампарија, 1897, репринт издање Београд: ГРО Култура, 1986.

Пековић Слободанка. „Романи и путописи у стваралачком поступку Јелене Димитријевић". У: *Јелена Димитријевић – живот и дело*, зборник радова. Ниш, 2006, стр. 55–64.

Пековић, Слободанка. „Путописи Јелене Димитријевић као могућност виђења другог". У: *Књижевна историја*, XL, 134/135, 2008, стр. 117–135.

Слапшак, Светлана. „Хареми, номади: Јелена Димитријевић". У: *Pro Femina*, бр.15/16, 1996, стр. 137–149.

Стјеља, Ана. *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић*. Докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд, 2012.

Стјеља, Ана. „Сукоб старог и новог – век од објављивања романа Нове". У: *Књижевне вертикале*, бр. 6, 2015, стр. 110–118.

Томић, Светлана. „Две врсте писама из Солуна: феминистичко истраживачко новинарство Јелене Ј. Димитријевић наспрам непоузданог извештавања Бранислава Нушића о феминизму". У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 59, свеска 3, 2011, стр. 621–639.

Томић, Светлана. „Мушке академске норме и путописна књижевност Јелене Ј. Димитријевић". У: *Култура, род, грађански статус*, 2012, стр. 156–175.

Томић, Светлана. „Прво новије темељно читање путописа Јелене Димитријевић". У: *Поља*, год. 57, бр. 476, јул-август 2012.

Томић, Светлана. „Преписка Јелене Ј. Димитријевић са њеним сарајевским издавачем Исидором Ђурђевићем". У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, свеска 3, 2013, стр. 705–715.

БИБЛИОГРАФИЈУ САСТАВИО ВЛАДИМИР ЂУРИЋ

Белешка о ауторки

Јелена Ј. Димитријевић (1862–1945) је била српска списатељица, добротворка и наша прва светска путница. Рођена је у Крушевцу у трговачкој породици. Са десет година прелази у кућу свог полубрата Николе у Алексинац где је открила свет књига у богатој братовљевој библиотеци. Стране језике је самостално почела да учи заједно са братом од ујака Добросавом. Тако ће научити немачки, француски, енглески, руски, грчки, италијански и коначно турски. Удаје се 1881. године за артиљеријског потпоручника Јована Димитријевића и сели се у Ниш где ће уз кратке прекиде остати наредних 17 година. Тамо наставља да ради на свом књижевном образовању и објављује прву збирку поезије *Песме I*. Од 1898. па до краја живота има стално пребивалиште у Београду, али њен номадски дух ће је у овом периоду водити на најудаљеније меридијане света.

Уследиће низ прозних остварења као што су приповетке *Ђул-Марикина прикажња*, *Фати-султан/ Сафи-ханум/ Мејрем-ханум*, *Американка*, затим дела епистоларне књижевности (*Писма из Ниша о харемима*, *Писма из Солуна*) и путописне књижевности (*Нови свет или У Америци годину дана*, *Седам мора и три океана*), а посебно треба истаћи роман *Нове* који је објавила Српска књижевна задруга 1912. године. После мужевљеве погибије у Првом светском рату, Јелена Ј. Димитријевић обилази готово читав свет: најпре из Европе (Шпанија, Француска, Енглеска) одлази у Америку (1919–1920), да би седам година касније обишла Блиски и Далеки исток (Египат, Либан, Палестина, Сирија, Индија, Кина, Јапан) и обрела се поново у Америци. О томе сведоче не само наведени путописи, већ и песме на страним језицима које су остале рукопису, а од којих су неке већ објављене (као што је збирка на француском *Au Soleil Couchant – У сутон*).

Радила је и као болничарка у Балканским ратовима, и једна је од првих чланица Кола српских сестара. Умрла је у Београду у 83. години. Њена рукописна заоставштина се чува у Народној библиотеци Србије.

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-992

821.163.41.09 Димитријевић Ј.

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Јелена Ј., 1862-1945

Седам мора и три океана. Књ. 2 / Јелена Ј. Димитријевић ; уредници Биљана Дојчиновић, Владимир Ђурић. - Београд : Филолошки факултет Универзитета : Народна библиотека Србије, 2020 (Београд : Досије). - [7], 225 стр. : факс. ; 20 cm

”Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.“ --> насл. стр. - Ауторкина слика. - Тираж 300. - Реч уредника: стр. [7]. - Напомене уз текст. - Стр. 231-254: Поговор / Владимир Ђурић. - Избор страница из рукописа: стр. 219-230. - Белешка о ауторки: стр. 255.

ISBN 978-86-6153-641-0 (ФФ)

а) Димитријевић, Јелена Ј. (1862-1945) -- Путописи

COBISS.SR-ID 20972553

Монографија *Седам мора и три океана – Друга књига* вишеструко доприноси нашој култури, науци и образовању: упознавањем са духовношћу Јелене Ј. Димитријевић и даљом афирмацијом њеног дела; разумевањем историјских, друштвених, етичких и економских посебности народа и држава које је на својим путовањима књижевница упознавала; разумевањем положаја жене у времену и на местима која су јој више, мање или нимало била наклоњена; чувањем сопствене културне баштине и омогућавањем компаративног приступа културама других народа, преломљеним кроз субјективан доживљај образоване зреле жене из Србије; ишчитавањем и заштитом за будућност рукописа чије се мастило разлива и хартија постаје све кртија; подстицајним деловањем на друге истраживаче да се прихвате текстолошке апаратуре и да се враћају недекриптованим рукописима у циљу откривања нашег културног наслеђа.

Др Александра Вранеш, редовна професорка
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Приређени рукопис путописних записа Јелене Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана – Друга књига*, отвара нове могућности како текстуално-стилистичке анализе прозе, тако и историјско-културолошке анализе компаративног приступа темама начина живота, обичаја и социјалне стратификације жена са широког географског спектра који укључује и Индију и Јапан. Спасавањем овог рукописа од физичког пропадања сачувано је упечатљиво и релевантно сведочанство о једном времену, али и драгоцена грађа за проучавање интеркултурног дијалога српске културе са другим цивилизацијама и културама.

Др Владислава Гордић Петковић, редовна професорка
Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду

Ово дело обилује узбудљивим доказима о значају путописа Јелене Ј. Димитријевић у српској књижевности и култури. Ти су путописи прожети колико личним доживљајима различитих светова, толико и умним културолошким сучељавањима с различитим цивилизацијама. Многа филозофска питања која ауторка у тим сучељавањима покреће остала су актуелна и до данас – споменимо само проблематику национализма, феминизма, или смрти и ништавила. О овим и другим великим темама Јелена Ј. Димитријевић остварила је у својим путописима велики број вредних и дубоких увида, створивши дело које ће за многе данашње читаоце (и то не само оне који се баве науком о књижевности већ и за све поштоваоце уметнички вредне литературе) представљати истинско откровење.

Др Зоран Пауновић, редовни професор
Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду

ISBN 978-86-6153-641-0

9 788661 536410